
**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**ВИПУСК 141
частина II**

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

ISSN 2308-6912

2 308691 200005 >

КИЇВ – 2019

Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наукових праць.
Випуск 141 частина II.
К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
Інститут міжнародних відносин, 2019.

У Збірнику розглянуто актуальні питання розвитку сучасних міжнародних відносин, міжнародного права та міжнародних економічних відносин.
Розраховано на викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН»

Головний редактор: *Резнікова Н. В.*, доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Заступник головного редактора: *Дорошко М. С.*, доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Відповідальний редактор: *Нанавов А. С.*, кандидат економічних наук, доцент, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Заступники відповідального редактора: *Хлистул Г. Ю.*, кандидат політичних наук, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, *Макеєнко Л. Ф.*, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Склад редакційної колегії

Білоцький С. Д., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Затонацька Т. Г., доктор економічних наук, професор, Економічний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Еспіноза Гастон., доктор історичних наук, професор, коледж Клермонт Мак-Кенна (м. Клермонт, США)

Картасова Єкатерина, доктор економічних наук, Мідлсекс університет (м. Лондон, Велика Британія)

Копійка В.В., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Купалова Г. І., доктор економічних наук, професор, Економічний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Кремона Марізі, доктор юридичних наук, професор, Європейський академічний інститут (м. Флоренція, Італійська Республіка).

Медведєва М.О., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Неліна Д.В., доктор політичних наук, доцент, Філософський факультет факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Піпченко Н. О., доктор політичних наук, доцент, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Резнікова Н. В., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сіскос Євангелос, доктор економічних наук, професор, Державний технологічний навчальний інститут, (м. Касторія, Грецька Республіка).

Смірнова К. В., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Хонг Ліу, доктор політичних наук, професор, Технологічний університет (м. Наньянг, Сінгапур).

Шаркі Нолан, доктор юридичних наук, Університет Західної Австралії (м. Перт, Австралія).

Адреса редакційної колегії:

04119, Київ, вул. Юрія Ілленка, 36/1, Інститут міжнародних відносин.
тел. 044 481-44-68.

Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин» заснований у 1996 році. Засновник: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Збірник наукових праць включено до переліку наукових фахових видань України у галузі політичних, юридичних і економічних наук.

Наказ Міністерства освіти і науки України № 241 від 09.03.2016 р.

Електронну версію видання розміщено на сайті «Актуальні проблеми міжнародних відносин» за адресою <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/index> і передано до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на депозитарне зберігання та представлення на порталі наукової періодики: <http://www.nbuv.gov.ua>.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних, коректність перекладу на іноземну мову та інших відомостей.

Всі права застережені. All right reserved. При цитуванні обов'язкове посилання на Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин».

© Інститут міжнародних відносин. 2019.

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327:061.1ЄС:323.174(493+492+430)

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЄС: СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТОК, РЕЗУЛЬТАТИ

EU REGIONAL POLICY: INCEPTION, DEVELOPMENT AND RESULTS

РЕГИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА ЕС: СТАНОВЛЕНИЕ, РАЗВИТИЕ, РЕЗУЛЬТАТЫ

Копійка В. В.

Доктор політичних наук, професор, директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Керівник секції з політики ЄС центру досконалості імені Жана Монне. E-mail: mmc.kvv@clouds.iir.edu.ua

Маковський С. О.

Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Експерт з політики ЄС центру досконалості імені Жана Монне. E-mail: mvi.mso@clouds.iir.edu.ua

Копііка V. V.

Doctor of Political Sciences, Professor, Director of the Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv. EU Policy Section Head at the Jean Monnet Center of Excellence. E-mail: mmc.kvv@clouds.iir.edu.ua

Маkovskyy S. O.

PhD in Political Science, Associated Professor at the Department of International Relations and Foreign Policy of Institute of International Relations. Taras Shevchenko National University of Kyiv. EU Policy Section Expert at the Jean Monnet Center of Excellence. E-mail: mvi.mso@clouds.iir.edu.ua

Копейка В. В.

Доктор политических наук, профессор, директор Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. Руководитель секции политики ЕС Центра передового опыта имени Жана Монне. E-mail: mmc.kvv@clouds.iir.edu.ua

Маковский С. О.

Кандидат политических наук, доцент кафедры международных отношений и внешней политики Института международных отношений, Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. Эксперт секции политики ЕС Центра передового опыта имени Жана Монне. E-mail: mvi.mso@clouds.iir.edu.ua

Анотація. У статті вивчається процес становлення і розбудови спільної регіональної політики ЄС. Дається характеристика основних реформ регіональної політики, визначаються їх причини та наслідки для інституційної структури ЄС та адміністративно-політичної організації держав-членів.

Розкривається еволюція регіональної політики від економічного інструменту зближення рівнів розвитку країн Співтовариства до потужного механізму політико-економічної трансформації європейського простору. Описується процес делегування повноважень від національної держави до регіонів, а також розбудови інституційних механізмів представництва регіональних інтересів у системі прийняття рішень ЄС.

Стаття підбиває проміжні підсумки реалізації регіональної політики ЄС. Зокрема, піддається аналізу вплив комунітарної регіональної політики на розвиток регіоналізації в Європі, децентралізацію національних держав, автономізацію регіонів. Наголошується на тому, що проведення спільної регіональної політики та зокрема запровадження принципу субсидіарності, у тому числі, призвело до створення нового щабля управління в ЄС і формування системи багаторівневого урядування – нової адміністративної та політичної реалії ЄС.

Ключові слова: *ЄС, інтеграція, спільна регіональна політика, регіони, регіоналізація*

Abstract. *The article focuses on the evolution of the Common Regional Policy of the European Community. It analyzes the key reforms of the EC/EU Regional Policy, major factors that made such reforms necessary, and their implications for the institutional structure of the Community and the Member States.*

The author addresses the transformation of the regional policy from a purely economic means of ensuring cohesion between Member States towards a powerful tool of reshaping the Europe's political and economic space. He also describes the process of the delegation of powers from central governments to subnational entities, as well as of building-up of the institutional mechanisms for the representation of regional interests inside the EU decision-making system.

The article assesses the impact of the policy upon the progress of regionalization in Europe and decentralization of the nation state. The author argues that the common regional policy and, specifically, the introduction of the subsidiarity have contributed to the establishment of a new governance level in the EU and putting in place a multilevel governance system, thus reshaping the Community governance paradigm.

Key words: *EU, integration, common regional policy, regions, regionalization*

Аннотация. *В статье изучается процесс становления и развития общей региональной политики ЕС. Дается характеристика основных реформ региональной политики, определяются их причины и последствия для институциональной структуры ЕС и административно-политической организации государств-членов.*

Раскрывается эволюция региональной политики от экономического инструмента сближения уровней развития стран Сообщества к мощному механизму политико-экономической трансформации европейского пространства. Описывается процесс делегирования полномочий от национального государства к регионам, а также развития институциональных механизмов представительства региональных интересов в системе принятия решений ЕС.

Статья подводит промежуточные итоги реализации региональной политики ЕС. В частности, анализируется влияние комунітарної регіональної політики на розвиток регіоналізації в Європі, децентралізацію національних держав, автономізації регіонів. Отмечается, что проведение совместной региональной политики и в частности введение принципа субсидиарности, в том числе, привело к созданию новой ступени управления в ЕС и формированию системы многоуровневого управления – новой административной и политической реалії ЕС.

Ключевые слова: *ЕС, интеграция, общая региональная политика, регионы, регионализация*

Постановка проблеми. *Регіональна політика ЄС являє собою важливий вектор діяльності Співтовариства та потужний інструмент впливу комунітарних структур на розвиток як держав-членів, так і європейського політичного простору як єдиного цілого. Зі спільною регіональною політикою пов'язується комплекс змін, що відбуваються у системі організації відносин між національною державою та її регіонами, а також трансформація моделі урядування, яка реалізується в ЄС. У цьому світлі, розгляд еволюції спільної*

регіональної політики та аналіз її впливу на процеси регіоналізації в Європі становить значний науково-практичний інтерес.

Значення останнього додатково підсилюється нагальною необхідністю адаптації європейського досвіду та *acquis communautaire* – у тому числі у вимірі регіональної політики – в реаліях сучасної України. Подальше просування нашої держави шляхом європейської інтеграції вимагає кращого розуміння конкретних форм, практик і тенденцій європейського регіоналізму і в науковій, і у політичній площині.

Мета статті полягає у тому, щоби проаналізувати становлення спільної регіональної політики ЄС та її вплив на держави і регіони Європи. Автором поставлено такі завдання:

- розглянути причини започаткування і перебіг формування спільної регіональної політики ЄС;
- визначити чинники, які справили вплив на зміст і форми спільної регіональної політики у динаміці її становлення і розвитку;
- дослідити проміжні підсумки реалізації спільної регіональної політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику європейського регіоналізму вивчає цілий ряд вітчизняних та зарубіжних дослідників. У цьому контексті, необхідно згадати доробок фінського науковця Г. Ярового і російського автора О.В. Белокурової, що підготували монографію «Європейський Союз для регіонів». Вони широко розглядають спільну регіональну політику ЄС в цілому, при цьому досліджуючи специфіку європейського проектного менеджменту [19]. При написанні даної статті прислужилися роботи А. Колева, який розглядає вплив європейської рецесії кінця першого десятиліття ХХІ ст. на зближення регіонів ЄС та, відповідно, еволюційні зміни спільної регіональної політики [9]. Сутність і форми впливу спільної політики Співтовариства на відносини між регіоном і державою, регіоном і Співтовариством, а також структурний вимір регіоналізації досліджує у своїй роботі «Регіоналізми у Бретані: регіон і держава (1950–2004)» І. Фурні [3]. Науковець приділяє особливу увагу здійсненню кейс-стаді, аналізуючи дану політику на тлі перетворень у французьких регіонах.

У свою чергу, у монографії «Регіональна політика країн ЄС» російський науковець О.В. Кузнецов піддає аналізу трансформацію регіональної політики ЄС у розрізі нівелювання міжрегіональних диспропорцій [21].

Попри значну актуальність теми, доводиться констатувати дефіцит відповідних вітчизняних досліджень. Тим не менше, слід згадати про те, що в Україні формується школа європейських регіональних студій, представлена такими дослідниками регіоналізму, як В.Ю. Константинов, В.І. Чужиков [20], А.В. Василик, С.І. Ткаленко, В.В. Пархоменко [22] та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підвалини європейської регіональної політики було закладено на початку процесу створення ЄЕС. Так, Римський договір 1957 р. містив настанову на забезпечення гармонійного економічного розвитку країн ЄЕС «шляхом подолання відмінностей, що існують між різними регіонами, та відсталості регіонів, які знаходяться у найменш сприятливому становищі» [15, с. 217]. Даний програмний принцип – просування зближення між рівнями розвитку регіонів, – зафіксований у цьому основоположному документі, санкціонував проведення регіональної політики Співтовариства, створивши правову і концептуальну основу для її реалізації. Тим же договором було засновано Європейський соціальний фонд (ЄСФ), орієнтований не тільки на стимулювання зайнятості в країнах-членах, але й на просування соціально-економічного зближення між їх регіонами, та Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), однією з функцій якого стало фінансування розвитку депресивних регіонів шляхом довгострокового кредитування.

Позаяк, упродовж перших десятиліть існування ЄЕС спільна регіональна політика не проводилася інтенсивно. На погляд автора, це було зумовлено наступними причинами. По-перше, доцільно вказати на наявність у тодішньому ЄЕС концептуального бачення, згідно з яким сама по собі економічна інтеграція між країнами Співтовариства дозволить врівноважити диспропорції між регіонами. По-друге, у системному вимірі, політика

регіонального розвитку була майже винятково зосереджена на національному, а не на комунітарному рівні, тоді як завдання зближення фактично перебували у сфері компетенції держав-членів. По-третє, інституції ЄЕС знаходилися у процесі становлення, а фінансові важелі Співтовариства, які могли б підкріпити регіональну політику, були порівняно незначними. По-четверте, слід звернути увагу і на те, що країни-члени Співтовариства знаходилися на подібних рівнях соціально-економічного розвитку, чим зумовлювалася відсутність гострої потреби у проведенні політики зближення в розумінні, притаманному більш пізнім етапам буття ЄЕС/ЄС.

Можна констатувати, що така ситуація почала поступово змінюватися у середині 1960-х рр., коли в ЄЕС визріло розуміння неможливості розв'язання завдань зближення зусиллями окремих країн. Згідно з рішенням Європейської Ради від 15 квітня 1964 р., регіональна політика була виокремлена в якості самостійного напрямку політики ЄЕС. Даний крок був підкріплений створенням у 1968 р. Генерального директорату Європейської Комісії з регіональної політики [10, с. 6-7], уповноваженого працювати над виробленням і узгодженням її положень, та заснуванням у 1973 р. посади Генерального комісара з регіональної політики [10, с. 9]. На початку 1970-х рр. Євростат ініціював створення класифікації NUTS для потреб розробки та проведення політики зближення [6], що полегшило проведення подальших реформ у цій галузі.

Починаючи з середини 1970-х рр. процес розвитку регіональної політики вийшов на більш високий щабель. На думку автора, основним імпульсом для зміни системи регіональної політики стала трансформація середовища її реалізації. Зокрема, у даний період до ЄЕС приєдналися кілька нових країн (у 1973 р. – Велика Британія, Данія та Ірландія, у 1981 р. – Греція, у 1986 р. – Іспанія і Португалія), що помітно посилило соціально-економічну диференціацію між регіонами Співтовариства через появу в його складі цілого ряду небагатих аграрних регіонів. У свою чергу, це актуалізувало питання зміцнення комунітарної політики зближення через застосування конкретних заходів та проектів, підкріплених істотним фінансуванням.

У даному контексті, в 1975 р. було засновано Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР), на який було покладено роль основного фінансового інструменту регіональної політики Співтовариства, та Комітет з регіональної політики із повноваженнями щодо контролю за видатками ЄФРР [14, с. 4]. На перший трирічний період діяльності ЄФРР (1975-1977 рр.) були передбачені витрати у розмірі 1,4 млрд. ЕКЮ, що становило 4% видатків тодішнього загального бюджету Співтовариства. Необхідно вказати, що з цього моменту обсяги фінансової підтримки політики зближення з боку ЄЕС почали зростання і в абсолютних, і у відносних показниках. Так, уже у 1983 р. асигнування на регіональну політику сягнули 7% бюджету ЄЕС. При цьому продовжилася практика участі у фінансовій підтримці політики зближення ЄСФ і ЄІБ, а також залучення додаткових джерел (зокрема, у 1981-1989 рр. на користь регіонів Франції та Італії, які понесли найбільші втрати унаслідок приєднання до ЄЕС Іспанії і Португалії, було виділено спеціальні фонди, що фінансувалися окремою статтею кошторису Співтовариства) [21, с. 17, 18].

Паралельно продовжувалося оформлення регіональної політики як одного з важливих напрямків діяльності ЄЕС. У 1986 р. було прийнято Єдиний європейський акт, яким було закладено правову основу для політики зближення. Так, ст. 130а Акту встановлювалося, що «Співтовариство особливо прагне скоротити розрив між різними регіонами і відставання регіонів, що знаходяться в найменш сприятливих умовах». Було визначено, що «завданням Європейського фонду регіонального розвитку є сприяти усуненню найважливіших регіональних дисбалансів у Співтоваристві через участь у розвитку та структурному реформуванні регіонів із затриманим розвитком та в конверсії промислових регіонів, що занепадають» (ст. 130с). Держави зобов'язувалися проводити свою економічну політику та координувати її із урахуванням даних цілей, використовуючи комунітарні структурні фонди (ЄСФ, ЄФРР, Європейський сільськогосподарський фонд керування та гарантій), ЄІБ тощо [15, с. 1033-1034].

Необхідно вказати, що упродовж 1970-х – 1980-х рр. регіональна політика ЄЕС стала набувати не тільки соціально-економічне, але й політичне звучання. До офіційного дискурсу ЄЕС увійшла настанова на розширення економічних і політико-адміністративних повноважень регіонів (причому не тільки на національному, а й на комунітарному рівнях), а також на збереження та просування регіональної ідентичності. Дана настанова стала у подальшому однією з визначальних рис цієї політики і важливим елементом її змістовного наповнення.

Так, своєю резолюцією від 22 квітня 1982 р. Європейський Парламент підкреслив необхідність «забезпечити якомога більше залучення місцевих та регіональних властей» до розробки комунітарної та національної політики. У 1984 р. під егідою ЄЕС було проведено першу Конференцію регіонів Співтовариства [2]. Підсумкові документи конференції закликали національні держави перерозподілити частку владних повноважень на користь регіонів та створити регіональний щабель влади у тих територіальних одиницях, де його ще не існувало. Конференція також звернулася до Співтовариства із пропозицією створити в рамках наднаціональної системи особливий орган з регіональних справ.

У свою чергу, резолюція Європарламенту від 13 квітня 1984 р. визначила регіон в якості одного з важливих учасників розбудови демократичної Європи та закликала спільно працювати над розширенням компетенції регіонального щаблю управління. У такому ж дусі було витримано і Спільну декларацію Європейських Ради, Комісії та Парламенту від 18 червня 1984 р., яка наголошувала на потребі у залученні регіонів до вироблення комунітарної політики [2].

У системному контексті, даний імпульс – привнесення дискурсу регіоналізму до європейської політики – долучився до формування потужного політичного тренду, що охопив Європу. Зокрема, у вказаний період в цілому ряді країн Спільного ринку були ініційовані широкі реформи, спрямовані на набуття регіонами суб'єктності та поступове перетворення регіонального рівня управління на один з щаблів прийняття рішень.

Так, у 1970-х рр. розпочала свій рух до федералізації Бельгія, децентралізація влади відбулася у Португалії, а в Іспанії пройшов цикл регіональних реформ. Достатньо радикальними стали реформи у колись жорстко централізованій Франції: упродовж 1982-1983 рр. її регіони отримали статус окремих суб'єктів публічного права, власну систему виконавчої влади, а також самостійні повноваження у сферах економіки, освіти, транспорту, екології, культури тощо [3, с. 79]. У цьому світлі, регіональна політика ЄС почасти віддзеркалювала наявні тенденції (з одного боку, потяг ряду регіонів до більшої автономії, з іншого боку – намагання національної держави удосконалити механізми урядування за допомогою оптимізації розподілу повноважень та перебудови управлінських механізмів), а почасти сама формувала та підсилювала їх. Можна констатувати, що спільна регіональна політика стала одним з чинників реформ з децентралізації, зі зміцнення регіонального рівня прийняття рішень та, у перспективі, перетворення регіону на одну з важливих суб'єктних фігур європейської політики.

Кінець 1980-х рр. був позначений глибоким реформуванням регіональної політики Співтовариства. На погляд автора, до відповідних змін ЄЕС спонукали зокрема такі чинники, як:

1. поява нових викликів на тлі зближення через вступ до ЄЕС Іспанії і Португалії, унаслідок якого число відсталих регіонів Співтовариства зросло більш ніж на 20%;
2. негативний вплив регіональної нерівності на темпи інтеграції;
3. очевидна недостатність коштів структурних фондів для розв'язання завдань регіональної політики у всій їх складності;
4. недостатня координація зусиль між Співтовариством та державами-членами у даній галузі.

У ході реформ, покликаних дати системну відповідь на ці виклики, було уточнено цілі, завдання та принципи здійснення регіональної політики, істотно зміцнено її інституційну і фінансову базу, а сама вона посіла провідне місце на тлі політичної діяльності

комунітарних структур. Зближення регіонів було проголошено однією з програмних настанов регіональної політики ЄЕС, а поняття «політика зближення» та «регіональна політика» збіглися у практиці Співтовариства. У даний період було фактично закладено підвалини європейської регіональної політики у сучасній її редакції.

Реформування розпочалося з прийняття ряду керівних документів, що більш чітко визначили офіційний підхід Співтовариства до регіональної проблематики, сформулювали керівні принципи регіональної політики на перспективу.

Так, 18 листопада 1988 р. Європейським Парламентом було ухвалено резолюцію про комунітарну регіональну політику та роль регіонів. Резолюція визначала необхідність посилення координації регіональної політики та постійного збільшення коштів Співтовариства, які спрямовуються на її проведення. Окрім того, разом із резолюцією було прийнято Хартію Співтовариства щодо регіоналізації, в якій було викладено позицію та засади політики ЄЕС до регіонів. Так, ЄЕС офіційно виступив за те, щоби статус регіонів у національних державах закріплювався у конституційному порядку, регіони мали власні виборні органи влади, володіли фінансовими ресурсами, сформованими за рахунок власних податків тощо. Це поглибило вже існуючий курс, закладений у попереднє десятиліття. Отже, відтепер просування регіоналізації у країнах-членах ЄЕС, тобто автономізації регіонів, передачі їм повноважень від національного центру, стало важливим формалізованим аспектом регіональної політики. Було затверджено й таку важливу засаду регіоналізації, як принцип партнерства Європейської Комісії і національних, регіональних і місцевих органів у сфері регіональної політики [12].

Відповідних змін зазнав й інституційний вимір Співтовариства: Європейська Комісія створила Консультативну раду регіональних і місцевих органів влади, до якої було залучено представників регіонів з усіх 12 (на той момент) держав-членів. Основним завданням Консультативної ради стала участь у розробці спільної регіональної політики. Подібні зміни відбулися також на тлі основного інструменту підтримки реалізації регіональної політики – системи структурних фондів, які перейшли на програмний принцип діяльності. ЄЕС запровадило практику прийняття багаторічних фінансових рамкових програм, розрахованих на 5 (а згодом 7) років, що мали чіткі завдання, які підлягали переглядові та корекції на наступний плановий період.

Ще одним аспектом реформи стало створення так званих ініціатив Співтовариства – цільових проектів, призначених для розв'язання конкретних проблем, характерних для груп регіонів, та фінансування окремо визначених напрямків регіонального розвитку. Однією з найбільш важливих стала ініціатива INTERREG, започаткована у 1989 р., що триває і до нинішнього моменту [7]. Ініціатива була покликана стимулювати співробітництво між країнами-членами Співтовариства на різних рівнях, з особливим акцентом на просуванні регіональної та транскордонної співпраці.

При цьому продовжилося зростання обсягів фінансування зі структурних фондів, чому значно сприяло збільшення комунітарного кошторису, яке відбулося у ході бюджетних реформ Співтовариства. Так, у період 1989-1993 рр. загальна сума витрат на політику зближення сягнула 64 млрд. еку [18]. Підкреслимо, що дане зростання знаменувало якісну зміну в контексті регіональної політики ЄС. Кратне збільшення ресурсного забезпечення цієї політики зумовило консолідацію її потужності, набуття нею спроможності впливати на макроекономічні явища в Європі та державне управління. У держав-членів виникла фінансова мотивація для отримання коштів за програмами регіональної політики Співтовариства, що відкривало можливості для здійснення змін, обумовлених настановами даної політики, а отже і для продовження згаданого вище курсу на регіоналізацію.

Підписання Маастрихтського договору та перетворення ЄЕС на ЄС (1993 р.) відкрило шлях для подальшого розвитку принципів, закладених реформами регіональної політики 1988-1989 рр. Важливим стимулом подальшої регіоналізації стало запровадження такої засади, як субсидіарність ЄС [1]. Згідно з цим принципом, рішення в Союзі мають прийматися на адміністративному рівні, найбільш наближеному до громадян і при цьому

достатньому для найбільш ефективного розв'язання тих питань, щодо яких такі рішення приймаються. Таким чином, принцип субсидіарності разом із згаданим принципом партнерства обумовили правові підстави для залучення регіонального та місцевого рівнів управління до адміністративно-політичного процесу ЄС.

Договором також було передбачено заснування нової інституції, залученої до процесу вироблення комунітарної регіональної політики – Комітету регіонів (КР), який замінив Консультативну раду регіональних і місцевих органів влади. КР став дорадчим органом ЄС, до складу якого входять обрані представники регіональних місцевих владних установ [1].

Слід вказати, що до числа фондів, які беруть участь в імplementації цілей регіональної політики, у 1993 році було додано Фонд гуртування (ФГ), чиїм завданням стала підтримка проектів у галузі міжрегіональної транспортної інфраструктури, екології та енергетики. Фонд мав автономний по відношенню до структурних фондів статус (до 2007 р.) та призначався насамперед для країн, чий валовий національний дохід на душу населення не перевищував 90% від середньоєвропейського.

Паралельно продовжилася практика збільшення фінансового потенціалу політики зближення. Так, у 1994-1999 рр. сумарні розходи ЄС на цілі регіональної політики зросли до 168 млрд. єкю, сягнувши близько 30% консолідованого кошторису Союзу [18].

Усі ці кроки сприяли зниженню розриву у рівнях розвитку між різними регіонами ЄС та економічному відновленню у відсталих регіонах. Основою для цих змін став не простий перерозподіл коштів та пільг, а надання комунітарної підтримки заради здійснення структурних реформ, розбудови інфраструктури та пошуку нових варіантів реалізації регіонального потенціалу. Ще одним важливим проміжним наслідком реформи стало подальше просування тенденції на автономізацію європейських регіонів, їх дедалі більш активне залучення до вироблення національної та комунітарної політики з широкого кола питань, у тому числі за допомогою механізмів Комітету регіонів. Відповідно, в ЄС продовжилася децентралізація національних держав. Зокрема, у 1994 та 1997-1998 рр. пройшли реформи в Греції, у 1997-1998 рр. – у Великій Британії тощо [5, с. 9-16]; паралельно у рамках підготовки до євроінтеграції відбувалася регіоналізація у державах ЦСЄ. Слід підкреслити, що при цьому в загальноєвропейському масштабі децентралізація носила як політико-адміністративний, так і бюджетний характер: разом із владними повноваженнями регіони стали отримувати й податкові важелі.

Ще однієї крупної трансформації регіональна політика ЄС зазнала на зламі тисячоліть – на початку 1999 р. Рада ЄС піддала переглядові завдання регіональної політики у руслі адаптації до нових європейських реалій. На часі стояло питання підготовки ЄС до прийому групи нових членів з числа колишніх держав так званого «соціалістичного табору» та Республіки Кіпр. Це розширення мало потягти за собою появу нових викликів у контексті регіональної політики, оскільки унаслідок нього до Союзу потрапляли країни, у складі яких були чисельні регіони з більш низьким за середньоєвропейський рівнем розвитку. У той же час, реформа була повинна зняти такі проблеми регіональної політики, виявлені у ході її імplementації, як її бюрократизація, наявність розбіжностей між цілями регіональної політики та пріоритетами ЄС, а також недостатня узгодженість національних та регіональних програм розвитку, що далася взнаки у попередній період. Ключовою ініціативою Співтовариства та крупним реципієнтом фондів лишилася ініціатива INTERREG, спрямована на гармонізацію територіально-просторового розвитку ЄС. Паралельно з цим ЄС розгорнув ряд програм зі сприяння інтеграції нових країн-членів до Союзу, в т.ч. у вимірі зближення (зокрема, таких як PHARE та ISPA). На завдання регіональної політики у 15 країнах-членах ЄС було передбачено 213 млрд. євро, тоді як на фінансування зближення у державах, що приєдналися до Союзу в 2004 р., було виділено ще 22 млрд. євро [19, с. 82].

Необхідно підкреслити, що розширення 2004 і 2007 рр. створили додаткове навантаження на систему регіональної політики, яка перетворилася на один з ключових напрямків діяльності ЄС та основного одержувача коштів з європейського бюджету.

Унаслідок розширення 2004 р., під час якого до ЄС приєдналися 10 країн, населення Союзу збільшилося на 20%, а ВВП зріс лише на 5%, що зумовило різке збільшення розриву у рівнях розвитку між європейськими регіонами [9, с. 2]. Важливим аспектом проблеми регіональної нерівності стала й кратна різниця між показниками розвитку столичних (зазвичай найбільш близьких до середньоєвропейських параметрів) і периферійних регіонів нових центрально- та східноєвропейських країн ЄС.

Нові дисбаланси сформували нові виклики на тлі проведення регіональної політики ЄС. Нагальна проблема подолання цього розриву між бідними та багатими регіонами Європи зумовила черговий перегляд завдань регіональної політики на 2007-2013 рр. Відбулася консолідація ресурсів політики зближення: зокрема, ФГ було включено до числа структурних фондів, а правила їх функціонування та видачі фінансування були спрощені. Завданням регіональної політики стало забезпечення зростання і створення нових робочих місць у найменш розвинутих країнах та регіонах, просування регіональної конкурентоспроможності та зайнятості і забезпечення територіального гуртування в Європі шляхом гармонійного та збалансованого розвитку європейського простору.

Аналіз підсумків цих перетворень дає підстави для висновку про те, що дані заходи принесли свої плоди, що далися взнаки зокрема на тлі змін в економічній галузі. У результаті імплементації регіональної політики ЄС було досягнуто ряд позитивних зрушень у ключовому вимірі цієї політики – вирівнюванні розвитку в різних регіонах ЄС. Так, за даними Євростату, з 2007 по 2015 рр. у найбідніших регіонах було створено 1,3 млн. робочих місць. Можна зазначити значний прогрес у сфері розвитку транспортної інфраструктури та енергетики: з 2007 по 2014 рр. на кошти регіональної політики побудовано 6,7 тис. км та відновлено 41,3 тис. км автодоріг, а також 475 км та 7,5 тис. залізних доріг відповідно; розгорнуто 5,3 ГВт енергогенеруючих потужностей з відновлювальних джерел. На прями інвестиції Співтовариства було запущено близько 360 тис. проектів у галузі малого та середнього бізнесу та більше 140 тис. стартапів. Як результат, в історично короткий період з 2007 по 2010 рр. доходи мешканців найбідніших регіонів ЄС зросли з 60,5% до 62,7% від середньоєвропейських, незважаючи на кризу та рецесію, що уразила ЄС у 2008 р. [8]

У політичному вимірі теж спостерігалися значні зрушення, що характеризувалися посиленням впливу регіональної політики на європейські держави. В якості ключової тенденції у цій сфері можна виділити подальше зміцнення політичної ваги регіону у загальноєвропейському масштабі. Так, за підсумками набрання сили Лісабонським договором, з 2009 р. до компетенції КР увійшло таке питання, як керівництво діяльністю Мережі моніторингу принципу субсидіарності. Окрім того, КР отримав право звертатися до Суду ЄС у тому разі, якщо, на його думку, закони ЄС порушують принцип субсидіарності [16]. У свою чергу, в Європі продовжилися регіоналізація та відповідні реформи. Зокрема, в цілому було завершено тривалий процес децентралізації у країнах ЦСЄ. Одна з останніх найбільш централізованих держав Європи, Греція, імплементувала у 2010-2011 рр. програму «Каллікратіс», у рамках якої було утворено 7 децентралізованих адміністрацій регіонального рівня. У свою чергу, у Великій Британії відбулася подальша деволюція виконавчої влади у таких регіонах, як Шотландія та Уельс; в Португалії було виділено рівень міжмуніципальних громад, що відповідали категорії NUTS-3 (2013 р.) тощо.

Регіональна політика ЄС зазнала чергової корекції у 2013 р., спрямованої на підвищення її ефективності. Зокрема, заради подолання бюрократичних бар'єрів було уніфіковано правила роботи усіх структурних фондів, залучених до її здійснення.

Наразі регіональна політика ЄС ставить перед собою дві стратегічні цілі, визначені як «Інвестування у зростання та робочі місця» та «Європейське територіальне співробітництво». Усього на потреби регіональної політики на період до 2020 р. було передбачено 351,8 млрд. євро, або 32,5% кошторису ЄС. Характеризуючи реальний фінансовий вплив регіональної політики, слід вказати, що за рахунок залучення національних, регіональних та позабюджетних коштів до відповідних проектів, сумарний обсяг інвестицій за підсумками програмного періоду може сягнути 450-500 млрд. євро [14, с.

3]. Необхідно підкреслити, що дані масштабні вкладення сприяють не тільки подоланню розриву між бідними та багатими регіонами Європи, але й стимулюють зростання економічного потенціалу та політико-адміністративного впливу регіонів і, відповідно, становлення регіонального рівня як одного з рівнів системи управління в ЄС.

Акцент на децентралізації держави та регіоналізації є одним з елементів змістовного наповнення спільної зовнішньої політики ЄС. Так, у комюніке ЄК COM (2013) 280 було зафіксовано необхідність просування принципи зміцнення громад та регіонів в якості одного з рецептів подолання економічних труднощів та стимулювання реформ у країнах-партнерах ЄС [13, с. 65].

Характеризуючи реальну практичну проекцію спільної регіональної політики, її конкретно-історичні результати, можна стверджувати, що вона справила глибинний структурний вплив на розвиток регіонів країн-членів Союзу в економічному, політичному, культурному вимірах. За підрахунками, з 1989 по 2020 р. сумарний обсяг коштів, інвестованих ЄС у реалізацію її завдань, становитиме більше 1,2 трлн. євро [підрах. за: 14]. У ході засвоєння цих коштів регіонами склалися соціальні структури, прив'язані до обслуговування економічних, суспільних та політичних інтересів регіонів. Ця тенденція долучилася до формування або піднесення регіонального порядку денного у культурному та суспільно-політичному житті європейських держав. Настанова на децентралізацію та автономізацію регіонів (регіоналізацію), передачу функцій влади на нижчі, більш наближені до людини та її потреб шаблі управління, яка стала одним з принципів комунітарної позиції щодо регіональної політики, увійшла до державної практики країн-членів та долучилася до переформатування адміністративно-політичного ландшафту Європи. Якщо у 1970-х рр. значна більшість європейських країн являла собою, за поодинокими виключеннями (такими як ФРН), централізовані унітарні держави, то на кінець II десятиліття XXI ст. всі держави ЄС (і майже всі європейські) перетворилися на децентралізовані.

Паралельно констатуємо, що в загальноєвропейському масштабі регіон став окремою адміністративно-політичною реалією та економічним гравцем. Так, на початку 2010-х рр. основний обсяг повноважень з таких напрямів адміністрування, як захист довкілля та житлове забезпечення в ЄС знаходився у руках не центральних органів влади, а регіональних та місцевих структур. Зокрема, саме на останні припадало від 70 до 80% усіх бюджетних витрат за вказаними напрямками в середньому по ЄС. Наступними за ступенем децентралізації в європейських країнах стали повноваження у таких сферах, як охорона здоров'я, культура, релігія та освіта, що більш ніж наполовину фінансувалися з регіональних та місцевих бюджетів. У цілому, станом на кінець I декади XXI ст. на рівень регіонів та громад приходилося більше 16% ВВП ЄС та 58% публічних бюджетних інвестицій [4].

Завдяки постійній фіскальній децентралізації дедалі більша частка у структурі бюджетних витрат стала розподілятися через регіональні бюджети. В цілому станом на 2010 р. в ЄС близько 29% видатків з публічних бюджетів припадало саме на регіональний рівень. Лідерство за цими показниками утримують держави «старої Європи», насамперед Данія (63%), Іспанія (48%), Швеція (47%), Фінляндія (49%), Німеччина (38%), Бельгія (37%) тощо. У той же час, більшість «нових» членів ЄС-28, що активно реформувалися у руслі регіоналізації, з 1995 по 2010 р. збільшили цей показник щонайменше на 10 відсоткових пунктів [4].

У свою чергу, у розвиток принципів субсидіарності та партнерства, регіональні структури було широко залучено до загальноєвропейської системи управління. Так, наразі в силу принципу субсидіарності регіональні та місцеві органи влади є відповідальними за імплементацію більше 70% комунітарних законодавчих норм [11].

Одним з важливих проміжних підсумків цього процесу стало формування в ЄС так званої «системи багаторівневого урядування». Сама концепція багаторівневого урядування віддзеркалює становлення субнаціонального (регіонального) рівня управління в якості одного з «шаблів» або «поверхів» влади в ЄС, поруч з комунітарним (наднаціональним) та національним. У такому розумінні, система державної влади в кожній окремо взятій країні

ЄС виглядає як триступенева ієрархія, де вищий щабель влади представлений Співтовариством, середній – національною державою, а базовий – регіоном. Між цими рівнями влади існує складна мережа взаємозв'язків та взаємовпливів, що врівноважує інтереси усіх щаблів та орієнтує їх на ефективну роботу на користь громадянина, громади, регіону, держави та Союзу як цілого.

Принципи багаторівневого врядування продовжують поширюватися в ЄС. Настанова на децентралізацію влади, регіоналізацію та розвиток багаторівневого врядування перетворилася на один з важливих напрямків сучасної регіональної комунітарної політики та, у ширшому розумінні, одну з визначних рис євроінтеграційного процесу.

Імплементация *acquis* Україною, що є необхідною умовою здійснення євроінтеграції, вимагає не тільки механічного перенесення норм ЄС до вітчизняного законодавства, але й комплексного перегляду усталених форм відносин «центр-регіон», та, у більш широкому розумінні, державної парадигми управління. Розгляд конкретних форм такого транзиту виходить за рамки даного дослідження. Тим не менше, вважаємо за доцільне підкреслити, що такі перетворення носитимуть глибинний характер і неминуче торкатимуться, у тому числі, цілого ряду гострих питань внутрішньої політики, зокрема мовно-культурної проблематики, регіонального бюджетування, децентралізації тощо.

У цьому світлі, особливої актуальності набуває ретельний аналіз уроків та досвіду і спільної регіональної політики, і тісно пов'язаного з нею процесу регіоналізації в ЄС. Вважаємо, що на часі такі наукові завдання, як прогнозування впливу *acquis* на розвиток України в регіональному аспекті, моделювання відповідних трансформаційних процесів, вивчення та обговорення оптимальних шляхів управління транзитом до нової парадигми регіональної політики.

Висновки. Спільна регіональна політика ЄС була започаткована у відповідь на потребу в гармонізації рівнів економічного розвитку країн-членів Співтовариства та їх регіонів. Наразі вона є провідним напрямком політики ЄС та спирається на найбільш потужну з усіх комунітарних політик ресурсну базу.

До 1970-х рр. регіональна політика Співтовариства мала переважно економічне спрямування. Починаючи з 1970-х рр. вона набуває дедалі більш виражене політичне звучання, постулюючи потребу в розвитку економічного, культурного та адміністративно-політичного потенціалу регіонів. Кінець 1980-х – початок 1990-х рр. позначився істотним збільшенням економічного забезпечення регіональної політики, яке дозволило наповнити останню реальним змістом та закласти фундамент для подальшої розбудови і розвитку важелів регіоналізації. Значним внеском ЄС до піднесення регіону у фінансовій та політичній площині стало затвердження принципу субсидіарності, зафіксованого у Маастрихтському договорі.

Серйозним викликом для регіональної політики і водночас потужним стимулом до її подальшого поглиблення став процес інтеграції до ЄС нових країн-членів з числа колишніх держав радянського блоку, регіони яких знаходилися на істотно більш низькому рівні економічного розвитку, ніж у середньому в ЄС. У відповідь на даний виклик, упродовж 1990-х – 2000-х рр. Європейським Союзом було взято курс на подальше збільшення ресурсного потенціалу спільної регіональної політики та піднесення інституційного значення регіону в системі урядування в ЄС.

Рухаючись у руслі настанов спільної регіональної політики, більшість європейських держав здійснили широкі перетворення з децентралізації. Проміжним підсумком таких реформ стало формування потужного регіонального рівня прийняття рішень, вписаного до механізмів урядування в ЄС в якості базового, найбільш наближеного до громадянина, адміністративного щабля, та відповідне складення комплексної системи багаторівневого врядування у загальноєвропейському масштабі.

Імплементация європейських норм до правової системи і простору політичних практик України становить важливий виклик, оскільки торкається ряду фундаментальних питань державної організації та внутрішньої політики нашої країни. Необхідна масштабна наукова

робота з аналізу європейського досвіду регіоналізму та пошуку оптимальних шляхів інтеграції з урахуванням специфіки спільної регіональної політики ЄС.

Список використаної літератури

1. Consolidated version of the Treaty on European Union [електронний ресурс] // EUR-Lex : [сайт]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012M/TXT> (15.05.2019). – Назва з екрана
2. European Parliament Resolution on the role of the regions (13 April 1984) / CVCE : [сайт]. – Режим доступу : https://www.cvce.eu/obj/european_parliament_resolution_on_the_role_of_the_regions_13_april_1984-en-f52d25d4-f729-4067-a2ff-2f410d569481.html (26.02.2019). – Назва з екрана
3. Fournis Y. Les Régionalismes en Bretagne: La Région et l'Etat (1950–2004) / Y. Fournis . – Bruxelles : Peter Lang, 2005. – 252 p.
4. Governatori M. Fiscal decentralisation in the EU—main characteristics and implications for fiscal outcomes [електронний ресурс] / Matteo Governatori // Economic and Financial Affairs : [сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/economy_finance/events/2012/2012-11-27-workshop/pdf/fiscal_decentralisation_en.pdf (10.02.2019). – Назва з екрана
5. Greer S. Divergence and Devolution / Scott Greer. – London : Nuffield Trust, 2001. – 62 p.
6. History of NUTS [Електронний ресурс] / Eurostat : [сайт]. – Режим доступу : <https://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/history> (16.01.2019). – Назва з екрана
7. Interreg : European Territorial Co-operation / European Commission : [сайт]. – Режим доступу : https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/cooperation/european-territorial/ (21.12.2018). – Назва з екрана
8. Key achievements of Regional Policy // European Commission : [сайт]. – Режим доступу : https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/what/key-achievements/#5 (01.05.2019). – Назва з екрана
9. Kolev A. The impact of the recession in 2008-2009 on EU regional convergence / Atanas Kolev. – Brussels : ECON Department, 2012. – 11 p.
10. Manzella J.P. The turning points of EU Cohesion policy / Gian Paolo Manzella, Carlos Mendez. – Strathclyde : European Policies Research Centre, 2009. – 28 p.
11. Opinion of the Committee of the Regions on 'building a European culture of multilevel governance: follow-up to the Committee of the Regions' White Paper' [електронний ресурс] // EUR-Lex : [сайт]. – Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52011IR0273&from=GA> (03.05.2019). – Назва з екрана
12. Resolution on Community regional policy and the role of the regions and Annexed Community Charter for Regionalization / European Parliament // Official Journal of the European Communities. – No. C 326/289. – Friday, 18 November 1988. – P. 1-13
13. Supporting Decentralisation, Local Governance and Local Development through a Territorial Approach / Brussels – Luxembourg : Publications Office of the European Union, November 2016. – 166 p.
14. The European Union explained : Regional policy / Brussels : European Commission Directorate-General for Communication Publications, 2014. – 16 p.
15. Treaties establishing the European Communities / Office for Official Publications of the European Communities, 1987. – 1118 p.
16. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community [електронний ресурс] // Council of the European Union : [сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/cg00014.en07.pdf> (31.01.2019). – Назва з екрана

17. Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts // EUR-Lex : [сайт]. – Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12001C/TXT> (05.05.2019). – Назва з екрана
18. What is Regional policy / European Commission : [сайт]. – Режим доступу : https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/what/history/ (23.12.2018). – Назва з екрана
19. Белокурова Е.В. Европейский Союз для регионов: что можно и нужно знать российским регионам о ЕС / Е.В. Белокурова, Г.О. Яровой. – СПб.: Норма, 2012. – 368 с.
20. Регіональна політика Європейського Союзу [Електронний ресурс] : підручник / [за ред. Віктора Чужикова]. — К.: КНЕУ, 2016. — 495, [1].
21. Региональная политика стран ЕС / Центр европейских исследований ИМЭМО РАН ; [Отв. ред. А.В. Кузнецов]. – М. : ИМЭМО РАН, 2009. – 230 с.
22. Ткаленко С. І. Європейська регіональна політика: основні засади регулювання / С. І. Ткаленко, В. В. Пархоменко // Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. – 2015. – № 2. – С. 46-52. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvhastat_2015_2_7.

References

1. Consolidated version of the Treaty on European Union [elektronnyi resurs] // EUR-Lex : [sait]. – Rezhym dostupu : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012M/TXT> (15.05.2019). – Nazva z ekrana
2. European Parliament Resolution on the role of the regions (13 April 1984) / CVCE : [sait]. – Rezhym dostupu : https://www.cvce.eu/obj/european_parliament_resolution_on_the_role_of_the_regions_13_april_1984-en-f52d25d4-f729-4067-a2ff-2f410d569481.html (26.02.2019). – Nazva z ekrana
3. Fournis Y. Les Régionalismes en Bretagne: La Région et l'Etat (1950–2004) / Y. Fournis . – Bruxelles : Peter Lang, 2005. – 252 p.
4. Governatori M. Fiscal decentralisation in the EU—main characteristics and implications for fiscal outcomes [elektronnyi resurs] / Matteo Governatori // Economic and Financial Affairs : [sait]. – Elektronni dani. – Rezhym dostupu: http://ec.europa.eu/economy_finance/events/2012/2012-11-27-workshop/pdf/fiscal_decentralisation_en.pdf (10.02.2019). – Nazva z ekrana
5. Greer S. Divergence and Devolution / Scott Greer. – London : Nuffield Trust, 2001. – 62 p.
6. History of NUTS [elektronnyi resurs] / Eurostat : [sait]. – Rezhym dostupu : <https://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/history> (16.01.2019). – Nazva z ekrana
7. Interreg : European Territorial Co-operation / European Commission : [sait]. – Rezhym dostupu : https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/cooperation/european-territorial/ (21.12.2018). – Nazva z ekrana
8. Key achievements of Regional Policy // European Commission : [sait]. – Rezhym dostupu : https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/what/key-achievements/#5 (01.05.2019). – Nazva z ekrana
9. Kolev A. The impact of the recession in 2008-2009 on EU regional convergence / Atanas Kolev. – Brussels : ECON Department, 2012. – 11 p.
10. Manzella J.P. The turning points of EU Cohesion policy / Gian Paolo Manzella, Carlos Mendez. – Strathclyde : European Policies Research Centre, 2009. – 28 p.
11. Opinion of the Committee of the Regions on ‘building a European culture of multilevel governance: follow-up to the Committee of the Regions’ White Paper’ [elektronnyi resurs] // EUR-Lex : [sait]. – Rezhym dostupu: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52011IR0273&from=GA> (03.05.2019). – Nazva z ekrana
12. Resolution on Community regional policy and the role of the regions and Annexed Community Charter for Regionalization / European Parliament // Official Journal of the European Communities. – No. C 326/289. – Friday, 18 November 1988. – P. 1-13

13. Supporting Decentralisation, Local Governance and Local Development through a Territorial Approach / Brussels – Luxembourg : Publications Office of the European Union, November 2016. – 166 p.
14. The European Union explained : Regional policy / Brussels : European Commission Directorate-General for Communication Publications, 2014. – 16 p.
15. Treaties establishing the European Communities / Office for Official Publications of the European Communities, 1987. – 1118 p.
16. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community [elektronnyi resurs] // Council of the European Union : [sait]. – Elektronni dani. – Rezhym dostupu: <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/cg00014.en07.pdf> (31.01.2019). – Nazva z ekrana
17. Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts // EUR-Lex : [sait]. – Rezhym dostupu: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12001C/TXT> (05.05.2019). – Nazva z ekrana
18. What is Regional policy / European Commission : [sait]. – Rezhym dostupu : https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/what/history/ (23.12.2018). – Nazva z ekrana
19. Belokurova E.V. Evropeiskyi Soiuz dlia rehyonov: chto mozhno y nuzhno znat rossyiskym rehyonam o ES / E.V. Belokurova, H.O. Yarovoi. – SPb.: Norma, 2012. – 368 s.
20. Rehionalna polityka Yevropeiskoho Soiuzu [Elektronnyi resurs] : pidruchnyk / [za red. Viktora Chuzhykova]. — K.: KNEU, 2016. — 495, [1].
21. Rehyonalnaia polityka stran ES / Tsentr evropeiskykh yssledovanyi YMЭМО RAN ; [Otv. red. A.V. Kuznetsov]. – M. : YMЭМО RAN, 2009. – 230 s.
22. Tkalenko S. I. Yevropeiska rehionalna polityka: osnovni zasady rehuliuвання / S. I. Tkalenko, V. V. Parkhomenko // Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii statystyky, obliku ta audytu. – 2015. – № 2. – S. 46-52. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvhastat_2015_2_7.

УДК 327 (061.1 ЄС+497)

ПЕРСПЕКТИВИ «ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ» ЗАХІДНИХ БАЛКАН: ВИКЛИКИ ДЛЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

PERSPECTIVES ON 'EUROPEANISATION' OF WESTERN BALKANS: CHALLENGES FOR THE EUROPEAN UNION

ПЕРСПЕКТИВЫ «ЕВРОПЕИЗАЦИИ» ЗАПАДНЫХ БАЛКАН: ВЫЗОВЫ ДЛЯ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Миронова М.А

Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики, експерт Центру досконалості Жана Монне Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: mironova_margarita@yahoo.com

Mironova M.

Candidate of Political Science, Associate professor at the Department of International Relations and Foreign Policy, expert of the Jean Monnet Centre of Excellence, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: mironova_margarita@yahoo.com

Миронова М.А.

Кандидат политических наук, доцент кафедры международных отношений и внешней политики, эксперт Центра передового опыта Жана Монне Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: mironova_margarita@yahoo.com

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню основних підходів з питання реформування та підвищення ефективності стратегії «європеїзації» регіону Західних Балкан. Саме перспектива членства в ЄС зіграла роль консолідуючого для регіону чинника. Досвід двадцятирічної реалізації Процесу стабілізації та асоціації продемонстрував успішність такої стратегії: постконфліктна стабілізація, стимулювання регіональної інтеграції як інструменту примирення та запобігання конфліктам, проведення структурних реформ.*

З іншого боку, криза європейської ідентичності та євроскептицизм, брак політичної волі в самому ЄС щодо розширення, зростаючий зовнішній вплив та конкуренція з іншими акторами впливатимуть на політику ЄС в регіоні в наступне десятиліття.

Ефективність реалізації концепції «нормативної сили» у балканській стратегії ЄС визначатиме як успішність інших регіональних ініціатив, зокрема Європейської політики сусідства та Східного партнерства, так і заявлених у Глобальній стратегії ЄС амбіцій на світове лідерство.

Ключові слова: *Європейський Союз, Західні Балкани, регіоналізація, європейська інтеграція, розширення ЄС, Процес стабілізації та асоціації, критерії вступу (Копенгагенські критерії).*

Abstract. *The article deals with examining main approaches and debates on reforming and effective improving the strategy of Europeanisation of the Western Balkans. The EU accession perspectives played the role of consolidating factor for the region. The experience of 20 years' implementation of the Process of Stabilisation and Association has proved its strategic efficiency: post conflict stabilisation, promoting regional integration as an instrument of reconciliation and conflict prevention, realisation of structural reforms.*

On the other side, the European Identity crisis and Euroscepticism, the lack of political will for enlargement in the EU member states, increasing external influence and competition with other actors will have an impact on the EU regional policy in the next decade.

The efficiency of implementing the concept of the 'EU Normative Power' in its Western Balkans strategy will determine the success of other regional initiatives such as European Neighbourhood Policy and Eastern Partnership, as well as the EU's world leadership ambitions declared in the EU Global Strategy.

Key words: *European Union, Western Balkans, regionalisation, European integration, EU enlargement, the Stabilisation and Association Process, accession criteria (Copenhagen criteria).*

Аннотация. *Статья посвящена исследованию основных подходов в вопросе реформирования и повышения эффективности стратегии «европеизации» Западных Балкан. Именно предоставление перспективы членства в ЕС сыграло роль консолидирующего для региона фактора. Двадцатилетний опыт реализации Процесса стабилизации и ассоциации продемонстрировал успешность такой стратегии: постконфликтная стабилизация, стимулирование региональной интеграции как инструмента примирения и предотвращения конфликтов, проведение структурных реформ.*

С другой стороны, кризис европейской идентичности и евроскептицизм, отсутствие политической воли в самом ЕС по поводу расширения, возрастающее внешнее влияние и конкуренция с другими акторами будут влиять на политику ЕС в регионе в последующее десятилетие.

Эффективность реализации концепции «нормативной силы» в балканской стратегии ЕС будет определять как успешность других региональных инициатив, в том числе Европейской политики соседства и Восточного партнерства, так и заявленных в Глобальной стратегии ЕС амбиций на мировое лидерство.

Ключевые слова: *Европейский Союз, Западные Балканы, регионализация, европейская интеграция, расширение ЕС, Процесс стабилизации и ассоциации, критерии вступления (Копенгагенские критерии).*

Постановка проблеми. 2019 р. ознаменувався 20-річчям запровадження Європейським Союзом комплексної регіональної програми для Західних Балкан – Процесу стабілізації та асоціації. Курс на «европеїзацію» мав зіграти роль консолідуючого для регіону чинника. В результаті інституційних перетворень та стимулювання горизонтальної інтеграції ЄС, в цілому, вдалося досягти поставлених завдань із постконфліктної стабілізації регіону. Відтоді лише Хорватії вдалося стати членом ЄС, європейська перспектива решти країн залишається віддаленою. Накладене президентом Франції Е.Макроном у жовтні 2019 р. на саміті Європейської Ради вето на початок переговорів про вступ Північної Македонії та Албанії посилює внутрішні дискусії в ЄС щодо необхідності переосмислення та вироблення ефективніших процедур та механізмів політики розширення. В той же час, криза європейської ідентичності й зростання євроскептицизму та, одночасно, посилення конкуренції між ЄС та третіми країнами за регіон Західних Балкан залишають відкритим питання ефективності ЄС як глобального гравця та довіри до нього з боку партнерів.

Успішність політики ЄС на Балканах, спроможність абсорбувати нових членів, зберігаючи при цьому поступальний інтеграційний рух, визначатимуть, в решті решт, долю самого об'єднання як успішного інтеграційного проекту та характер відносин ЄС з іншими сусідами, зокрема, європейські перспективи країн-учасниць Східного партнерства.

Формулювання цілей статті. Мета роботи полягає в дослідженні еволюції концептуальних підходів ЄС до регіону Західних Балкан. Відповідно до мети автор ставить наступні завдання: проаналізувати ефективність та основні досягнення ініційованого Європейським Союзом Процесу стабілізації та асоціації; дослідити вплив політики третіх країн на реалізацію зовнішньополітичних завдань ЄС в регіоні; визначити основні виклики для стратегії «европеїзації» регіону на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд використаної в статті літератури дає підстави констатувати, що дана проблема традиційно займає одне з провідних місць у наукових дослідженнях європейських, російських та вітчизняних вчених. Питанню реформування концептуальних підходів ЄС щодо регіону Західних Балкан присвячені статті, наукові доповіді експертів провідних «мозкових центрів» (Інститут безпекових досліджень ЄС, Центр європейських політичних досліджень, Європейський центр боротьби з гібридними загрозами, Інститут Європи РАН): Д.Бечева [16], М.Галеотті [20], М.Емерсона та Г.Нутчевої [18], М.Чеперкович [15], Е.Фуере [19], О.Ентіної [14], П.Канделя [11], О.Пивоваренка [12] та інш. Останнім часом увага дослідників, наприклад О.В.Снігир [13], Ф.Бібера, Н.Тсифакіса [17], зосереджена на аналізі конкурентної взаємодії ЄС та інших гравців в регіоні, зокрема, суттєвого зростання впливу російського, китайського та турецького чинників на ситуацію в регіоні. Цікавими в цьому зв'язку виявилися доповіді «Вплив зовнішніх акторів на ситуацію в Західних Балканах. Карта геополітичних гравців», підготовлена групою експертів напрямку Південно-Східна Європа/Західні Балкани Фонду Конрада Аденауера [22], та доповідь «Західні Балкани – геополітична шахівниця? Міфи, Реальність та політичні опції», презентована в 2019 р. експертами групи ВіЕРАГ («Консультативна політична група «Балкани в Європі»), спільної ініціативи Європейського фонду для Балкан та Центру досліджень Південно-Східної Європи Університету м.Грац (Австрія) [17].

Джерельно-документальну базу проведеного дослідження складають документи та матеріали країн-членів та інституцій ЄС, зокрема Європейської Ради, Ради ЄС, Європейської Комісії, Європейської служби зовнішньої дії, Євростату тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Період після безпрецедентного за наслідками та масштабом входження до ЄС 12 нових членів у 2004-2007 рр. характеризується пошуком нового концептуального наповнення стратегії розширення. Одним з викликів для ЄС залишається здатність поєднати все більш очевидну відмову від логіки інституційного розширення внаслідок т.зв. «втоми від розширення» як політичних еліт, так і громадян ЄС, із позиціонуванням себе як нормативного актора, основною характеристикою якого є здатність розповсюджувати власні цінності та норми.

Набрання Лісабонськими договорами чинності 1 грудня 2009 р. завершило період інституційної трансформації Європейського Союзу, розпочатої ще на рубежі 1980-1990-х рр., та призвело до посилення політичної складової європейської інтеграції. В той же час однією з найчутливіших у дискурсі щодо майбутнього європейського проекту залишається дилема «поглиблення» та/чи «розширення» ЄС: збільшення кількості країн-членів при одночасному збереженні темпів збалансованого розвитку інтеграційного об'єднання.

Формування основ політики ЄС щодо країн Західних Балкан відбувалося в період розпаду Югославії паралельно з розробкою концептуальних підходів до проблеми врегулювання конфліктів. На той момент інституційна слабкість ЄС та відсутність дієвих механізмів примусу до миру призвели до неефективності миротворчих проектів ЄС та подальшої ескалації югославського конфлікту, що в результаті обумовило залучення до його врегулювання США та НАТО і підпорядкування ініціатив ЄС стратегії США на Балканах в першій половині 1990-х рр.

Проте саме після проведення операції НАТО в Косово назріла необхідність впровадження ЄС комплексної програми реформ для регіону. У травні 1999 р. Європейською Комісією була представлена рамкова ініціатива «Процес стабілізації та асоціації для країн Південно-Східної Європи», де було сформульовано три основні завдання стратегії ЄС у регіоні:

- стабілізація країн регіону та стимулювання економічних реформ для переходу до ринкової економіки;
- підтримка регіонального співробітництва та інтенсифікація міждержавних зв'язків країн регіону;
- входження до ЄС. [1]

Надання регіону перспективи членства було підтверджено главами держав та урядів країн-членів ЄС під час засідання Європейської Ради у м.Санта-Марія-да-Фейра 19-20 червня 2000 р. На цій же зустрічі було визначено основні інструменти регіональної політики ЄС, а саме: асиметрична лібералізація торгівлі; економічна, фінансова та бюджетна допомога; допомога у демократизації та становленні громадянського суспільства; гуманітарна допомога (підтримка та повернення біженців та переміщених осіб); співпраця у сфері правосуддя та внутрішніх справ; політичний діалог. Характерно, що надання в 1999 р. перспективи членства країнам регіону сприймалося як один з найпотужніших стимулів постконфліктного примирення та нормалізації міждержавних відносин в регіоні. Саме євроінтеграційна перспектива стала ефективним інструментом примусу, нав'язування порядку денного Західним Балканам, адаптації законодавства країн регіону до законодавства ЄС через поширення норм та цінностей Союзу.

Офіційно Процес стабілізації та асоціації стартував 24 листопада 2000 р. у Загребі на першому саміті ЄС та Західних Балкан. У фінальній Декларації країнами-членами ЄС було підтверджено європейську перспективу Західних Балкан та визначено, що механізмом оцінювання готовності потенційних кандидатів до членства в ЄС буде відповідність «Копенгагенським критеріям», виробленим в 1993 р. для кандидатів з Центрально-Східної Європи. На саміті країн Західних Балкан та ЄС у Салоніках у червні 2003 р. варіант колективного вступу країн регіону відкидався, натомість запроваджувався індивідуальний підхід для оцінки ступеню готовності кожної з країн [5]. Фактично, на країни Західних Балкан поширювався «принцип регати», апробований на ЦСЄ, відповідно до якого перспективи та строки вступу до ЄС залежали від виконання індивідуальних домашніх завдань, що мали оцінюватися Європейською Комісією у щорічних звітах.

З того часу регіональна політика ЄС щодо Західних Балкан включає в себе два компоненти: двосторонній, що передбачає поглиблення політичних контактів та торгівельно-економічних відносин Брюсселя з кожною з країн індивідуально, та багатосторонній, спрямований на стимулювання горизонтального регіонального співробітництва.

Так, інструментами реалізації двостороннього співробітництва з ЄС було визначено:

1. Надання Європейським Союзом торговельних преференцій країнам регіону - запровадження Автономних торговельних заходів, що передбачали безмитний доступ на ринки ЄС товарів, включно з сільськогосподарською продукцією, за винятком продукції виноробства та рибальства.

2. Укладання угод про стабілізацію та асоціацію – аналогів Європейських угод про асоціацію, підписаних раніше з країнами Центрально-Східної Європи.

Структурно документи, що є т.зв. угодами третього покоління, побудовані у вигляді розділів, за якими зазвичай ведуться переговори про вступ з кандидатами, та включають в себе такі сфери, як політичний діалог, регіональне співробітництво, положення про зону вільної торгівлі та поширення на балканські країни принципу чотирьох свобод (вільний рух капіталу, товарів, послуг та осіб), правосуддя та внутрішні справи, в тому числі питання реадмісії, тощо. Угодами було створено і спеціальні механізми співпраці з кожним з партнерів – Ради стабілізації й асоціації, спеціалізовані комітети та підкомітети. Крім того, відповідно до положень Угод про стабілізацію та асоціацію ЄС було поступово проведено лібералізацію візового режиму з усіма країнами регіону, крім Косово.

3. Запровадження механізмів економічної та фінансової допомоги країнам регіону.

ЄС у 2000 р. було створено спеціальний інструмент фінансової допомоги для Західних Балкан. Програма КАРДС (Допомога в реконструкції, розвитку та стабілізації країн Західних Балкан) була розрахована на 7 років (2000-2006 рр.) із бюджетом 4,6 млрд.євро. На першому етапі програми основна увага була приділена фінансуванню реформ для наближення до Копенгагенських критеріїв та зосереджувалася на питаннях верховенства права, примирення, постконфліктної стабілізації, гармонізації законодавства потенційних кандидатів із

законодавством ЄС та проведення структурних реформ для формування вільної ринкової економіки.

З 1 січня 2007 р. програма КАРДС була замінена Інструментом передвступної допомоги (Instrument for Pre-accession Assistance, IPA), що об'єднав ресурси програм фінансування країн-кандидатів (КАРДС, PHARE, САПАРД, ІСПА та Передвступний інструмент для Туреччини). Бюджет IPA-I 2007-2013 рр. становив 11,5 млрд.євро, а розмір фінансування програми IPA-II на 2014-2020 бюджетний період - 11,7 млрд.євро. [9, с.18]. На сьогоднішній день основні напрямки фінансування за програмою: 1) реформи з метою підготовки до членства в ЄС, включаючи зміцнення інституційної спроможності (адміністративна реформа, верховенство права, гармонізація законодавства тощо); 2) підтримка економічного, соціального та територіального розвитку; 3) соціальна політика, зайнятість, освіта, розвиток людських ресурсів; 4) розвиток сільського господарства та сільських районів; 4) зміцнення регіональної інтеграції та територіального співробітництва.

4. Переговори про вступ. Хорватія - єдина з країн-учасниць Процесу стабілізації та асоціації, що змогла успішно завершити переговори та стати членом ЄС в 2013 р. На сьогоднішній день статус країни-кандидата отримали всі партнери, крім Боснії і Герцеговини та Косово, які все ще залишаються в статусі «потенційних кандидатів». Проте офіційно переговори розпочалися лише з Сербією та Чорногорією. Європейська та євроатлантична інтеграція Північної Македонії, на понад десять років заморожена конфліктом з Грецією через офіційну назву країни, нарешті була розблокована підписанням Преспанської угоди в червні 2018 р. Це дало можливість Північній Македонії у лютому 2019 р. підписати Протокол про вступ до НАТО. В той же час переговори про вступ до ЄС Північної Македонії та Албанії попри рекомендації Європейської Комісії [2, с.12] так і не розпочалися через позицію Франції, Нідерландів та Данії.

Другим компонентом Процесу стабілізації та асоціації є підтримка горизонтальної інтеграції країн Західних Балкан, що Брюсселем заохочується не стільки з точки зору необхідності відновлення розірваних після війни економічних зв'язків, а, в першу чергу, з врахуванням політичних наслідків – як дієвий інструмент постконфліктної стабілізації та запобігання конфліктів у майбутньому. Горизонтальна інтеграція в регіоні розглядається як основна передумова членства, оскільки лише на регіональному рівні можливо вирішити такі проблеми, як примирення, вирішення гуманітарних проблем (проблема біженців та внутрішньо переміщених осіб), розбудова інфраструктури. ЄС відводиться роль рушійної сили у запровадженні та підтримці власних балканських ініціатив та проектів співробітництва з сусідами.

Успішними прикладами такої співпраці стали участь країн регіону у Центральноевропейській ініціативі, ОЧЕС, Адріатичній та Іонічній ініціативі, Європейському спільному авіаційному просторі, побудова регіональної транспортної мережі у регіоні ПСС, створення у 2006 р. Європейського енергетичного співтовариства та у 2008 р. Ради регіонального співробітництва, переформатування у 2006 р. Угоди про Центральноевропейську зону вільної торгівлі та включення до неї країн Західних Балкан. Пріоритетними сферами регіональної співпраці визначені розвиток регіональної інфраструктури (транспорт, енергетика, зв'язок), туризм, охорона навколишнього середовища, постконфліктна відбудова.

Характерною особливістю політики ЄС в регіоні Західних Балкан є запровадження комплексного підходу, що передбачає активне залучення не лише офіційних, підтриманих всіма членами ЄС механізмів, але й компліментарних за своєю природою механізмів міждержавного співробітництва за участю країн-кандидатів та деяких з членів ЄС.

Формально розширення ЄС залишилося поза пріоритетами Комісії Ж.-К. Юнкера (2014-2019 рр.). Ще на початку своєї каденції Президент Європейської Комісії заявив про запровадження п'ятирічного мораторію на розширення, [8, с.21] хоча технічно переговори про вступ між ЄС та країнами Західних Балкан продовжувалися. Символічною стала й 15 річна перерва у проведенні зустрічей на вищому рівні: попри рішення Салонікського саміту

ЄС-Західні Балкани 2003 р. про необхідність проведення регулярних зустрічей, наступне засідання в такому форматі відбулося лише у травні 2018 р. в Софії.

З метою заповнити цю інституційну прогалину та продемонструвати підтримку інтеграційного процесу в регіоні рядом країн-членів ЄС було запропоновано паракомунарні механізми співробітництва. Найдієвішим з таких механізмів став ініційований в 2014 р. Німеччиною Берлінський процес, що відображав концептуальне бачення балканської політики третього кабінету А.Меркель [7]. Берлінський процес (за назвою місця проведення першої конференції) – дипломатична ініціатива щодо проведення на регулярній основі міждержавних консультацій між 6 країнами Західних Балкан (Албанія, Боснія і Герцеговина, Північна Македонія, Сербія, Чорногорія, Косово) та рядом партнерів з ЄС (Австрія, Великобританія, Греція, Італія, Польща, Словенія, Франція, ФРН, Хорватія). У зустрічах беруть участь і представники ЄС, як правило Єврокомісар з розширення та Європейської політики сусідства та Високий представник ЄС із закордонних справ та політики безпеки.

Зустрічі в такому форматі надають додаткові можливості і для врегулювання двосторонніх спорів. Так, в рамках Віденської конференції Західних Балкан в 2015 р. було підписано Декларацію про врегулювання двосторонніх спорів та Договір про кордон між Чорногорією та Боснією і Герцеговиною, яким було вирішено питання по спірній ділянці кордону (територія Суторіна). Берлінська ініціатива передбачає багаторівневий формат співробітництва: крім щорічних зустрічей на вищому рівні також організацію бізнес форумів, зокрема створення Інвестиційного форуму торгово-промислових палат країн Західних Балкан (CIF), Форуму громадянського суспільства тощо. Цікавим є і запровадження механізмів зі зміцнення довіри між державами, наприклад, Регіональний відділ молодіжної співпраці в Тирані (RYCO), при створенні якого за основу було взято франко-німецький досвід співробітництва молоді після Другої світової війни.

Проте основною проблемою західнобалканської стратегії Європейського Союзу, попри продемонстрований кандидатами прогрес та неодноразові заяви лідерів ЄС про європейську перспективу регіону, є невизначеність подальшого розширення. На сьогоднішній день очевидною є обопільна неготовність до розширення як країн-кандидатів, так і ЄС.

Безумовною є технічна неготовність Західних Балкан через невідповідність критеріям членства. Адже ухвалене в 1999 р. рішення про розширення було продиктоване політичними мотиваціями, а не економічними розрахунками. ЄС і зараз продовжує розглядати перспективу членства як «геополітичні інвестиції в стабільність регіону» [3, с.1]. Претензії щодо відповідності політичним критеріям членства включають, в першу чергу, проблему верховенства права та становлення громадянського суспільства. У щорічній оцінці Європейською Комісією проведеної кандидатами роботи у Зверненні Європейської Комісії «Політика розширення ЄС 2019» містяться майже однакові для всіх країн регіону зауваження: необхідність боротьби з організованою злочинністю, підвищення ефективності функціонування правової системи та демократичних інститутів, адміністративна реформа та реформа судочинства, свобода слова, в тому числі свобода ЗМІ, становлення громадянського суспільства, права національних меншин, врегулювання територіальних спорів тощо [4, с.4].

Найсерйознішою з проблем залишається питання цілісності Боснії і Герцеговини, не вирішене з часу підписання Дейтонських угод. Наполягання ЄС та інших міжнародних організацій, в тому числі рекомендації Венеціанської Комісії Ради Європи, щодо проведення конституційної реформи та централізації влади не знайшли підтримки з боку боснійських сербів. Політична та урядова криза в Боснії і Герцеговині 2019 р., погрози Республіки Сербської про вихід зі складу БіГ, різновекторність зовнішньополітичних орієнтацій територіальних утворень ставлять під сумнів не тільки євроатлантичні та європейські перспективи БіГ, але й збереження миру в регіоні.

Невизначеною залишається і ситуація з Косово. З одного боку, саме перспектива отримання статусу кандидата стала примусом для Сербії до встановлення діалогу з Косово за посередництва ЄС у 2011 р. Очевидно, що без нормалізації відносин Косово та Сербії остання не зможе завершити переговори про вступ. Однак майже відсутній прогрес у

переговорах, радикалізація позиції Косово через внутрішньополітичну боротьбу та початок торговельної війни після рішення Приштини про запровадження 100% митних тарифів на імпорт товарів з Сербії та БіГ, унеможливають врегулювання. Занепокоєння в ряді країн ЄС, зокрема у Німеччині, викликають й плани по обміну територіями між Сербією та Косово, озвучені в 2018 р. Гіпотетично ці плани могли б завершитися мирним врегулюванням і визнанням Сербією Косово, проте в європейських столицях побоюються подальшого перекроювання кордонів, в тому числі в Боснії і Герцеговин та Північній Македонії.

Унікальність ситуації полягає й у відсутності консенсусу щодо косовської проблеми всередині самого ЄС. Невизнання незалежності Косово 5 членами ЄС (Греція, Іспанія, Кіпр, Румунія, Словаччина) унеможливує повноцінну участь Косово в Процесі стабілізації та асоціації. Так, показовою є заборона Іспанії на використання в документації ЄС абревіатури WB6 («Західнобалканська шістка») та наполягання на тому, що Косово не є частиною процесу розширення [28].

Об'єктивною перешкодою інтеграції країн Західних Балкан до ЄС залишається й невідповідність економічним критеріям членства. В цілому, вступ країн регіону до ЄС не матиме суттєвих наслідків для економіки ЄС з токи зору «приймальної спроможності» (absorption capacity) - здатності Союзу абсорбувати країни-кандидати, враховуючи незначну питому вагу їхніх економік. Населення країн Західних Балкан - 17,9 млн. осіб, ВВП країн регіону складає лише 0,6% від ВВП ЄС [26,с.64]. Проте економіки балканських країн потребують серйозних перетворень та структурних змін, наприклад, високою є питома вага сільського господарства як у структурі зайнятості (так, найбільший показник у Албанії – 38,2% при середньому для ЄС-28 – 3,9%), так і ВВП (21,7% у Албанії при середньому для ЄС-28 – 1,7%) [26, с.88]. Високим залишається і рівень безробіття при показниках ЄС – 7,6% у 2017 р. (Албанія – 13,6%, Сербія – 13,7%, Чорногорія – 16,1%, БіГ – 21,1%, Північна Македонія – 22,2%, Косово – 32,4%) [26, с.59], що створюватиме додаткове навантаження на регіональну політику та структурні фонди ЄС.

ЄС залишається пріоритетним торговельним партнером західнобалканських країн, на долю якого приходиться 72,2% їхнього торговельного балансу. Доля Західних Балкан у торгівельному балансі ЄС становить 1,4%, причому основними торговими партнерами з боку ЄС є Хорватія (40,65% від загальних обсягів торгівлі з ЄС), Словенія (24,95%) та Болгарія (10,2%) [29].

З іншого боку, очевидним є і брак єдності з питання розширення в самому ЄС та власне неготовність до цього ряду країн-членів. Події 2018-2019 рр. продемонстрували розрив між позицією наднаціональних інституцій (Європейської Комісії, Європейського парламенту), що рекомендували розпочати переговори про вступ з Албанією та Північною Македонією ще у 2018 р., та більш скептичною позицією держав-членів, зокрема, Франції. Саме внутрішньополітичні дискусії в країнах-членах і визначатимуть перспективу майбутнього членства Західних Балкан [24, с.8].

Кризи останнього десятиріччя, зокрема Європейська боргова криза та міграційна криза, лише посилили євроскептичні настрої та вплив правих партій. За даними дослідження Євробарометр, проведеного в 2019 р., кількість прихильників та противників розширення в ЄС майже однакова (46% громадян ЄС виступають за розширення, 42% - проти, 12% - не визначилися), причому лідерами серед євроскептиків є країни з найчисельнішими західнобалканськими діаспорами (Німеччина та Австрія) [27].

Цікаво, що неоднозначним є і ставлення до ЄС в країнах-кандидатах. Проведений Центром європейських політичних досліджень порівняльний аналіз сприйняття ЄС в країнах Західних Балкан та Східного партнерства демонструє, що рівень довіри до ЄС у Східній Європі вищий (44% підтримки у країнах Східного партнерства проти 42% підтримки Західних Балкан). І, навпаки, недовіра до ЄС більша серед населення країн-кандидатів (19% недовіри проти 13% недовіри в країнах Східного партнерства). Причому лідерами серед євроскептиків залишаються Сербія (лише 26% населення позитивно оцінили ЄС, 30% оцінок

були негативними) і Чорногорія (42% позитивних оцінок, 22% - негативних). Найбільше єврооптимістів проживає у Косово (90% підтримки) та Албанії (рівень підтримки ЄС - 81%) [18, с.9].

Анонсоване в 2014 р. Ж.-К.Юнкером замороження дискусій про розширення протягом каденції його Комісії, технічно було виправдано існуванням більш нагальних проблем, як то проблеми економічного зростання в самому ЄС, міграційна криза чи українсько-російський конфлікт, проте, мало в перспективі негативні наслідки, в першу чергу, для самого Союзу. Так, і експерти групи ВіЕРАГ («Консультативна політична група «Балкани в Європі»), і Е.Фуаре, колишній посол ЄС у Північній Македонії, нині науковий співробітник Центру європейських політичних досліджень, сходяться у висновках, що рішення Комісії Ж.-К.Юнкера демотивувало як політичні еліти, так і суспільства Західних Балкан та, певною мірою, спровокувало відцентрові настрої в регіоні [19, с.3; 21, с.7].

Наслідком зменшення уваги ЄС до проблем регіону стало погіршення політичної ситуації, в тому числі посилення авторитарних тенденцій, популярності націоналістичних та крайніх правих сил та зростання впливу третіх країн, в першу чергу, КНР та Російської Федерації.

Характерною тенденцією регіональних процесів останніх років є зростання відкритості та транзитного потенціалу Балкан, що робить, на думку дослідників з Празького інституту стратегічних досліджень та Інституту Європи РАН, неминучим залучення зовнішніх (по відношенню до Заходу) гравців [12, с.24; 23, с.10]. І якщо присутність Туреччини чи Російської Федерації в регіоні має історичне та релігійне підґрунтя, то активізація таких гравців, як КНР та арабські держави Перської Затоки, - новий для регіону чинник.

Політика КНР та арабських держав зосереджена, в першу чергу, на реалізації економічних інтересів. Китай зацікавлений у використанні транзитних потужностей регіону та як ринку збуту китайських товарів. Крім власне масштабного інфраструктурного проекту останніх років «Один пояс-один шлях» Китаєм для Південно-Східної та Центрально-Східної Європи в 2012 р. було запропоновано регіональну ініціативу «17+1» (до приєднання Греції в 2019 р. формат «16+1»). Характерною особливістю проекту є участь в ньому як країн-кандидатів з «Балканської шістки», так і нових членів ЄС. Попри орієнтацію ініціативи на торговельно-економічну та інвестиційну співпрацю, висловлюються і занепокоєння щодо потенційних політичних наслідків - викликів для концепції «європейської солідарності» та формування єдиної позиції ЄС щодо Китаю [17, с.12]. Проте, на сьогоднішній день з точки зору Брюсселя й країн Західних Балкан Китай сприймається як нейтральний гравець без серйозних політичних претензій, інтересам якого європейська інтеграція регіону відповідає.

В цілому, нейтрально без опозиції західному впливу сприймаються й ініціативи країн Перської затоки (Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Катар, Кувейт), що виступають як великі інвестори, зацікавлені в реалізації проектів в таких сферах, як сільське господарство, транспорт, будівництво, туризм, авіація, військово-технічне співробітництво. Серед ризиків, однак, називають фінансування арабськими державами релігійних фондів та шкіл і поширення з часів Боснійської війни ваххабізму. Показовим є високий, порівняно із кількістю населення, відсоток косоварів і боснійських мусульман у лавах джихадистів [22, с.7].

Складнішим є сприйняття політики Туреччини та Російської Федерації. По-перше, обидві країни є традиційними для регіону гравцями. Для обох країн балканська політика не є стратегічним пріоритетом, як наприклад, пострадянський простір для РФ та Близький Схід для Туреччини, але розглядається як інструмент посилення статусності в міжнародній системі. По-друге, на відміну від Китаю їхні регіональні політики більш комплексні та включають в себе весь спектр питань: економічні та інвестиційні проекти, політичні механізми, використання інструментів м'якої сили, на кшталт релігійного чинника, інформаційної політики та фінансування ЗМІ, підтримки освітніх та культурних проектів.

Незважаючи на кризу у відносинах Туреччини з ЄС та США, турецькі ініціативи в регіоні Західних Балкан сприймаються як доповнення до стратегії Заходу. Туреччина як член

НАТО та кандидат на членство в ЄС активно підтримує європейську та євроатлантичну перспективу регіону. Попри визнання Анкарою незалежності Косово та підтримки боснійських мусульман Туреччина активно співпрацює з Сербією та виступає в ролі посередника у врегулюванні боснійсько-сербських протиріч. Вже традиційним є трьохсторонній формат зустрічей Боснія і Герцеговина-Туреччина-Сербія.

Основним же викликом для політики ЄС на Балканах вважається саме російський чинник. Сучасна російська політика в регіоні визначається в більшій мірі не ідеями історичної, культурної, релігійної близькості, а широким контекстом протистояння із Заходом. Зокрема, про це пишуть в своїх роботах Д.Бечев з Європейського центру боротьби з гібридними загрозами, Гельсінкі, Фінляндія [16, с.3] та О.В.Снігир, експерт Центру досліджень проблем Російської Федерації Національного інституту стратегічних досліджень, Україна [13, с.4]. Фактично за відсутності комплексної стратегії на Балканах основною рушійною силою російської політики залишається антизахідна риторика – протидія євроатлантичній та європейській інтеграції регіону. Фактично Росія виступає в ролі своєрідного «спойлера» західних ініціатив в регіоні. Основними складовими російської політики в регіоні виступають:

- 1) використання переваг від статусу постійного члена Ради безпеки ООН (роль гаранта Дейтонських угод, участь у обговоренні проблеми Косово);
- 2) використання культурно-історичних та міжцерковних зв'язків;
- 3) економічні інструменти, які включають хоч і лімітовані, але достатньо ефективні російські проекти в ряді чутливих для ЄС сфер (російські інвестиції в енергетику, нафтогазову галузь, банківський сектор).

Проте очевидними є слабкості російського підходу, що призвели протягом останніх років до суттєвих провалів, як то погіршення відносин із Чорногорією через невдалий путч та спроби заблокувати її вступ до НАТО та спроби зірвати греко-македонське зближення та ратифікацію Преспанської угоди, що призвели до кризи у відносинах з Грецією та рішення про висилку російських дипломатів в 2018 р. Серйозним прорахунком вважалося несприйняття балканських країн як «самоцінності» після розпаду Югославії [14, с.12]. Росія, яка сприймала Балкани як арену боротьби із Заходом, віддавала перевагу прямому діалогу із США та європейськими столицями по балканських проблемах. Другим прорахунком стала переважно орієнтація на Белград, яка на сьогоднішній день звузила політику РФ до контактів із Сербією, підтримки сепаратистських настроїв у Республіці Сербській в БіГ та маргінальних політичних сил в інших країнах регіону.

Але, в цілому, ані Росія, ані решта позарегіональних гравців не можуть запропонувати альтернативну ЄС комплексну регіональну програму розвитку. ЄС залишається домінуючим торговельним партнером «Балканської шістки». П'ятірка торгових партнерів Західних Балкан включає ЄС (72,2%), КНР (5,8%), Російську Федерацію (4,6%), Туреччину (4,2%) та США (2%). ЄС є і основним інвестором в економіку регіону. В період 2007-2015 рр. прямі іноземні інвестиції з ЄС становили 72,5%, РФ – 4,6%, Швейцарії – 3,7%, Норвегії – 3%, Туреччини – 2%, США – 1,1%, КНР – 0,1% [25].

На думку британського політолога М.Галеотті, саме бажання обмежити вплив зовнішніх гравців, в першу чергу Російської Федерації, спонукало ЄС до перегляду своєї політики на Балканах у 2017-2018 рр. [20, с.2]. Після візиту на Балкани Високого представника ЄС із закордонних справ та політики безпеки Ф.Могеріні у березні 2017 р. та озвученого нею занепокоєння у перетворенні регіону у «шахівницю для гри великих держав», Брюссель почав роботу над новою стратегією, що мала б активізувати євроінтеграційний процес.

Своєрідний перезапуск балканської стратегії ЄС був запропонований Європейською Комісією у представленому в лютому 2018 р. документі «Надійна перспектива розширення ЄС та посилення взаємодії із Західними Балканами», метою якого стало підтвердження європейської перспективи для регіону та прискорення переговорного процесу з країнами-кандидатами на основі оцінки досягнень кожного з них ('merit-based' approach) [3, с.17].

Причому стратегія розширення прив'язувалася до амбітної програми «Європа 2025», озвученої Президентом Європейської Комісії у своєму щорічному Посланні до Європейського парламенту у вересні 2017 р. Саме 2025 р. визначався як потенційна дата входження до ЄС країн-кандидатів, що зможуть успішно завершити переговори про вступ, маючи на увазі Сербію та Чорногорію. Комісія заявила також про підтримку рішення про початок переговорів з Албанією та Північною Македонією та можливість надання статусу кандидата Косово та Боснії і Герцеговині.

Поштовхом для активізації ЄС у регіоні стало головування в європейських інституціях у першій половині 2018 р. Болгарії та визначення нею балканської стратегії одним з пріоритетів свого президентства. Намітився і прогрес у переговорах Греції та Македонії, що мав би розблокувати переговорний процес про вступ Македонії до ЄС. У травні 2018 р. вперше за 15 років у Софії було проведено саміт ЄС-Західні Балкани із підписанням Фінальної декларації та Порядку денного та визначенням ключових пріоритетів та плану дій по їх імплементації. Документами визначалося 6 «флагманських ініціатив» - пріоритетів у регіональній співпраці: верховенство права; посилення співробітництва в галузі безпеки та контролю над міграцією; підтримка соціально-економічного розвитку; зростання взаємозалежності між країнами регіону та ЄС (інвестиції у транспортні, енергетичні проекти, економічна інтеграція); перехід до цифрової економіки; підтримання добросусідських відносин.) [6].

Проте проривом Стратегія 2018 р. не стала. Неможливість ухвалення Радою ЄС та Європейською Радою рішення про початок переговорів з Албанією та Північною Македонією протягом наступних двох років [10] є відлунням системної кризи у балканській стратегії ЄС. 2019 р. відзначився ще й періодом невизначеності у зв'язку із Брекзит та повним перезавантаженням влади в ЄС через вибори до Європарламенту та призначенням нового складу Європейської Комісії. Пріоритети балканської політики Комісія на чолі з Урсулою фон дер Ляєн ще має визначити напередодні запланованого на травень 2020 р. Загребського саміту ЄС-Західні Балкани, проте основним завданням має стати підвищення довіри до ЄС як до надійного партнера з точки зору взятих на себе зобов'язань про розширення. Стратегічні цілі програми, безумовно, переглядатися не будуть. Основними інструментами залишаться збереження перспективи членства та «принцип кондиціональності» як засіб тиску на країни-кандидати. В той же час раціональним було б повернення переговорів у офіційний формат, а не в рамках паракомунітарних механізмів, на кшталт Берлінського процесу. Це б суттєво посилило дисципліну серед країн-кандидатів та їхніх політичних еліт, які останнім часом гальмування євроінтеграції звикли пояснювати втратою ЄС інтересу до регіону, а не браком власної політичної волі до проведення реформ.

Враховуючи позицію Франції по переговорах з балканськими країнами, можна також передбачити внесення Європейською Комісією змін до переговорного формату. Традиційно після схвалення Європейською Радою та Радою міністрів рішення про початок перемовин переговорний процес і робота над текстом Угоди про вступ ставали технічним питанням та проводилися технократами із Європейської Комісії. Останнім часом все активніше обговорюються пропозиції про включення до переговорного процесу представників держав-членів. Нові правила навряд чи стосуватимуться поточних переговорів з Чорногорією та Сербією, але можуть суттєво ускладнити переговори із рештою кандидатів.

Висновки. Стратегія «європеїзації» Західних Балкан, розроблена ЄС наприкінці 1990-х рр., виступила в ролі консолідуючого для регіону чинника. Досвід двадцятирічної діяльності Процесу стабілізації та асоціації продемонстрував успіхи такої стратегії: постконфліктна стабілізація, стимулювання регіональної інтеграції як інструменту примирення та запобігання конфліктам, проведення структурних реформ. Найважливішим з факторів, що визначив суспільно-політичний та економічний розвиток регіону, стало надання перспективи членства в ЄС.

Проте поточні виклики в самому ЄС, такі як зростання євроскептицизму та правого популізму, криза європейської ідентичності, Брексіт, дестабілізація зовнішньої периферії ЄС,

привели до гальмування процесу євроінтеграції регіону та появи кризи довіри у відносинах партнерів. Ризики представляє і внутрішньополітична ситуація в країнах «Західнобалканської шістки»: політичні кризи останніх років, посилення авторитарних тенденцій та популярності націоналістичних та крайніх правих сил, безпросвіток у боснійському питанні. На сьогоднішній день очевидною є обопільна неготовність до розширення як країн-кандидатів, так і ЄС. І більшим викликом є навіть не технічна неготовність Західних Балкан через невідповідність критеріям членства, а саме брак політичної волі ряду країн-членів ЄС. Темпи переговорного процесу визначатимуться державами-членами, а не наднаціональними інституціями в Брюсселі.

Відносно новою тенденцією є зростаючий зовнішній вплив та посилення конкуренції між умовним «колективним» Заходом (США та ЄС) та іншими акторами. Частина ініціатив, як, наприклад, турецька політика в регіоні, сприймається як доповнення європейської та євроатлантичної стратегій. Ініціативи інших гравців (КНР, держави Перської затоки) зосереджені на реалізації економічних інтересів без серйозних політичних претензій. В той же час Росія виступає в ролі своєрідного «спойлера» західних ініціатив в регіоні. З іншого боку, жоден з позарегіональних гравців (ані Туреччина, ані Китай, ані Російська Федерація) не здатні поки що запропонувати Західним Балканам комплексну програму розвитку та системної трансформації, на кшталт Процесу стабілізації та асоціації. Тому європейська інтеграція залишатиметься системоутворюючим фактором для регіону і в подальшому.

Для самого ж ЄС ефективність реалізації концепції «нормативної сили» у балканській стратегії визначатиме як успішність інших регіональних ініціатив, зокрема Європейської політики сусідства та Східного партнерства, так і заявлених у Глобальній стратегії ЄС амбіцій на світове лідерство.

Список використаних джерел

1. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament of 26 May 1999: COM (1999) 235 final. The Stabilisation and Association Process for Countries of South-Eastern Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51999DC0235&from=EN>
2. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 17 April 2018: COM (2018) 450 final. Communication on EU Enlargement Policy 2018.-41 p.
3. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 6 February 2018: COM (2018) 65 final. A Credible Enlargement Perspective for and Enhanced EU Engagement with the Western Balkans.-18 p.
4. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 29 May 2019: COM (2019) 260 final. Communication on EU Enlargement Policy 2019.-55 p.
5. Declaration of EU-Western Balkan summit.-Thessaloniki.-21 June 2003.-10229/03 (Presse 163). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/misc/76291.pdf
6. Declaration of the EU-Western Balkans Summit. Sophia, 17 May 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.consilium.europa.eu/media/34776/sofia-declaration_en.pdf
7. Final Declaration by the Chair of the Conference on the Western Balkans.- Berlin, August 28, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://berlinprocess.info/wp-content/uploads/2017/11/>
8. Juncker J.-C. A New Start for Europe: My Agenda for Jobs, Growth, Fairness and Democratic Change. Political Guidelines for the next European Commission. Opening Statement in the European Parliament Plenary Session.- Strasbourg, 15 July 2014. [Електронний ресурс]. –

Режим доступа: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/junker-political-guidelines-speech_en.pdf

9. Regulation (EU) No231/2014 of the European Parliament and of the Council of 11 March 2014 establishing an Instrument for Pre-accession Assistance (IPA-II) //Official Journal of the European Union. - L77.-15.03.2014. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/financial_assistance/ipa/2014/231-2014_ipa-2-reg.pdf

10. The Council of the EU Conclusions on Enlargement and Stabilisation and Association Process.- Brussels, 18 June 2019.- Press Release. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/18/council-conclusions-on-enlargement-and-stabilisation-and-association-process/>

11. Кандель П. Что нового в стратегии ЕС на Западных Балканах?// Современная Европа.-2018.-№5.-с.17-24.

12. Пивоваренко А., Новакович Д., Энтина Е., Куда идут Балканы? Новая парадигма сотрудничества для России.- М.: Международный дискуссионный клуб «Валдай», 2018.-29 с.

13. Снігір О.В. Вплив РФ на Західні Балкани.-К.:Національний інститут стратегічних досліджень, 2018. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/balkans-ae492.pdf>

14. Энтина Е.Г.Международный контекст евроинтеграции Западных Балкан.-М.: Институт Европы РАН, 2016.-130 с.

15. Balkan Futures. Three Scenarios for 2025/ ed.by Čeperković M. and Gaub F.// Chaillot Paper No 147.- Paris: European Union Institute for Security Studies, 2018.-70 p.

16. Bechev D. Understanding Russia's influence in the Western Balkans.- Helsinki: The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats, September 2018.- 8 p.

17. Bieber F., Tzifakis N. The Western Balkans as a Geopolitical Chessboard? Myths, Realities and Policy Options. Balkans in Europe Policy Advisory Group (BiEPAG), June 2019. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://biepag.eu/wp-content/uploads/2019/08/The_Western_Balkans_as_a_Geopolitical_Chessboard.pdf

18. Emerson M., Noutcheva G. Political and Economic Governance in the Balkans and Eastern Europe Compared/CEPS Working document.- No 2018/06.- Brussels: July 2018.- 28 p.

19. Fouéré E. The EU's re-engagement with the Western Balkans: A new chapter long overdue / CEPS Policy Brief.- No 2019/01.-Brussels: 10 January 2019.-21 p.

20. Galeotti M. Do the Western Balkans face a Coming Russian Storm?/ European Council on Foreign Relations, Policy Brief.-London: April 2018.-27 p.

21. New European Balkans Partnership. - Balkans in Europe Policy Advisory Group (BiEPAG), April 2018. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://biepag.eu/wp-content/uploads/2019/03/New-European-Balkans-Partnership.pdf>

22. The influence of external actors in the Western Balkans. A map of geopolitical players.- Berlin: Konrad-Adenauer-Stiftung, 2018.-41 p.

23. Western Balkans at the Crossroads: Assessing Influences of Non-Western External Actors/ ed.by Chrzová B., Grabovac A., Hála M., Lalić J.- Prague: the Prague Security Studies Institute, May 2019.-92 p.

24. Wunsch N., Kmezic M., Stratulat K. Tzifakis N. Overcoming Enlargement Deadlock: an Action Plan for the Incoming EU Leadership.- Balkans in Europe Policy Advisory Group (BiEPAG), November 2019. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://biepag.eu/wp-content/uploads/2019/11/Policybrief.pdf>

25. EU-Western Balkans Economic Relations: Investing in People, Infrastructures and Reforms. – Brussels: European Commission, May 2018. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/economic-relations_en.pdf

26. Key figures on Enlargement Countries, Eurostat 2019 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019.-138 p. [Электронный ресурс]. – Режим

доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/9799207/KS-GO-19-001-EN-N.pdf/e8fbd16c-c342-41f7-aaed-6ca38e6f709e>

27. Public opinion in the European Union. Standard Eurobarometer #91.-June 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/standard/surveyky/2253>

28. Spain delivers a non-paper in regard to the Kosovo's EU integration.-30.01.2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://europeanwesternbalkans.com/2018/01/30/spain-delivers-non-paper-regard-kosovo-european-integration/>

29. Western Balkan countries-EU-international trade in goods statistics. Eurostat statistics, May 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Western_Balkan_countries-EU-_international_trade_in_goods_statistics

References

1. *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on the Stabilisation and Association Process for Countries of South-Eastern Europe of 26 May 1999: COM (1999) 235 final. Available at: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51999DC0235&from=EN>>*

2. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 17 April 2018. Communication on EU Enlargement Policy 2018: COM (2018) 450 final.*

3. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 6 February 2018. A Credible Enlargement Perspective for and Enhanced EU Engagement with the Western Balkans: COM (2018) 65 final.*

4. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 29 May 2019. Communication on EU Enlargement Policy 2019: COM (2019) 260 final.*

5. *Declaration of EU-Western Balkan summit, Thessaloniki, 21 June 2003: 10229/03 (Presse 163). Available at: <https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/misc/76291.pdf>*

6. *Declaration of the EU-Western Balkans Summit, Sophia, 17 May 2018. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/media/34776/sofia-declaration_en.pdf>*

7. *Final Declaration by the Chair of the Conference on the Western Balkans, Berlin, 28 August 2014. Available at: <<https://berlinprocess.info/wp-content/uploads/2017/11/>>*

8. *Juncker J.-C. 'A New Start for Europe: My Agenda for Jobs, Growth, Fairness and Democratic Change. Political Guidelines for the next European Commission', Opening Statement in the European Parliament Plenary Session, Strasbourg, 15 July 2014. Available at: <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/juncker-political-guidelines-speech_en.pdf>*

9. *Regulation (EU) No231/2014 of the European Parliament and of the Council of 11 March 2014 establishing an Instrument for Pre-accession Assistance (IPA-II), Official Journal of the European Union, L77, 15.03.2014. Available at: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/financial_assistance/ipa/2014/231-2014_ipa-2-reg.pdf>*

10. *The Council of the EU Conclusions on Enlargement and Stabilisation and Association Process, Brussels, 18 June 2019, Press Release. Available at: <<https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/18/council-conclusions-on-enlargement-and-stabilisation-and-association-process/>>*

11. *Kandel P. Chto novogo v strategii ES na Zapadnyh Balkanah? (2018) [What is New in the EU Strategy in the Western Balkans?], Sovremennaya Evropa 5: 17-24.*

12. *Pivovarenko A., Novakovich D., Entina E.* (2018) 'Kuda idut Balkany? Novaya paradigma sotrudnichestva dlia Rossii' [Where are the Balkans going? A New Paradigm of Cooperation for Russia]. Moscow: International Discussion Club 'Valdai'.
13. *Snigyr O.V.* (2018) 'Vplyv RF na Zahidni Balkany' [The RF Influence on the Western Balkans]. Kyiv: National Institute for Strategic Studies. Available at: <<http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/balkans-ae492.pdf>>
14. *Entina E.G.* (2016) 'Mezhdunarodnyi context evrointegratsii Zapadnyh Balkan' [International Context of the Western Balkans' Integration]. Moscow: Institute of Europe.
15. *Balkan Futures. Three Scenarios for 2025/* ed.by *Čeperković M. and Gaub F.* (2018). *Chaillot Paper No 147.* Paris: European Union Institute for Security Studies.
16. *Bechev D.* (2018) 'Understanding Russia's influence in the Western Balkans', Helsinki: The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats.
17. *Bieber F., Tzifakis N.* (2019) 'The Western Balkans as a Geopolitical Chessboard? Myths, Realities and Policy Options', Balkans in Europe Policy Advisory Group (BiEPAG). Available at: <http://biepag.eu/wp-content/uploads/2019/08/The_Western_Balkans_as_a_Geopolitical_Chessboard.pdf>
18. *Emerson M., Noutcheva G.* (2018) 'Political and Economic Governance in the Balkans and Eastern Europe Compared', Brussels: CEPS Working document.
19. *Fouéré E.* (2019) 'The EU's re-engagement with the Western Balkans: A new chapter long overdue', Brussels: CEPS Policy Brief.
20. *Galeotti M.* 'Do the Western Balkans face a Coming Russian Storm?', London: European Council on Foreign Relations.
21. *New European Balkans Partnership* (2018), Balkans in Europe Policy Advisory Group (BiEPAG). Available at: <<http://biepag.eu/wp-content/uploads/2019/03/New-European-Balkans-Partnership.pdf>>
22. *The influence of external actors in the Western Balkans. A map of geopolitical players* (2018), Berlin: Konrad-Adenauer-Stiftung.
23. *Western Balkans at the Crossroads: Assessing Influences of Non-Western External Actors/* ed.by *Chrzová B., Grabovac A., Hála M., Lalić J.* (2019), Prague: the Prague Security Studies Institute.
24. *Wunsch N., Kmezic M., Stratulat K. Tzifakis N.* (2019) 'Overcoming Enlargement Deadlock: an Action Plan for the Incoming EU Leadership', Balkans in Europe Policy Advisory Group (BiEPAG). Available at: <<https://biepag.eu/wp-content/uploads/2019/11/Policybrief.pdf>>
25. *EU-Western Balkans Economic Relations: Investing in People, Infrastructures and Reforms* (2018), Brussels: European Commission. Available at: <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/economic-relations_en.pdf>
26. *Key figures on Enlargement Countries, Eurostat 2019 edition* (2019), Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at: <<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/9799207/KS-GO-19-001-EN-N.pdf/e8fbd16c-c342-41f7-aaed-6ca38e6f709e>>
27. *Public opinion in the European Union. Standard Eurobarometer #91.* (June 2019). Available at: <<https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/standard/surveyky/2253>>
28. *Spain delivers a non-paper in regard to the Kosovo's EU integration*, 30.01.2018. Available at: <<https://europeanwesternbalkans.com/2018/01/30/spain-delivers-non-paper-regard-kosovo-european-integration/>>
29. *Western Balkan countries-EU-international trade in goods statistics. Eurostat statistics* (2019). Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Western_Balkan_countries-EU_-_international_trade_in_goods_statistics>

УДК 341.171

УДК 355.4:327.5

ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК ФАКТОР НЕСТАБІЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ

A HYBRID WAR AS FACTOR OF THE INTERNATIONAL SYSTEM INSTABILITY

ГИБРИДНАЯ ВОЙНА КАК ФАКТОР НЕСТАБИЛЬНОСТИ МЕЖДУНАРОДНОЙ СИСТЕМЫ

Семчинський К.В.

Кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри міжнародних медіакомунікацій та комунікативних технологій Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: semchynskyy@gmail.com

Semchynskyy K. V.

Candidate of philosophical studies, docent, associate professor of International media communications and communicative technologies department, Institute of international relations, Kyiv National Taras Shevchenko University. E-mail: semchynskyy@gmail.com

Семчинский К. В.

Кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры международных медиакоммуникаций и коммуникативных технологий Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: semchynskyy@gmail.com

Анотація. *У реаліях глобалізованого світу через дерегуляцію силової рівноваги прискорюється турбулентність міжнародної системи. Система міжнародних відносин деформується і водночас дестабілізується за відсутності політико-правових механізмів вирішення протиріч між кількома центрами сили зі значними цивілізаційними розбіжностями. Актуально виявити, як гібридна війна на регіональному та глобальному рівнях впливає на трансформацію сучасної міжнародної системи та на її стабільність. Застосовуючи системні, аналітичні, статистичні і компаративні методи, автор досліджує вплив російської агресії проти України на міжнародну систему. В результаті дослідження автор визначає нинішню Росію, яка планує деструктивну трансформацію сучасної системи міжнародних відносин, ревізію міжнародного порядку, застосовуючи гібридні методи тиску на регіональному та глобальному рівнях, як загрозу міжнародному миру та безпеці. Автор дійшов висновку, що невійськові засоби можуть бути не менш ефективними за військові в умовах регіонального протистояння, тож конвенційна перевага Заходу у військових засобах ведення війни може нівелюватися із переходом гібридного протистояння на глобальний рівень. Авторською знахідкою є окреслення нового етапу ескалації гібридної агресії РФ у Європі.*

Ключові слова: *гібридна війна, агресія, конфлікт, нестабільність, турбулентність, міжнародна система.*

Abstract. *In the realities of the globalized world, the turbulence of the international system is accelerated by deregulation of the power equilibrium. In the absence of political and legal mechanisms to resolve the contradictions between several centers of power with significant civilizational differences, the system of international relations is deformed and destabilized at the same time. It is important to find out how hybrid warfare at the regional and global levels is affecting the transformation of the modern international system and its stability. Applying systematic, analytical, statistical and comparative methods, the author explores the impact of*

Russian aggression against Ukraine on the international system. As a result of the research, the author identifies present Russia as a threat to international peace and security, which plans a destructive transformation of the modern system of international relations, revision of the international order, using hybrid methods of pressure at regional and global levels. The author concluded that non-military means can be no less effective than military ones in the face of regional confrontation, so the West's conventional preference for military means of war can be offset by the transition of hybrid confrontation to a global level. The author's discovery is the outline of a new stage in the escalation of the RF hybrid aggression in Europe.

Keywords: *hybrid war, aggression, conflict, instability, turbulence, international system.*

Аннотация. *В реалиях глобализованного мира из-за де-регуляции силового равновесия ускоряется турбулентность международной системы. Система международных отношений деформируется и одновременно дестабилизируется при отсутствии политико-правовых механизмов разрешения противоречий между несколькими центрами силы со значительными цивилизационными различиями. Актуально выяснить, как гибридная война на региональном и глобальном уровнях влияет на трансформацию современной международной системы и на ее стабильность. Применяя системные, аналитические, статистические и компаративные методы, автор исследует влияние российской агрессии против Украины на международную систему. В результате исследования автор определяет нынешнюю Россию, которая планирует деструктивную трансформацию современной системы международных отношений, ревизию международного порядка, применяя гибридные методы давления на региональном и глобальном уровнях, как угрозу международному миру и безопасности. Автор пришел к выводу, что невоенные средства могут быть не менее эффективными, чем военные в условиях регионального противостояния, поэтому конвенционное преимущество Запада в военных средствах ведения войны может нивелироваться с переходом гибридного противостояния на глобальный уровень. Авторской находкой является определение нового этапа эскалации гибридной агрессии РФ в Европе.*

Ключевые слова: *гибридная война, агрессия, конфликт, нестабильность, турбулентность, международная система.*

Постановка проблеми. Агресія РФ проти України актуалізувала необхідність перегляду концепції воєн нового типу, з'ясування специфіки гібридних конфліктів у сучасних умовах, впливу гібридної війни на всю міжнародну систему як каталізатора процесів трансформації та дестабілізації цієї системи, а також як чинника турбулентності міжнародної політики. Характерною рисою дестабілізації міжнародної системи на початку ХХІ сторіччя постає деформація політико-правових механізмів її забезпечення на тлі зростання взаємозалежності акторів, коли правила уже більше не служать стримуванню дій і наслідків, а порушення міждержавних домовленостей та хаотичні дії елементів міжнародної системи спричиняють порушення силової рівноваги та зміну параметрів міжнародного середовища. На тлі суспільно-політичних змін трансформуються способи ведення збройних конфліктів, зменшується кількість традиційних міждержавних воєн. Водночас гібридні війни та конфлікти гібридного типу за участі недержавних суб'єктів, використання сторонами невійськових засобів впливу на супротивника стають найбільш поширеною формою масової конфліктної взаємодії в глобалізованому світі. Гібридна війна як нове явище і новий тип конфлікту стає об'єктом дослідження з точки зору її окремих особливостей, але не вивченим лишається її вплив на міжнародну систему в цілому. З огляду на це, наразі постає актуальним дослідити, як саме гібридна війна на регіональному та глобальному рівнях впливає на трансформацію сучасної міжнародної системи та прискорення в ній турбулентності.

У низці **останніх досліджень і публікацій** цю проблему було окреслено: зокрема, феномен турбулентності міжнародної системи «коли структури й процеси, що зазвичай

творять політику, нестійкі й у них відбувається перебудова», описав Дж. Розенау [20], концепти «балансирів» (стабілізаторів) і «пертурбаторів» (порушників рівноваги) міжнародної системи як суб'єктів, що прагнуть цю систему зберегти або зруйнувати відповідно розглядав вітчизняний дослідник М. Капітоненко [6]. Зміна поглядів на першопричини і логіку збройного протистояння, конфлікту й війни детермінувала низку підходів до сприйняття, визначення і трактування сучасного військового протистояння. Як і феномен гібридної війни, вони досліджувалися зарубіжними [14; 15; 16; 18; 19; 21] і вітчизняними [1; 3; 4; 5; 7; 11; 13] авторами під різними кутами зору.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. У експертному середовищі не викликає сумнівів, що «російська агресія спонукала до розширення змісту концепту, стимулювала процес осмислення гібридної війни як окремого феномена» [11, с. 29]. З'явилося чимало праць, де подаються ґрунтовні характеристики гібридного конфлікту [5], особливості гібридної агресії РФ проти України [4] і сценарії подальшого поширення російської гібридної агресії на регіональний та глобальний рівні міжнародної системи [11]. Водночас постає слухне питання: чи не було «поняття «гібридна війна» - попри сьогоднішню свою домінацію - ... черговою спробою означення процесу зміни та нової сутності сучасних збройних конфліктів» [4, с. 7]. Порівнявши різні підходи до означення сутності гібридних воєн, дамо власну характеристику цьому феномену в новому і ширшому контексті – як інструменту реалізації певними акторами власних зовнішньополітичних завдань та стратегій, і як засобу впливу на систему міжнародних відносин, який здійснюють ці актори на регіональному та глобальному рівні. Новим у нашому дослідженні є також аналіз причин посилення турбулентності міжнародної системи через гібридні війни: (1) силова рівновага піддається дерегуляції, (2) відсутні ефективні механізми вирішення протиріч між центрами сили, (3) центри сили в новому глобалізованому світі мають глибокі цивілізаційні суперечності.

Формулювання цілей статті: - проаналізувати підходи до трактування сучасної війни задля виокремлення сутнісних характеристик гібридної війни, як однієї з її форм;

- визначити особливості гібридної війни в умовах прискорення процесів трансформації та акселерації турбулентності в системі міжнародних відносин сучасності;
- охарактеризувати вплив російської агресії проти України на міжнародну систему та виявити особливості цієї агресії як гібридної війни;
- окреслити перспективи подальшого впливу гібридних воєн на систему міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах війна коштує дорожче, ніж мир, водночас мир має вищу цінність, ніж війна. Традиційна конвенційна війна між державами вже економічно не окупається, як раніше, а тому як засіб розбагатіти давно зникла із порядку денного політичних еліт розвинутих західних держав. Разом із людськими та матеріальними втратами агресор мусить бути готовий до реакції міжнародної спільноти на агресію у формі санкцій щодо агресора, до того, що його буде піддано обструкції та ізоляції. Порушення міжнародного миру чи спроба ревізії міжнародного порядку дорого коштуватиме агресорові як у матеріальному, так і в іміджевому вимірі. До того ж із поширенням глобалізації більшість зисків від війни можна простіше та безпечніше здобути завдяки міжнародній торгівлі чи досягти зусиллями міжнародного розвитку. Торгувати стає все вигідніше, ніж воювати, і чим активніше і довше торгують між собою держави, – тим менш імовірною є війна між ними. Незважаючи на те, що війна є такою, що емоційно збуджує, та більш сенсаційною, аніж мир, оскільки з точки зору медійних законів конфлікти привертають більшу увагу аудиторії, аніж співпраця, збільшується цінність миру та його вигідність з економічної точки зору: матеріального зиску від миру і співпраці незмірно більше, аніж від протистояння й конфлікту.

Оскільки в сучасних умовах війна у формі міждержавного збройного конфлікту стає все більш витратною, сучасні агресори поєднують традиційні та нестандартні форми й

методи ведення бойових дій, застосовують тероризм, цивільних заручників, підривні дії, пропаганду, дезінформацію, новітні інформаційні технології та нешаблонні алгоритми тиску для досягнення переваги над супротивником у військовій силі. Війна перестала бути високоприбутковою мало затратною справою, дослідник Ю.Н. Харарі небезпідставно називає мистецтво виграшних, або успішних воєн втраченим у XXI столітті, а саму війну у традиційному сенсі – неактуальною і недоречною. Водночас, «якщо хтось дійсно знайде формулу ведення успішних воєн в умовах XXI століття, ворота до пекла можуть відкритися миттєво. Саме це робить успіх Росії в Криму особливо тривожним знаменням» [12, с.226-227]. Навесні 2014 р. Російська Федерація, розпочинаючи військові дії проти України, застосувала на практиці модель «гібридної війни», яка до цього була відома лише теоретично: Росія повсякчас поєднувала воєнні дії із невоєнними, диференціюючи також масштаб, радіус, методи впливу, коли вміло маскуючи свої дії, коли нахабно перекручуючи реальність і створюючи інформаційний шум та хаос. Факт самовпевненого порушення Росією міжнародного права став несподіванкою для Заходу та сумним уроком з того, що Росію не можна недооцінювати [4, с.168] і не варто їй довіряти. Проте вже в кінці квітня 2014 р. РФ змушена була відступити, відмовитися від масштабного військового вторгнення в Україну, зустрівши несподівано запеклий опір і втративши можливість для швидкої перемоги. Цей провал «гібридного блицкригу» свідчить про те, що ефективне протистояння гібридній агресії можливе, якщо кваліфікувати її на рівні із звичайною військовою агресією та діяти відповідно із урахуванням масштабу й характеру ворожих дій супротивника.

Виокремимо дві характеристики, що вирізняють гібридну війну з поміж інших воєн нового типу: нетрадиційна тактика як поєднання різноманітних способів її ведення та неоднорідність суб'єктів як різнорідність недержавних суб'єктів, що діють паралельно з державою. «Відбувається перетворення на зброю традиційно невійськових засобів силового впливу» [11, с. 493], агресор ставить собі за мету спершу позбавити об'єкта агресії контролю над ситуацією, виснажити його перманентним протистоянням, зруйнувати зсередини, використовуючи його слабкі місця та суперечності, аби «розвалити чинний політичний режим і встановити у підсумку власну владу» [5, с. 22].

Друга характеристика – різнорідність суб'єктів і засобів впливу - поєднує в собі два аспекти: строкатий склад учасників із залученням асоціального, кримінального контингенту суспільств «конфліктної зони», який для досягнення цілей замовників-агресорів вдається до масових убивств, катувань військовополонених, терористичних актів, злочинів щодо мирного населення. Інший аспект гібридної інвазії стосується комплексного інформаційно-психологічного тиску на населення з метою придушення його опору та спонукання до колабораціонізму через залучення ЗМІ, неурядових організацій, лідерів громадської думки та із застосуванням технологічних можливостей поширення пропаганди й неправдивої інформації через соціальні мережі, вірусну розсилку (спам), а також із залученням різноманітних засобів сегментації цільової аудиторії (ботоферм, фейкових наративів, таргетування цільових груп).

Гібридна війна характеризується складністю визначення ворогів для об'єкту агресії, що становить для останнього додаткову небезпеку. Формально держава РФ не оголошувала війни державі Україна, однак фактично Росія є не просто стороною військово-політичного конфлікту, але й створює інших його акторів – явних і прихованих. Серед перших - нелегальні і напівлегальні воєнізовані організації, радикальні сепаратистські або ультраправі формування, закамouflьовані під охоронні агенції злочинні угруповання, власне кримінальні структури і навіть ватаги спортивних фанатів. Військовослужбовці російської армії без розпізнавальних ознак, без документів, які видають себе за сепаратистів чи жителів України, або такі, що начебто перебувають у відпустці, також беруть участь у військових діях в Україні. Приховані актори – агенти впливу агресора у органах влади та структурах безпеки країни - об'єкту агресії, ангажовані представники медіа та лідери громадської думки, «незалежні експерти» з будь-яких питань і експресивні активісти неформальних рухів - діють у правовому полі і мають створити сприятливі умови

для успіху гібридної агресії проти власної держави шляхом донесення потрібних агресорові наративів до усіх сегментів суспільства. Така мережа інсайдерів узагальнюється дослідниками концептом «п'ята колона» і трактується як замаскована під партію чи соціальний рух організація всередині держави, яка фінансується із-за кордону і має на меті руйнацію цієї держави, є соціальним продуктом ворожої держави-агресора й створюється під майбутню гібридну війну [5, с. 125-126].

Для успішної реалізації гібридної агресії необхідне поєднання декількох факторів – сильної та дієвої влади в країні-агресорі вкупі зі слабкістю державної влади в країні, що має стати жертвою цієї агресії, а також наявність у агресора засобів, які забезпечать перевагу над супротивником, його виснаження, деморалізацію і врешті поразку. При цьому держава-агресор не визнає себе стороною конфлікту, українські дослідники В. Головченко та М. Дорошко відзначають «бажання агресора применшити свою роль у розв'язанні збройних конфліктів задля уникнення санкцій з боку інших держав і міжнародних організацій, а також... намагання держави-агресора встановити свій контроль над об'єктами нападу... без надмірних для них збитків, що можуть зашкодити агресорам у реалізації власних геополітичних та гео економічних інтересів» [5, с. 22].

Агресія РФ проти України та анексія Криму запустили процеси конфліктної взаємодії на усіх рівнях міжнародної системи: гібридна війна на регіональному рівні ведеться проти суверенної держави, у якій відчужено частину території; з іншого боку, ця гібридна війна вже на міжнародному рівні водночас виступає одним з «фронтів» протистояння по лінії «Росія проти колективного Заходу». Агресія РФ проти України та анексія Криму є елементом масштабного виклику міжнародній системі як у конвенційному, так і у інституційному вимірах, хоча агресор лише регіональний актор, але обтяжений ядерною зброєю і неадекватними до власного status quo геополітичними амбіціями. Конвенційний, міжнародно-правовий вимір російської загрози міжнародній системі є наслідком відсутності нових правил взаємодії у міжнародній системі, які б регулювали пост-біполярний світ і які задовольнили б усіх учасників пост-біполярної системи міжнародних відносин. Війни руйнують попередню міжнародну систему та правила взаємодії у ній. На практиці не вдавалося досягти встановлення нових правил взаємодії у міжнародній системі без форуму чи саміту, який вінчав завершення війни. В умовах пост-біполярності навіть менш імовірним може бути встановлення нових правил взаємодії у міжнародній системі, які задовольнили б усіх. Врешті асиметрія балансу сил у пост-біполярній системі міжнародних відносин детермінувала ревізійні та реваншистські тенденції у реалізації своїх зовнішньополітичних стратегій тими акторами, які вважають несправедливим і невідповідним такий міжнародний порядок, де їм немає місця для поширення впливу, окрім претензій на регіональне домінування.

Виклик на інституційному рівні полягає у неспроможності міжнародних інституцій ефективно вплинути на порушника попередніх правил і у нездатності оперативно коригувати правила та ефективно діяти в умовах неспровокованої гібридної агресії, здійсненої постійним членом Ради безпеки ООН. Коли агресор має право вето на рішення Радбезу, це нівелює саму сутність, підриває значення Ради безпеки, а на практиці – унеможливорює її ефективне функціонування задля збереження міжнародного миру і безпеки. З розгортанням воєнних подій на Сході України, реакція ООН залишалась вимушено пасивною – через патову ситуацію з голосуванням в Раді Безпеки не було спроб не тільки виявити і покарати порушника, але й вжити заходів для деескалації ситуації. Значною мірою така позиція організації була сприйнята керівництвом Росії як відсутність перешкод для подальшої реалізації намічених цілей в Україні.

Отже, зміна способу використання військової сили стала чинником, що стимулює зміну в організації і функціонуванні сучасних держав, передумовою трансформації системи міжнародних відносин і водночас засобом дестабілізації цієї системи. Під тиском глобалізаційних процесів – інкорпорації до світової політики транс-територіальних явищ і процесів, активного залучення до міжнародної політики позадержавних акторів та

віртуальних інструментів, зростаючої взаємозалежності та взаємопроникнення внутрішньополітичної та міжнародної сфер - зазнає трансформацій принцип балансу сил як регулятора силової рівноваги у системі міжнародних відносин. Динаміка змін балансу сил у міжнародній системі стає небезпечною, адже держава-претендент, держава-порушник правил стає небезпечною для гегемона чи лідерів міжнародної спільноти, примушуючи їх мобілізувати акторів-союзників для відновлення балансу та недопущення наступних порушень. Росія не наблизилася до США за основними силовими ресурсами, проте застосувала на практиці модель, що може компенсувати її відставання у озброєннях і технологіях. Можливість руйнувати політичні системи держав зсередини силами «п'ятої колони» зводить нанівець перевагу цих держав у традиційних озброєннях вкупі із ракетно-ядерними, а маніпуляція суспільною свідомістю в глобальних масштабах надає можливість контролювати рівень напруги у міжнародній системі загалом.

На регіональному рівні РФ все активніше застосовує комплекс деструктивних дій нижче порогу війни, проте достатньо вагомим для дестабілізації і подальшого розхитування єдності Заходу у цінностях, пріоритетах і питаннях безпеки, «нещадно використовуючи при цьому ті цінності й принципи Заходу, що становлять в цьому контексті його слабкість: плюралізм і свобода слова» [4, с. 171]. Дискредитацією інституцій і розхитуванням структур, інспірацією суспільно-політичних криз та масових заворушень, інформаційною війною та роздмухуванням ксенофобських настроїв, підтримкою радикальних та екстремістських угруповань Росія прискорює турбулентність на всіх рівнях міжнародної системи, яка внаслідок цього вступає в період тривалої нестабільності. Агресія РФ проти України вже призвела як до ускладнення стосунків між США та їхніми європейськими союзниками по НАТО, так і до поглиблення протиріч всередині Європейського союзу. Відсутність одностайності щодо сприйняття Росії як небезпеки серед членів НАТО призводить до поглиблення «трансатлантичної тріщини», Європа так і не зуміла сформулювати бачення майбутнього, натомість шириться невизначеність та непередбачуваність, що є невід'ємними характеристиками турбулентності, акселерація якої врешті детермінуватиме критичну нестабільність системи міжнародних відносин та її руйнацію.

Гібридними методами Росія змушуватиме Захід до зміни геополітичної конфігурації у Європі на свою користь. По-перше, РФ використає міграційний потік з Близького Сходу та Африки як зброю для політичного паралічу Європи, витіснивши із політичного дискурсу позаєвропейські питання на кшталт ескалації російської агресії в Україні, можливого її поширення на Білорусь та країни Балтії тощо, актуалізацією питань внутрішньо-європейської безпеки. Після цього можлива гібридна агресія РФ проти Естонії чи Литви вкупі з гібридною інтеграцією Білорусі і примусом щодо України. РФ вважає ці суверенні держави частиною своєї сфери впливу. Щодо балтійських країн – членів НАТО – Росія застосує саме гібридну, неконвенційну агресію, і їх за планом Росії європейці, дестабілізовані міграційним цунамі, не здатні будуть захистити, а США й надалі продовжуватимуть уникати глобальної відповідальності. Однією з ключових геополітичних домінант Кремля є дискредитація НАТО та ініціювання розвалу цієї організації, заради цього можуть бути задіяні різні сценарії. Наприклад, якщо «цивільні громадяни» Естонії чи Литви під об'єктивами телекамер блокуватимуть дислоковані на території балтійських країн американські війська, а РФ погрозуватиме застосувати тактичну ядерну зброю, НАТО, можливо, продемонструє свою безпорадність і змушене буде саморозпуститися. Геополітичне витіснення супротивника – США – із сфери його впливу на європейському континенті заради створення вакууму сили, який РФ прагне заповнити собою, за планами Кремля буде оформлене на п'ятисторонньому саміті на найвищому рівні, де нинішні постійні члени Радбезу затвердять нову конфігурацію сил у Європі. Втім, можливий і інший вихід із початкового сценарію гібридної агресії РФ: такими діями Москви може бути спровокований глобальний конфлікт із застосуванням сторонами ракетно-ядерної зброї, що

також невідворотно призведе до зміни конфігурації системи міжнародних відносин і перегляду принципів та механізму трансатлантичної взаємодії.

Таким чином, гібридні війни є каталізатором процесів трансформації міжнародної системи та виступають фактором акселерації турбулентності цієї системи на сучасному етапі. На глобальному рівні гібридна війна є інструментом поширення одним або декількома акторами хаосу в міжнародній системі задля руйнування або дестабілізації цієї системи. Головна мета РФ як пертурбатора системи міжнародних відносин – ініціювати процеси глобальної дестабілізації, тому вона нав'язуватиме світові глобальну війну керованого хаосу, де воєнні і невоєнні засоби впливу доповнюватимуть один одного. Кремль сподівається, що розрізнені та деморалізовані західні еліти не помітять справжнього агресора гібридної війни та бачитимуть в Росії єдиний порятунок від глобального хаосу. Як слушно відзначив український дослідник В. Горбулін, «на відміну від традиційного типу воєн, включно із т. зв. холодною, зумовлених загостренням суперечностей великих держав та боротьбою за поділ світу на сфери впливу, світова гібридна війна ведеться в межах єдиного глобалізованого простору на фронтах, утворених лініями розподілу між зонами стабільності і безпеки, де панує закон і міжнародне право, та сферою невизначеності та політичного хаосу, де панує право сильного» [11, с. 493].

Війна керованого хаосу передбачає критичну дестабілізацію та руйнування існуючої системи міжнародних відносин та політико-правових механізмів її забезпечення. Проте, для пертурбаторів міжнародної системи хаос не є колапсом, але новими можливостями. Для РФ хаос – це не провалля, а драбина. Історичний досвід пертурбатора міжнародної системи із 1930-х рр. доводить кремлівському керівництву ефективність керованого хаосу як інструменту зовнішньополітичної стратегії. Водночас хаос є антитезою порядку, якого прагнуть актори – балансири міжнародної системи. Балансири намагаються або ефективно протидіяти хаосу, який нав'язується, або встановлювати такі нові правила взаємодії у міжнародній системі, які задовольнили б усіх чи більшість учасників. Для відновлення рівноваги можуть використовуватися різні інструменти, в тому числі й заохочення «пертурбаторів» до спільних організацій та спільних проєктів. Варто зауважити, що повернення Росії до клубу глобальних гравців буде не наслідком її сили, але слабкістю колективного Заходу. Захід «мусить довести до кінця завдання руйнації СРСР у вигляді сучасної Росії» [11, с. 462] і всіяко сприяти остаточному колапсу терористичної неоімперії як суб'єкта міжнародного права і геополітичної реальності. Після колапсу комунізму не відбулося конвенційної війни, яка б закінчилася поразкою СРСР і міжнародна конференція на кшталт Ялти чи Потсдаму відповідно не виробила конвенційної угоди, яка фіксувала б нові реалії світової політики, закріплювала б нові правила взаємодії між акторами і окреслювала б конфігурацію силової рівноваги у новій системі міжнародних відносин. Натомість низки домовленостей вкупі із договорами й меморандумом для закладення нових принципів співіснування виявилось недостатньо, нових правил взаємодії та механізмів вирішення протиріч між кількома центрами сили зі значними цивілізаційними розбіжностями вироблено й узгоджено не було.

Правляче кремлівське угруповання прагне переписати історію і в цьому вбачає свою месіанську роль, оскільки вважає, що у холодній війні Захід переміг СРСР не на полі бою, але змусивши «самознищитися» руками «внутрішніх зрадників», тому Росія мусить тепер «відновити справедливість» на свою користь: гібридними методами «розхитати», довести до критичного рівня нестабільності аби врешті зруйнувати існуючий світовий порядок. Після цього метою Москви є або нав'язати світові нові правила і сформуванню нову систему міжнародних відносин з приматом власних геостратегічних домінант, або діяти в умовах глобального конфлікту.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Найбільш поширеною формою масової конфліктної взаємодії в умовах посилення глобалізаційних процесів та прискорення турбулентності міжнародної системи на початку XXI сторіччя стала комбінована війна, у якій військові і невійськові форми протистояння

доповнюють одна одну, а інформаційно-психологічний компонент впливу на супротивника не менш важливий за військово-стратегічний. Така війна здебільшого є конфліктом низької інтенсивності із великою кількістю транснаціональних взаємодій і недержавних суб'єктів.

Гібридна війна в цьому контексті постає як сукупність заздалегідь підготовлених і оперативно реалізованих традиційних та нестандартних дій військового, дипломатичного, економічного, інформаційно-психологічного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей.

Російська агресія проти України засвідчила, що невійськові засоби можуть бути не менш ефективними за військові в умовах регіонального протистояння, тож конвенційна перевага Заходу у військових засобах ведення війни може нівелюватися із переходом гібридного протистояння на глобальний рівень.

Для ефективного опору гібридній агресії варто кваліфікувати гібридну війну як агресію нарівні з прямим військовим вторгненням і діяти відповідно: рішуче і злагоджено чинити опір агресорові і за можливості контратакувати, наносячи удари по найбільш вразливих точках супротивника у військовій, економічній та інформаційно-комунікаційній сфері.

Важливим завданням для протидії гібридній агресії постає передбачення та розкриття задумів супротивника та його дезорієнтація з тим, щоби попередити його деструктивні дії та перехопити ініціативу у веденні інформаційної війни. Змушуючи супротивника діяти у несприятливих для нього умовах та у визначеному силами супротиву напрямі, варто нав'язати свою волю й створити вигідні умови для ефективної протидії військовими та невійськовими засобами. Однак гібридну війну не достатньо стримувати лише на регіональному рівні.

Міжнародна спільнота повинна усвідомити небезпеку гібридних воєн для своєї стабільності і навіть свого існування. Для РФ гібридна війна є інструментом зміни глобального статус-кво і поширення хаосу в міжнародній системі задля критичної дестабілізації міжнародної системи або навіть її руйнування з метою нав'язати нові конвенційні правила поведінки акторів у міжнародній системі та запровадити інституційні механізми міжнародно-правового забезпечення системи міжнародних відносин. Глобальна гібридна війна прискорює турбулентність міжнародної системи шляхом дерегуляції силової рівноваги за відсутності механізмів вирішення протиріч між кількома центрами сили зі значними цивілізаційними розбіжностями у реаліях глобалізованого світу.

Список використаних джерел

1. «Активні заходи» СРСР проти США: пролог до гібридної війни: аналіт. доп. / Д.В. Дубов, А.В. Баровська, Т.О. Ісакова, І.О. Коваль, В.П. Горбулін; за заг. ред. Д.В. Дубова. – 2-ге вид. – К. : НІСД, 2017. – 52 с.
2. Актуальні питання протидії тероризму у світі та в Україні: аналіт. доповідь / [Резнікова О. О., Місюра А.О., Дрьомов С.В., Войтовський К.Є.]; за заг. ред. О.О. Резнікової. - К.: НІСД, 2017. – 60 с.
3. Власюк О.С. Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни : монографія / О. С. Власюк, С. В. Кононенко. – К. : НІСД, 2017. – 304 с.
4. Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності: Монографія / [В. Копійка, М. Дорошко, В. Балюк та ін.] ; наук. ред. М. Дорошко, В. Балюк. – Київ : Ніка-Центр, 2018. – 280 с.
5. Головченко В., Дорошко М. Гібридна війна Росії проти України: історико-політичне дослідження / Володимир Головченко, Микола Дорошко ; за ред. М. С. Дорошка. – К. : Ніка-Центр, 2016. – 184 с.
6. Капітоненко М. Динаміка міжнародних систем: перерозподіл силових ресурсів. / Микола Капітоненко // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Міжнародні відносини. Вип. 38-39. - 2012 - с. 32-34.

7. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська. – Київ : НІСД, 2019. – 560 с.
8. Перепелиця Г. М. Україна – Росія. Війна в умовах співіснування : монографія / Г. М. Перепелиця. – Київ : Стилос, 2015. – 879 с.
9. Семчинський К. Особливості примирення і миробудівництва в умовах заморожених конфліктів на пострадянському просторі. / К. Семчинський // Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти: зб. наук. пр. Вип. 1 / М-во освіти і науки України, М-во культури України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – Київ: Вид. Центр КНУКіМ, 2018. – 284 с. – С. 74-85.
10. Семчинський К. Агресія Російської Федерації проти України в контексті російської геостратегії на пострадянському просторі / К. Семчинський // Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти: зб. наук. пр. Вип. 3 / М-во освіти і науки України, М-во культури України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – Київ: Вид. Центр КНУКіМ, 2019. – 259 с. – С. 89-99.
11. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – Харків : Фоліо, 2017. – 496 с.
12. Харарі Ю. Н. 21 урок для 21 століття / Ювал Ной Харарі; пер. з англ. О. Дем'янчука. – Київ: Форс Україна, 2018. – 416 с.
13. Яворська Г. Гібридна війна як дискурсивний конструкт / Г. М. Яворська // Стратегічні пріоритети. Серія : Політика. – 2016, №4. – С. 41-48.
14. Bellamy A. J. World Peace (And How We Can Achieve It). / Alex Bellamy – Oxford University Press, 2019. – 288 p.
15. Creveld van M. The Transformation of War: The Most Radical Reinterpretation of Armed Conflict Since Clausewitz. / Martin van Creveld. – New York: Free Press, 1991. – 272 p.
16. Glenn R.W. Thoughts on “Hybrid” Conflict. / Russel Glenn. // Small Wars Journal [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/188-glenn.pdf>
17. Hadley S. J. It's Time to Stand Up to Russia's Aggression in Ukraine / Stephen J. Hadley // USIP [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.usip.org/publications/2019/01/its-time-stand-russias-aggression-ukraine>
18. Hoffman F. J. Conflict in the 21-st century: The Rise of Hybrid Wars. / Frank Hoffman. // Potomac Institute for Policy Studies [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.potomacinstitute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf
19. McCuen J. Hybrid Wars. //Military Review. Vol. 88, No. 2. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/military-review/Archives/English/MilitaryReview_20080430_art017.pdf
20. Rosenau J. N. Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity. / James Rosenau. // Princeton University Press. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691023083/turbulence-in-world-politics>
21. Tagarev T. Hybrid warfare: Emerging research topics. / Todor Tagarev. // Information & Security: An International Journal. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://infosec-journal.com/article/hybrid-warfare-emerging-research-topics>

References

1. «Aktyvni zakhody» SRSR proty SShA: proloh do hibrydnoi viiny: analit. dop. / D.V. Dubov, A.V. Barovska, T.O. Isakova, I.O. Koval, V.P. Horbulin; za zah. red. D.V. Dubova. – 2-he vyd. – K. : NISD, 2017. – 52 s.
2. Aktualni pytannia protydii teroryzmu u sviti ta v Ukraini: analit. dopovid / [Reznikova O. O., Misiura A.O., Dromov S.V., Voitovskyi K.Ie.]; za zah. red. O.O. Reznikovoi. - K.: NISD, 2017. – 60 s.
3. Vlasiuk O.S. Kremlivska ahresiiia proty Ukrainy: rozдумы v konteksti viiny: monohrafiia / O. S. Vlasiuk, S. V. Kononenko. – K. : NISD, 2017. – 304 s.

4. Hibrydna viina Rosii proty Ukrainy pislia Revoliutsii hidnosti: Monohrafiia / [V. Kopiika, M. Doroshko, V. Baliuk ta in.]; nauk. red. M. Doroshko, V. Baliuk. – Kyiv: Nika-Tsentr, 2018. – 280 s.
5. Holovchenko V., Doroshko M. Hibrydna viina Rosii proty Ukrainy: istoryko-politychne doslidzhennia / Volodymyr Holovchenko, Mykola Doroshko ; za red. M. S. Doroshka. – K.: Nika-Tsentr, 2016. – 184 s.
6. Kapitonenko M. Dynamika mizhnarodnykh system: pererozpodil sylovykh resursiv. / Mykola Kapitonenko // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni T. Shevchenka. Mizhnarodni vidnosyny. Vyp. 38-39. - 2012 - s. 32-34.
7. Parakhonskyi B. O., Yavorska H. M. Ontolohiia viiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl: monohrafiia / Borys Oleksandrovykh Parakhonskyi, Halyna Mykhailivna Yavorska. – Kyiv: NISD, 2019. – 560 s.
8. Perepelytsia H. M. Ukraina – Rosiia. Viina v umovakh spivisnuvannia : monohrafiia / H. M. Perepelytsia. – Kyiv: Stylos, 2015. – 879 s.
9. Semchynskyi K. Osoblyvosti prymyrennia i myrobutivnytstva v umovakh zamorozhenykh konfliktiv na postradianskomu prostori. / Kostiantyn Semchynskyi // Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty: zb. nauk. pr. Vyp. 1 / M-vo osvity i nauky Ukrainy, M-vo kultury Ukrainy, Kyiv. nats. un-t kultury i mystetstv. – Kyiv: Vyd. Tsentr KNUKiM, 2018. – 284 s. – S. 74-85.
10. Semchynskyi K. Ahresiia Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy v konteksti rosiiskoi heostrategii na postradianskomu prostori / Kostiantyn Semchynskyi // Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty: zb. nauk. pr. Vyp. 3 / M-vo osvity i nauky Ukrainy, M-vo kultury Ukrainy, Kyiv. nats. un-t kultury i mystetstv. – Kyiv: Vyd. Tsentr KNUKiM, 2019. – 259 s. – S. 89-99.
11. Svitova hibrydna viina: ukraïnskyi front: monohrafiia / za zah. red. V. P. Horbulina. – Kharkiv: Folio, 2017. – 496 s.
12. Kharari Yu. N. 21 urok dlia 21 stolittia / Yuval Noi Kharari; per. z anhl. O. Demianchuka. – Kyiv: Fors Ukraina, 2018. – 416 s.
13. Yavorska H. Hibrydna viina yak dyskursyvnyi konstrukt / H. M. Yavorska // Stratehichni priorytety. Seriia : Polityka. – 2016 – №4. – S. 41-48.
14. Bellamy A. J. World Peace (And How We Can Achieve It). / Alex Bellamy – Oxford University Press, 2019. – 288 p.
15. Creveld van M. The Transformation of War: The Most Radical Reinterpretation of Armed Conflict Since Clausewitz. / Martin van Creveld. – New York: Free Press, 1991. – 272 p.
16. Glenn R.W. Thoughts on “Hybrid” Conflict. / Russel Glenn. // Small Wars Journal [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/188-glenn.pdf>
17. Hadley S. J. It’s Time to Stand Up to Russias Aggression in Ukraine / Stephen J. Hadley // USIP [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://www.usip.org/publications/2019/01/its-time-stand-russias-aggression-ukraine>
18. Hoffman F. J. Conflict in the 21-st century: The Rise of Hybrid Wars. / Frank Hoffman. // Potomac Institute for Policy Studies [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://www.potomacinstitute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf
19. McCuen J. Hybrid Wars. // Military Review. Vol. 88, No. 2. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/military-review/Archives/English/MilitaryReview_20080430_art017.pdf
20. Rosenau J. N. Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity. / James Rosenau. // Princeton University Press. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691023083/turbulence-in-world-politics>
21. Tagarev T. Hybrid warfare: Emerging research topics. / Todor Tagarev. // Information & Security: An International Journal. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://infosec-journal.com/article/hybrid-warfare-emerging-research-topics>

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341.981 : 347.61

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВИЛА ПРО НЕГАЙНЕ ПОВЕРНЕННЯ ДИТИНИ НА ПІДСТАВІ ГААЗЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ 1980 РОКУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

APPLICATION OF THE RULE OF THE IMMEDIATE RETURN OF THE CHILD UNDER THE HAGUE CONVENTION ON THE CIVIL ASPECTS OF INTERNATIONAL CHILD ABDUCTION OF 1980 THROUGH THE PRISM OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND THE SUPREME COURT PRACTICE

ПРИМЕНЕНИЕ ПРАВИЛА О НЕЗАМЕДЛИТЕЛЬНОМ ВОЗВРАЩЕНИИ РЕБЕНКА НА ОСНОВАНИИ ГААГСКОЙ КОНВЕНЦИИ О ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ АСПЕКТАХ МЕЖДУНАРОДНОГО ПОХИЩЕНИЯ ДЕТЕЙ 1980 ГОДА СКВОЗЬ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА И ВЕРХОВНОГО СУДА УКРАИНЫ

Черняк Ю. В.

Канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду: E-mail: y.v.chernyak@gmail.com.

Chernyak Yu. V.

Ph.D., Associate Professor of the Department of Private International Law of the Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University, judge of the Civil Cassation Court of the Supreme Court . E-mail: y.v.chernyak@gmail.com.

Черняк Ю. В.

Канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри міжнародного частного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду. E-mail: y.v.chernyak@gmail.com.

Анотація. У статті розглянуто питання застосування норм Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р., які встановлюють загальне правило негайного повернення дитини до держави її звичайного місця проживання і винятки з цього правила (4 «заперечення», на які може посилатися особа, яка виступає проти задоволення заяви про повернення дитини). З огляду на судову практику України, насамперед Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, виявлено деякі особливості та складнощі застосування цих норм конвенції. Проаналізовано також роль ЄСПЛ у забезпеченні дотримання положень статті 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. при вирішенні цивільних справ про міжнародне викрадення дітей.

Ключові слова: механізм захисту прав дітей, батьки яких проживають у різних державах; Гаазька конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р.; практика ЄСПЛ і Верховного Суду.

Abstract. *The article examines the application of the norms of the Hague Convention on Civil Aspects of International Child Abduction of 1980 which establish the general rule for the immediate return of a child to the state of habitual residence and exceptions of this rule (4 "objections" to which a person which opposes the satisfaction of the application for the return of the child may refer). On the base of the court practice in Ukraine, first of all the practice of the Civil Cassation Court of the Supreme Court, some peculiarities and difficulties of application of these norms of the convention have been revealed. The role of the ECHR in ensuring compliance with the provisions of Article 8 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 in the adjudication of civil cases concerning international abduction of children is also analyzed.*

Key words: *the mechanism of protection of the rights of children whose parents live in different states; the Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction of 1980; the practice of the ECtHR and the Supreme Court of Ukraine.*

Аннотация. *В статье рассмотрены вопросы применения норм Гаагской конвенции о гражданско-правовых аспектах международного похищения детей 1980 г., которые устанавливают общее правило незамедлительного возвращения ребенка в государство его обычного места проживания, и исключения из этого правила (4 «возражения», на которые может ссылаться лицо, которое выступает против удовлетворения заявления о возвращении ребенка). На основании судебной практики Украины, прежде всего Кассационного гражданского суда в составе Верховного Суда Украины, выявлены некоторые особенности и трудности применения этих норм конвенции. Проанализирована также роль ЕСПЧ по обеспечению соблюдения положений статьи 8 Европейской конвенции о защите прав человека и основоположных свобод 1950 г. при разрешении гражданских дел о международном похищении детей.*

Ключевые слова: *механизм защиты прав детей, родители которых проживают в разных государствах; Гаагская конвенция о гражданско-правовых аспектах международного похищения детей 1980 г.; практика ЕСПЧ и Верховного Суда Украины.*

Постановка проблеми. Упродовж останніх років все більшої актуальності набуває питання застосування міжнародних універсальних правових механізмів регулювання відносин між батьками і дітьми, які проживають у різних державах. Міжнародним документом, покликаним забезпечити негайне повернення дитини до держави її звичайного місця проживання та захистити дитину від шкідливих наслідків її незаконного переміщення до іншої держави або незаконного утримування, є Гаазька конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року. Ця конвенція налічує 98 держав-учасниць і діє в Україні на підставі Закону України від 11 січня 2006 р. Важливо, що до складу її держав-учасниць входять й ті, з якими Україна наразі не має двосторонніх договорів про правову допомогу у цивільних та сімейних справах і перспектива укладення таких договорів з якими є маловірогідною. Що ж стосується чинних двосторонніх договорів України про правову допомогу, то не всі з них містять уніфіковані колізійні та процесуальні норми, які регулюють міжнародні відносини між батьками і дітьми та визначають порядок вирішення спорів, які випливають з таких відносин, і жоден із цих договорів не передбачає конкретного спеціального механізму повернення дитини у разі її переміщення через кордон.

Мета цієї статті полягає у тому, щоб на прикладі останніх постанов Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду та найбільш значимих рішень ЕCHR показати найсуттєвіші практичні аспекти застосування Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р.

Аналіз останніх досліджень. Незважаючи на актуальність, в українській правовій науці дослідження правил Гаазьких конвенцій з вирішення міжнародних сімейних спорів представлено фрагментарно – насамперед у наукових працях Г.К. Матвеева та В.Я. Калакури. Істотну допомогу в осмисленні проблематики, пов'язаної з уніфікацією правил судового вирішення міжнародних сімейних спорів на рівні Гаазької конвенції 1980 року та її застосування у судовій практиці держав-учасниць, надають праці, написані іноземними, у першу чергу, європейськими, правознавцями. Приміром, положення Гаазької конвенції 1980 р. з урахуванням практики судів Ірландії викладено у працях Д.Бруїн та М.Сміс, детальний аналіз норм конвенції з позиції практики англійських судів міститься у публікаціях професора Лестерського університету Т.Бак, предметом наукового інтересу професора Інституту Макса Планка з порівняльного та міжнародного приватного права А.Дутта є питання співвідношення та взаємодії Гаазької конвенції 1980 року і регламенту ЄС Brussels IIbis (Регламент ЄС від 27.11.2003 р. № 2201/2003 про міжнародну підсудність та визнання і виконання судових рішень у шлюбно-сімейних справах і справах про батьківську відповідальність).

Виклад основного матеріалу. Гаазька Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р. визначає основи співпраці між Центральними органами Договірних держав у двох сферах: 1) забезпечення негайного повернення дітей, яких було незаконно переміщено або утримувано у будь-якій з Договірних держав; 2) ефективне дотримання прав на опіку над дитиною й на доступ до дитини. Конвенція врегульовує питання викрадення дитини саме за допомогою цивільно-правових способів захисту прав і найпоширенішою формою її застосування є ініціювання судового процесу шляхом подання позовної заяви про повернення дитини до тієї Договірної держави, у якій дитина мала звичайне місце проживання до моменту її викрадення.

Враховуючи предметну сферу застосування конвенції, вона стосується випадків не внутрішнього неправомірного відібрання дитини, а міжнародного викрадення дитини, а саме, коли дитина віком до 16 років постійно проживає в одній державі-учасниці і виїжджає до іншої держави-учасниці та/чи залишається там всупереч волі одного із батьків.

Принциповим з точки зору конвенції є те, що правовідносини між дитиною та особами, яким належать права опіки/піклування щодо дитини, слід пов'язувати саме із законодавством тієї держави, в якій дитина постійно проживає (*lex habitual residence*). Натомість громадянство дитини, позивача або особи, яка ймовірно протиправно утримує дитину, не мають вирішального значення при врегулюванні спору відповідно до конвенції. Саме на цю особливість механізму застосування Гаазької конвенції 1980 р. звернув увагу Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду у справі за позовом батька-громадянина Ізраїлю про визнання незаконним утримування матір'ю на території України двох малолітніх дітей та про повернення їх батькові на територію держави Ізраїль. Суд зауважив, що конвенція не ставить питання повернення дитини до місця її постійного проживання у залежність від громадянства дитини, а тому факт набуття дітьми громадянства України відповідно до рішення Головного управління Державної міграційної служби України в Дніпропетровській області при вирішенні цієї справи правового значення не має. Ураховуючи найкращі інтереси дітей, установивши, що постійним місцем проживання до переміщення дітей на територію України була держава Ізраїль, а також те, що утримання дітей на території України було здійснене матір'ю без згоди батька та порушує право батька на піклування дітьми, в зв'язку з чим є незаконним, а також беручи до уваги, що мати не довела факт наявності підстав для відмови в поверненні дітей, Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду визнав обґрунтованим висновок суду першої інстанції про наявність правових підстав для задоволення позову та забезпечення повернення дітей разом з їх матір'ю до держави Ізраїль.

Відправна теза для кваліфікації переміщення або утримування дитини як незаконного у розумінні Гаазької конвенції 1980 року полягає у тому, що має бути факт вивезення дитини за кордон або неповернення її з-за кордону, якщо при цьому порушуються «права піклування»

про дитину, які належать заявнику, і у момент переміщення або утримування ці права ефективно здійснювалися або здійснювалися б, якби не переміщення або утримування. У контексті конвенції «право піклування» охоплює не лише визначення місця проживання дитини, а й вирішення питань тимчасового чи постійного виїзду дитини за кордон, адже, як справедливо вказує Калакура В. Я., рішення про зміну держави проживання дитини спричинює зміну режиму спілкування дитини з іншим з батьків, порядку участі у її вихованні, а також зміну її соціального, культурного, мовного середовища, а тому не може прийматися одноосібно.

ЕСЧР перевіряє правильність застосування національними судами Гаазьких дитячих конвенцій і, у першу чергу, Гаазької конвенції 1980 р. Такого роду перевірка відбувається при вирішенні ЕСЧР скарг про порушення статей 6 і 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Визначальним у питанні взаємодії двох конвенцій є рішення ЕСЧР від 06 липня 2010 року у справі *Neulinger and Shuruk v. Switzerland*, в якому ЕСЧР вказав, що у справах про міжнародне викрадення дитини ті зобов'язання, які покладено на державу статтею 8 Європейської конвенції 1950 р. («Право на повагу до приватного і сімейного життя»), повинні тлумачитися із врахуванням положень Гаазької конвенції 1980 р. і Європейської конвенції про права дитини 1989 р. (п. 132), а також чітко визначив свою компетенцію перевіряти процедуру розгляду національним судом спору стосовно дитини, і, зокрема, те, чи були дотримані національним судом при застосовуванні і тлумаченні положень Гаазької конвенції 1980 року гарантії, передбачені ст. 8 Європейської конвенції 1950 р. (п. 133). При цьому ЕСЧР вкотре підкреслив, що він не пропонує замінити своєю власною оцінку обставин справи, здійснену національними судами, його завдання полягає у тому, щоб переконатися, що процес прийняття національними судами рішень був справедливим, тобто врахував і захистив найкращі інтереси дитини та дозволив усім зацікавленим сторонам повною мірою викласти свої аргументи (139).

ЕСЧР у рішенні по справі *X v Latvia* дав відповідь на питання про те, чи можливо кваліфікувати обставини як «викрадення дитини» (її незаконне переміщення), якщо на момент такого переміщення мати дитини була єдиним законним суб'єктом батьківського правовідношення, оскільки лише вона мала законні права опіки над дитиною. Обставини цієї справи наступні: мати дитини, за походженням – латишка, проживала в Австралії, де у 2005 р. народила дитину, перебуваючи у шлюбі з не батьком дитини, а з іншим чоловіком. Батьківство дитини не було встановлено. Мати дитини отримала громадянство Австралії у 2007 році, а у 2008 році виїхала з Австралії до Латвійської Республіки разом із дитиною, якій на той момент було три роки і п'ять місяців. І лише після цього батько дитини звернувся до Сімейного Суду Австралії із заявою про встановлення батьківських прав і про повернення дитини на підставі Гаазької конвенції 1980 р. Рішенням від 6 листопада 2008 року австралійський суд встановив його батьківство на основі тесту ДНК і постановив, що батько і мати дитини мають спільну відповідальність за дитину з моменту її народження. Матері дитини було запропоновано взяти участь у судовому процесі, однак вона цього не зробила; апеляцію на рішення австралійського суду вона не подавала. Міністерство юстиції Латвійської Республіки, отримавши у вересні 2008 року заяву про повернення дитини, подало в інтересах батька позов про визнання вивезення дитини незаконним та повернення її до Австралії. Справа слухалася у латвійських судах двох інстанцій за участю батька і суди постановили рішення про повернення дитини до Австралії та відмовилися переглядати рішення австралійських судів про встановлення спільної опіки над дитиною, відхиливши заперечення матері про те, що батько дитини не визнавав своє батьківство до моменту її від'їзду з Австралії, а також те, що відповідно до висновку психолога дитина зазнає психологічної травми у випадку роз'єднання із матір'ю. Це і стало підставою для звернення матері дитини до ЕСЧР із заявою про порушення Латвійською Республікою статті 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Відзначимо, що ЕСЧР визнав порушення права матері дитини, передбачене у ст. 8 конвенції, і, що не менш важливо, – підкреслив, що з позиції ЕСЧР Гаазька конвенція 1980 р. була

визнана такою, що поширюється на відносини, які склалися між батьками дитини у цій справі.

Не менш важливим аспектом механізму застосування Гаазької конвенції 1980 р. є питання про можливі форми взаємодії двох інститутів міжнародного приватного права: інституту повернення дитини на підставі Гаазької конвенції 1980 р. та інституту опіки. Відправними у вирішенні цього питання є статті 16 і 19 Гаазької конвенції 1980 р. Так, відповідно до ст. 16 конвенції після одержання повідомлення про незаконне переміщення або утримування дитини судові або адміністративні органи Договірної держави, на територію якої була переміщена дитина або на території якої вона утримується, не будуть вирішувати по суті питання про піклування доти, поки не буде визначено, що дитина не повинна бути повернута відповідно до цієї конвенції. Це положення посилює стаття 19, якою передбачено, що ніяке рішення, прийняте відповідно до цієї конвенції щодо повернення дитини, не розглядається як встановлення обставин будь-якого питання про піклування.

Ідея, відображена у статтях 16 і 19 Гаазької конвенції 1980 р., полягає в тому, що рішення про опіку не повинно залежати від обставин, які змінюються внаслідок односторонніх дій однієї зі сторін спору. Слід наголосити, що рішення про повернення дитини, ухвалене на підставі Гаазької конвенції 1980 р., не позбавляє ту особу, яку зобов'язано повернути дитину, права звернутися до суду для вирішення по суті питання про піклування про дитину. Проте є обмеження юрисдикційного характеру – такий спір має вирішуватися судом держави постійного місця проживання дитини. Таким чином, конвенція діє як засіб стримування від намагань однієї зі сторін спору про опіку перенести юрисдикцію цього спору до іншої держави шляхом викрадення дитини і зміни місця її проживання. У справі *Mautousseau and Washington v. France* ECHR вказав, що він повністю підтримує філософію Гаазької конвенції 1980 року: керуючись необхідністю безпосереднього захисту дітей, які найпершими страждають від травми, заподіяної їхнім переміщенням чи утримуванням, цей міжнародний акт намагається стримати поширення явища міжнародного викрадення дітей. Тому надзвичайно важливим є те, що якщо дотримано всі вимоги Гаазької конвенції 1980 р., то *status quo* дитини має бути відновлено якомога швидше для того, щоб уникнути правового посилення фактичної ситуації, зумовленої неправомірним переміщенням чи утримуванням дитини, і залишити питання опіки та батьківських прав і обов'язків на вирішення судами держави звичайного місця проживання дитини, згідно зі статтею 19 Гаазької конвенції».

Враховуючи практику ECHR, Верховний Суд України неодноразово наголошував на необхідності вирішувати справу в межах предмету заявленого позову – повернення малолітньої дитини в порядку виконання Україною взятих на себе зобов'язань за Гаазькою конвенцією 1980 р. Так, прикладом цієї правової позиції може бути постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 29 серпня 2018 р., в якій суд вказав на те, що під час розгляду питання про повернення дитини до держави її походження (Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії) не вирішується питання встановлення особи, котрій у майбутньому буде надано право піклування дитиною. Тому посилення матері дитини на те, що прийняття судом позитивного рішення про повернення дитини беззаперечно розлучить її з сином, колегія суддів оцінила як безпідставні, оскільки зазначене не перешкоджає матері супроводжувати малолітнього під час його повернення та звернутися до компетентних органів Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії для вирішення питання по суті опіки і визначення його місця проживання.

Якщо переміщення чи утримування дитини кваліфікуються з позиції ст. 3 конвенції як незаконні, то суд держави, у якій перебуває дитина, повинен вжити всіх належних заходів для повернення дитини до тієї держави, у якій вона мешкала до переміщення або утримування. Подальші спори стосовно дитини будуть вирішуватися в рамках судового процесу, який може бути ініційовано в державі постійного (звичайного) місця проживання дитини. Розпорядження про негайне повернення дитини може бути видано, якщо на дату початку процедур у судовому або адміністративному органі тієї Договірної держави, де

знаходиться дитина, минуло менше одного року від дати незаконного переміщення або утримування дитини (ч. 1 ст.12). Однак навіть по спливу вказаного річного терміну судовий або адміністративний орган також може видати розпорядження про повернення дитини, якщо немає даних про те, що дитина встигла пристати до нового середовища.

У видачі розпорядження про повернення дитини може бути відмовлено за наявності обґрунтованих заперечень проти повернення, які викладено у ст. 13 конвенції. Цією статтею визначено 4 обставини, на які може посилатися особа, яка заперечує проти задоволення заяви про повернення дитини. Так, судовий або адміністративний орган запитуваної держави не зобов'язаний видавати розпорядження про повернення дитини, якщо особа, установа або інший орган, що заперечують проти повернення дитини, доведуть: 1) *нездійснення позивачем прав піклування*: особа, установа або інший орган, що піклуються про дитину, фактично не здійснювали права піклування на момент переміщення або утримування дитини; 2) *наявність згоди на переміщення та утримування дитини*: особа, установа або інший орган, що піклуються про дитину, дали згоду на переміщення або утримування, або згодом дали мовчазну згоду на переміщення або утримування; 3) *існування серйозного ризику (grave risk)*: існує серйозний ризик того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння фізичної або психічної шкоди або в інший спосіб створить для дитини нестерпну обстановку; 4) *заперечення дитини*: дитина заперечує проти повернення і досягла такого віку та рівня зрілості, за яких слід брати до уваги її думку. Обов'язок доведення наявності підстав для відмови в поверненні дитини конвенція покладає на особу, яка вчинила протиправне вивезення або утримування дитини.

Як показує практика, найбільш поширеним і водночас найскладнішим у застосуванні є таке заперечення, як «існування серйозного ризику», оскільки воно передбачає дослідження судом всієї історії сімейних стосунків дитини з кожним із її батьків, з'ясування та порівняння цілої низки факторів, які характеризують життя дитини у державі її попереднього звичайного місця проживання та у тій державі, до якої її було вивезено всупереч волі одного із батьків. ЕСЧР неодноразово звертав увагу на те, що у найкращих інтересах дитини необхідно враховувати у т.ч. серйозність труднощів, з якими може зіткнутися дитина у державі, до якої її має бути повернуто, а також міцність соціальних, культурних та сімейних зв'язків як із державою її перебування, так і з тією державою, повернення до якої вимагає позивач.

Прикладом на підтвердження вищевказаного може бути рішення ЕСЧР у справі *Šneersona and Campanella v. Italy* («Шнеерсоне і Кампанелла проти Італії»), що стосувалася правомірності рішень судів Італії про повернення до батька в Італію малолітнього сина, який проживав разом зі своєю матір'ю (заявницею) у Латвії. Хлопчик народився в Італії у 2002 р., його мама за походженням – латишка, а батько – італієць. Батьки дитини ніколи не були одружені і остаточно розсталися у 2003 році. Мати наголошувала, що батько відігравав незначну роль у вихованні дитини. Рішенням суду м. Рим від 20 вересня 2004 р. матері дитини було надано одноосібну опіку над дитиною і визнано за батьком право на доступ до дитини. Незважаючи на рішення італійського суду від 3 лютого 2006 р. про стягнення аліментів на дитину батько аліменти ніколи не сплачував, про що мати дитини скаржилася до поліції Італії. Єдиний дохід, який мати отримувала, – це допомога від її сім'ї у Латвії, однак виплати припинилися у грудні 2005 року. Оскільки мати дитини по суті залишилися без жодної матеріальної підтримки, вона була змушена повернутися разом із дитиною у квітні 2006 р. до Латвійської Республіки. У січні 2007 р. батько ініціював процес про повернення дитини до Італії на підставі Гаазької конвенції 1980 р. Рішенням латвійського суду від 11 квітня 2007 р. його позов було відхилено на підставі статті 13(1)(b) Гаазької конвенції 1980 р. У серпні 2007 року батько звернувся до суду м. Рим із позовом про негайне повернення дитини до Італії на підставі ст. 11 регламенту Brussels Pbis. Суд м. Рим постановив, що батько спроможний забезпечити належний захист дитини, у т.ч. від будь-яких ризиків, пов'язаних із її повернення до Італії, і задовольнив позов. 15 жовтня 2008 р. Латвійська Республіка подала до ЕСЧР скаргу на Італію (посилаючись на ст. 227 Угоди про

заснування ЄС), обвинувачуючи Суд м. Рим у порушенні положень регламенту Brussels Ibis, оскільки справу було заслухано без участі матері і без заслуховування думки дитини, а також було проігноровано рішення судів Латвії. ECHR не виявив порушення ст. 8 конвенції у зв'язку із відсутністю матері дитини під час слухання справи в Суді м. Рим (оскільки вона мала право подати письмові пояснення у справі, однак не скористалась цим правом з вдової волі), проте шістьма голосами проти одного ухвалив, що мало місце порушення ст. 8 Європейської конвенції 1950 р. при постановленні рішення про зобов'язання повернути дитину до Італії, оскільки воно суперечило найкращим інтересам дитини, порушувало міжнародне право і право Латвійської Республіки. На думку ECHR, рішення судів Італії є недостатньо обґрунтованими і не стали належною відповіддю на психологічну травму, яку спричинить раптовий і невідворотній розрив тісних зв'язків між матір'ю і дитиною: судами не було враховано, що дитина має міцний емоційний зв'язок із мамою, не має спільної мови із батьком, якого не бачила понад три роки; не з'ясовано, чи відповідатиме помешкання батька потребам дитини; занурення дитини у чуже для неї лінгвістичне та культурне довкілля не може бути компенсовано відвідуванням дитячого садка, басейну і класів російської мови.

Судова практика України також дозволяє навести декілька прикладів застосування статті 13 (ч.1, п.б) Гаазької конвенції 1980 року. Так, у липні 2014 року Головне управління юстиції у Хмельницькій області звернулося в інтересах громадянина Федеративної Республіки Німеччини М. з позовом до громадянки України З. про забезпечення повернення неповнолітньої дитини до Федеративної Республіки Німеччини. Для обґрунтування позовних вимог заявник вказував на те, що М. та З. у шлюбі не перебували, проте мають спільну дочку С.М., 2011 року народження. 30 жовтня 2011 року З. разом із малолітньою дитиною приїхали до Німеччини для постійного проживання з батьком дитини однією сім'єю. 27 лютого 2013 року З. вивезла дочку в Україну та відмовилась повертатися до Федеративної Республіки Німеччина. 10 квітня 2013 року М. звернувся із заявою про повернення дитини до Німеччини через Федеральне міністерство юстиції Федеративної Республіки Німеччина до Міністерства юстиції України як центрального органу України з виконання Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року. Головне територіальне управління юстиції у Хмельницькій області вказувало на те, що вивезення З. дитини й утримування її в Україні без згоди М. є протиправним, суперечить статтям 3, 5 Гаазької конвенції 1980 р., порушує права М., передбачені спільною заявою про наділення батьківськими правами, і просило визнати незаконним вивезення та утримування на території України неповнолітньої С.М., повернути її до Федеративної Республіки Німеччини в м. Мюнхен. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду, розглядаючи цю справу, вказав на ті обставини, які необхідно встановити для прийняття рішення про повернення дитини на підставі Гаазької конвенції 1980 р.: а) чи дитина постійно мешкала в Договірній державі безпосередньо перед переміщенням або утримуванням, б) чи було переміщення або утримування дитини порушенням права на опіку або піклування згідно із законодавством тієї держави, де дитина проживала, в) чи здійснював заявник фактично права на опіку до переміщення дитини або чи здійснював би він такі права, якби не переміщення або утримування. Суд системно проаналізував положення статті 12, 13 та 20 конвенції, які визначають вичерпний перелік обставин, за наявності яких суд має право відмовити у поверненні дитини до місця її постійного проживання, і підсумував, що суди попередніх інстанцій дійшли обґрунтованого висновку про те, що на час розгляду справи дитина призвичаїлася до свого нового середовища (м. Шепетівка, Хмельницька область, Україна), а тому існує серйозний ризик того, що її повернення до Федеративної Республіки Німеччини може завдати дитині фізичної або психічної шкоди або в інший спосіб створить для неї нестерпну обстановку.

У іншій справі, що стосувалася визначення місця проживання дитини, Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду зіслався у тому числі на рішення французького суду, яким було вирішено питання про повернення тієї самої дитини на підставі Гаазької

конвенції 1980 року. Так, постановою з невідкладних питань, прийнятою судом Великої Інстанції м. Нім (палата із сімейних питань), Французька Республіка, у справі за позовом прокурора Республіки при Суді Великої Інстанції м. Нім до відповідача – громадянки України К. про повернення неповнолітньої дитини К.М.С. французький суд визнав переміщення К.М.С. на територію Франції незаконним у світлі статті 3 Гаазької конвенції 1980 р. Водночас на підставі статті 13 (ч.1, п.б)) конвенції, виходячи із вищих інтересів дитини К.М.С., суд встановив існування серйозного ризику того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння їй фізичної та психічної шкоди, і вважав недоречним прийняти постанову про повернення дитини до батька в Україну. При цьому було враховано таке: дитина завжди у повсякденному житті мешкала разом із матір'ю, яка завжди опікувалась дитиною, її здоров'ям та школою; у розмові із суддею з сімейних питань, за відсутності сторін, дитина формально відмовилася їхати разом зі своїм батьком в Україну; у Франції дитина мешкає разом із своєю матір'ю, вітчимою та сестричкою, яка народилася у новому шлюбі її матері; дитина ходить до школи, добре інтегрувалася та пристосувалася до життя у Франції.

Отже, наразі вирішення цивільних справ про міжнародне викрадення дитини передбачає гармонійне і комбіноване застосування норм Гаазької конвенції 1980 р. та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Нормативним підґрунтям застосування судами України Конвенції 1950 р. та практики ЄСПЛ як джерела права є Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року та стаття 10 (ч.4) ЦПК України.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що практика ЕЧПР дозволяє систематизувати ті основні принципи, які мають бути основою вирішення цивільних справ про міжнародне викрадення дітей. Визначальною є концепція найкращих інтересів дитини (детальніше: *Elsholz v. Germany [GC], no. 25735/94, § 50, ECHR 2000-VIII, and Maršálek v. the Czech Republic, no. 8153/04, § 71, 4 April 2006*) (*Neulinger and Shuruk v. Switzerland*, п. 136). Суд постійно наголошує, що рішення про повернення дитини на підставі Гаазької конвенції 1980 р. не може бути прийнято автоматично, адже найкращі інтереси дитини залежать від різних обставин – зокрема, її віку, рівня зрілості (розвитку), фактичної присутності батьків у житті дитини, її оточення, життєвого досвіду. Ці найкращі інтереси дитини повинні бути вивчені у кожній конкретній справі, і це є завданням саме національних судів кожної держави, які, на відміну ЕЧПР, мають таку перевагу, як прямий контакт із дітьми і зацікавленими особами. Інтереси дитини мають дві складові: з одного боку, – це необхідність дитини підтримувати зв'язки із сім'єю, за винятком тих випадків, коли сім'я вже є непридатною, тому все має бути зроблено для збереження особистих сімейних відносин і, за необхідності, «для відновлення» сім'ї; з іншого боку, інтересам дитини відповідає її розвиток у здоровому середовищі. Тому поряд із загальним правилом Гаазької конвенції про обов'язок Договірних держав вживати всі належні і швидкі заходи для забезпечення негайного повернення дітей, незаконно переміщених до будь-якої з Договірних держав або утримуваних у будь-якій із Договірних держав (статті 1, 2), існують приписи статті 13 конвенції про те, що у видачі розпорядження про повернення дитини може бути відмовлено за наявності обґрунтованих заперечень проти повернення. ЕЧПР неодноразово звертав увагу на те, що у найкращих інтересах дитини необхідно враховувати у т.ч. серйозність труднощів, з якими може зіткнутися дитина у державі, до якої її має бути повернуто, а також міцність соціальних, культурних та сімейних зв'язків як із державою її перебування, так і з тією державою, повернення до якої вимагає позивач.

Список використаної літератури

1. Convention of 25 October 1980 on the Civil Aspects of International Child Abduction. URL: <http://www.hcch.net>
2. ЗУ від 11.01.2006 Про приєднання України до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей // ВВР, 2006, № 43.

3. Постанова Касаційного Цивільного Суду у складі Верховного Суду від 15.08.2018 р. Справа № 201/3664/17 (провадження № 61-19473св18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>
4. Калакура В. Я. Міжнародне сімейне право: принципи та особливості колізійного і уніфікаційного регулювання: монографія. – К.: Алерта, 2017. – 434 с. – С. 308.
5. ECHR, *Neulinger and Shuruk v. Switzerland* (application no.41615/07), decision of 6 July 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99817>
6. ECHR, *X v Latvia* (application No 27853, decision of 26 November 2013). URL: <https://www.incatat.com/en/case/1234>
7. ECHR, *Maumousseau and Washington v. France* (application no. 39388/05), decision of 6 December 2007. URL: <https://www.incatat.com/en/case/942>
8. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 29 серпня 2018 року № 2-4237/12 (провадження № 61-18331св18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>
9. ECHR, *Šneersone and Campanella v. Italy* (application No. 14737/09, decision of 12 July 2011). URL: <https://www.incatat.com/en/case/1152>
10. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 6 червня 2018 року у справі № 686/15274/14-ц (провадження № 61-20940св18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>
11. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 6 червня 2018 року у справі № 127/14242/15-ц (провадження № 61-5103св18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>
12. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року // Відомості ВР України від 28.07.2006, № 30, стор.1114.
13. Цивільний процесуальний кодекс України, в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 // Відомості ВР України від 01.12.2017, № 48, стор.5

References

1. Convention of 25 October 1980 on the Civil Aspects of International Child Abduction. URL: <http://www.hcch.net>
2. ZU vid 11.01.2006 Pro pryednannya Ukrayiny do Konventsiyi pro tsyvilno-pravovi aspekty mizhnarodnoho vykradennya ditey // VVR, 2006, № 43.
3. Postanova Kasatsynoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 15.08.2018 r. Sprava № 201/3664/17 (provadzhennya № 61-19473sv18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>
4. Kalakura V. YA. Mizhnarodne simeyne pravo: pryntsyty ta osoblyvosti koliziynoho i unifikatsiynoho rehulyuvannya: monohrafiya. – K.: Alerta, 2017. – 434 s. – S. 308.
5. ECHR, *Neulinger and Shuruk v. Switzerland* (application no.41615/07), decision of 6 July 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99817>
6. ECHR, *X v Latvia* (application No 27853, decision of 26 November 2013). URL: <https://www.incatat.com/en/case/1234>
7. ECHR, *Maumousseau and Washington v. France* (application no. 39388/05), decision of 6 December 2007. URL: <https://www.incatat.com/en/case/942>
8. Postanova Kasatsynoho tsyvil'noho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 29 serpnya 2018 roku № 2-4237/12 (provadzhennya № 61-18331sv18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>
9. ECHR, *Šneersone and Campanella v. Italy* (application No. 14737/09, decision of 12 July 2011). URL: <https://www.incatat.com/en/case/1152>
10. Postanova Kasatsynoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 6 chervnuya 2018 roku u spravi № 686/15274/14-ts (provadzhennya № 61-20940sv18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>
11. Postanova Kasatsynoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 6 chervnuya 2018 roku u spravi № 127/14242/15-ts (provadzhennya № 61-5103sv18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

12. Закон Украйны «Pro vykonannya rishen ta zastosuvannya praktyky Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny» vid 23 lyutoho 2006 roku // Vidomosti VR Украйны vid 28.07.2006, № 30, stor.1114.
13. Tsyvilnyy protsesualnyy kodeks Украйны, v redaktsiyi Zakonu № 2147-VIII vid 03.10.2017 // Vidomosti VR Украйны vid 01.12.2017, № 48, stor.5.

УДК 341.4

ГЕНОЦИД ЄЗИДІВ «ІСЛАМСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ» У СВІТЛІ НОРМ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

GENOCIDE OF YAZIDIS BY “ISLAMIC STATE” IN TERMS OF INTERNATIONAL CRIMINAL LAW

ГЕНОЦИД ЕЗИДОВ «ИСЛАМСКИМ ГОСУДАРСТВОМ» В СВЕТЕ НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО УГОЛОВНОГО ПРАВА

Гнатовський М. М.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: gnatovsky@gmail.com

Неділько Б. І.

Аспірант кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: bohdan.ned18@gmail.com

Gnatovsky M.

Ph.D. (International Law), Associate Professor of International Law Department of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: gnatovsky@gmail.com

Nedilko B.

Ph.D student of International Law Department of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Email: bohdan.ned18@gmail.com

Гнатовский Н. Н.

Кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченка. E-mail: gnatovsky@gmail.com

Недилько Б. И.

Аспирант кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: bohdan.ned18@gmail.com

Анотація. У даній статті проаналізовано дії бойовиків «Ісламської держави» щодо народності єзидів у світлі вимог Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року, а також статті 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року, і зроблено висновок, чи слід кваліфікувати дії членів «Ісламської держави» щодо єзидів як злочин геноциду. У ході аналізу встановлено, чи є єзиди «захищеною групою» у значенні Конвенції про геноцид, тобто, чи є вони окремою національною, етнічною, расовою або релігійною групою. Потім визначено, чи вчиняли члени «Ісламської держави» щодо єзидів дії, перелічені у статті II Конвенції про геноцид та статті 6 Римського статуту відповідно. Крім того, у статті проаналізовано факти, що дозволяють дійти висновку про наявність чи відсутність у членів «Ісламської держави» спеціального наміру знищити групу єзидів повністю чи частково як таку, тобто наявність *dolus specialis* як необхідної ознаки геноциду. На закінчення, у статті надано характеристики діям, які наразі здійснюються міжнародним співтовариством стосовно вирішення даної проблеми.

Ключові слова: *геноцид, єзиди, «Ісламська держава», «захищена група», намір знищити групу, Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року, Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року.*

Abstract. *This article analyzes the actions of “Islamic State” militants against Yazidis in the light of the requirements of the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, as well as Article 6 of the 1998 Rome Statute of the International Criminal Court, with the conclusion whether these actions should be qualified as the crime of genocide. The analysis established whether the Yazidis can be considered as a “protected group” within the meaning of the Genocide Convention, i.e. whether they were a separate national, ethnic, racial or religious group. Afterwards, the article analyzes whether the members of the “Islamic State” had committed the acts listed in Article II of the Genocide Convention and Article 6 of the Rome Statute respectively. In addition, the article analyzes the facts allowing to conclude whether the members of the “Islamic State” had a special intention to destroy a group of Yazidis as such in whole or in part, i.e. the presence of *dolus specialis* as a necessary element of the crime of genocide. In conclusion, the article describes the actions currently being taken by the international community to address this issue.*

Key words: *genocide, Yazidis, “Islamic State”, “protected group”, intent to destroy a group, 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1998 Rome Statute of the International Criminal Court.*

Аннотация. *В статье проанализированы действия боевиков «Исламского государства» по отношению к народности езидов в свете норм Конвенции о предупреждении преступления геноцида и наказании за него 1948 года, а также статьи 6 Римского статута Международного уголовного суда 1998 года, и сделан вывод, следует ли квалифицировать действия членов «Исламского государства» по отношению к езидов как преступление геноцида. В ходе анализа установлено, являются ли езиды «защищенной группой» в значении Конвенции о геноциде, то есть, можно ли говорить, что езиды составляют отдельную национальную, этническую, расовую или религиозную группу. Затем определено, совершали ли члены «Исламского государства» относительно езидов действия, перечисленные в статье II Конвенции о геноциде и статьи 6 Римского статута соответственно. Кроме того, в статье проанализированы факты, позволяющие сделать вывод о наличии или отсутствии у членов «Исламского государства» специального намерения уничтожить группу езидов полностью или частично как таковую, то есть наличие *dolus specialis* как необходимого признака геноцида. В заключение, в статье охарактеризованы действия, которые сейчас осуществляются международным сообществом касательно решения данной проблемы.*

Ключевые слова: *геноцид, езиды, «Исламское государство», «защищенная группа», намерение уничтожить группу, Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него 1948 года, Римский статут Международного уголовного суда 1998 года.*

Постановка проблеми. *У ході захоплень територій Іраку та Сирії бойовиками так званої «Ісламської держави» (далі – «ІД») масово вчинялися злочини проти людяності та воєнні злочини проти цивільного населення і збройних сил супротивників. Проте найбільшого резонансу набули злочини, вчинені ними проти єзидів – національності, яка проживала на території північного Іраку, зокрема в місті Синджар [21]. Рада ООН з прав людини кваліфікувала у 2016 році це як геноцид «Ісламської держави» проти єзидів [4]. Злочин геноциду вважається найтяжчим міжнародним злочином, який потребує серйозного розслідування. Слідча група ООН розпочала повномасштабне розслідування злочинів «ІД» на території Іраку лише у 2019 році. З огляду на це необхідно перевірити інформацію, наявну у ЗМІ або зібрану неурядовими правозахисними організаціями, для того щоб встановити*

наявність підстав стверджувати *prima facie* про вчинення геноциду членами «ІД» проти езидів.

Метою статті є комплексний аналіз дій членів «ІД» щодо езидів для встановлення наявності або відсутності складу злочину геноциду відповідно до норм Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року та Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року.

Аналіз досліджень і публікацій. При підготовці статті було проаналізовано літературу щодо складу злочину геноциду та питання приналежності осіб до «захищених груп», а саме праці В. Шабаса [6], Д. Макголдріка [7], К. Амбоса [8], Р. Провоста [9], А. Джонса [10], К. Лінгаас [11]. Крім того, було проаналізовано справи Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди та Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії, які стосувалися злочинів геноциду, а також доповіді неурядових організацій, таких як “Amnesty International”, “Human Rights Watch”, “Yazda”.

Виклад основного матеріалу. Злочини, які вчинялися членами «ІД» у ході збройного конфлікту в Іраку та Сирії, мали масовий характер та вирізнялися своєю жорстокістю. Проте найбільшого резонансу набули злочини, вчинені ними проти езидів – національності, яка проживала на території північного Іраку, зокрема в місті Синджар. Постає питання доцільності стверджувати про вчинення проти езидів злочину геноциду – «злочину злочинів». Для цього необхідно спочатку проаналізувати саме поняття геноциду та визначити склад даного злочину. По-перше, слід згадати визначення геноциду, що міститься в статті II Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року (далі – «Конвенція про геноцид») та статті 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року (далі – «Римський статут»). Відповідно до нього, «геноцид» означає будь-яку з перелічених нижче дій, що вчиняються з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку:

- a) вбивство членів такої групи;
- b) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи;
- c) навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, що розраховані на її повне або часткове фізичне знищення;
- d) заходи, розраховані на запобігання дітонародженню всередині такої групи;
- e) насильницька передача дітей з однієї групи в іншу [1; 2].

Насамперед необхідно встановити, чи становлять езиди захищену Конвенцією про геноцид та Римським статутом групу. Іншими словами, чи є езиди окремою національною, етнічною, расовою або релігійною групою. Конвенція про геноцид та Римський статут не містять визначення та критеріїв приналежності до тієї чи іншої групи [1; 2], чого не можна сказати про судову практику міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc*, зокрема Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди (МКТР) та Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (МКТЮ) [6, с. 392]. Дане питання приналежності до тієї чи іншої групи є дискусійним. Перша спроба надати чіткого визначення кожної групи була зроблена МКТР у справі *Акаєсу*. У ній Трибунал зазначив, що національна група – це група, члени якої мають однакову національність (пункт 513 Рішення Трибуналу) [12]. Також у Рішенні МКТР було зазначено, що етнічна група – це група, члени якої мають спільну мову та культуру (пункт 513 Рішення Трибуналу), расова група – це група, члени якої мають спільні спадкові фізичні риси, часто пов'язані з географічним районом проживання, які вирізняють їх з поміж інших груп (пункт 514 Рішення Трибуналу), а релігійна група – це група, члени якої сповідують одну й ту саму релігію, конфесію, або справляють одні й ті самі релігійні обряди (пункт 515 Рішення Трибуналу). Це *об'єктивний підхід* до визначення приналежності до групи. Однак даний підхід зіштовхнувся з критикою, оскільки у даній справі МКТР визнав Тутсі окремою етнічною групою, хоча вони мали спільну культуру і розмовляли однією мовою, як і Хуту [11; 6]. Відповідно, у подальших справах, які стосувалися злочину геноциду, як МКТЮ, так і МКТР відійшли від *об'єктивного підходу*. Натомість було сформовано *суб'єктивний підхід*, який полягає у тому,

що особа належить до тієї чи іншої «захищеної групи», якщо злочин вчиняється щодо неї через те, що винна особа відносить її до такої групи [11; 9-10]. Іншими словами, особа, що вчиняє злочин, визначає групу осіб як якусь расову, релігійну, національну або етнічну групу і з цієї причини вчиняє щодо її членів з наміром знищити таку групу повністю або частково як таку дії, передбачені Конвенцією про геноцид та Римським статутом. Прикладами справ, де було застосовано суб'єктивний підхід, є *справи Рутаганди, Багілішеми* (МКТР) [13; 14], *Єлсича, Крстіча* (МКТЮ) [15; 16]. МКТР у *справі Кайшеми* поєднав два підходи та значно розширив суб'єктивний [17]. У ній, зокрема, було зазначено, що етнічна група – це група, члени якої мають спільну мову та культуру, або група, яка сама визначає себе етнічною групою (самовизначення), або група, яка визначається як етнічна особами, які вчиняють злочини (визначення іншими). Таким чином, у практиці міжнародних кримінальних трибуналів при вирішенні питання віднесення осіб до певної «захищеної групи» переважає суб'єктивний підхід. Крім того, наголошувалося, що при вирішенні даного питання у кожній окремій справі слід зважати на соціальний, культурний та історичний контексти проживання осіб.

У світлі цього варто розглянути релігію езидів. Вони сповідують окрему унікальну релігію – езидизм (або шарфадинізм) – яка містить в собі ознаки християнства, ісламу, зороастризму та іудаїзму, та мають власні унікальні релігійні обряди. Їхня релігія існує близько тисячі років і не була асимільована мусульманами, які проживали поряд [22]. Варто також зазначити, що релігія езидів була основою для нападу на них бойовиків «ІД», які примушували захоплених езидів перейти в іслам, тобто мало місце віднесення езидів членами «ІД» до окремої релігійної групи. Також, відповідно до релігії езидів, для того, щоб особа сповідувала езидизм, необхідно народитися у сім'ї, де і батько, і мати також сповідують езидизм. Прийняти добровільно езидизм неможливо: релігія має закритий унікальний характер, а приналежність до неї визначається виключно за народженням. Таким чином, можна стверджувати про самоідентифікацію езидів як релігійної групи. Враховуючи це, доцільним видається висновок, що езиди, без сумніву, є окремою релігійною групою. Факт приналежності езидів до однієї лише релігійної групи вже є підставою стверджувати, що вони є «захищеною групою» в розумінні статті II Конвенції про геноцид та статті 6 Римського статуту.

Перейдемо до аналізу питання про те, чи вчиняли бойовики «ІД» проти езидів дії, перелічені в статті II Конвенції про геноцид та статті 6 Римського статуту. Перше – це вбивства членів такої групи. Починаючи з захоплення міста Синджар у серпні 2014 року, бойовики «ІД» вчиняли масові страти сотень чоловіків та дітей з езидівської общини, які відмовилися прийняти іслам, а також чоловіків, у яких було виявлено зброю. Масові страти відбувалися в селищах Кочо та Куїніє. Також 16 серпня 2014 року було вбито жінок похилого віку з селища Кочо в приміщенні Шингальського технічного інституту [23]. Свідчення про вбивства езидів були зібрані як неурядовими міжнародними правозахисними організаціями, наприклад «Amnesty International», так і урядовими, зокрема ООН. Як зазначає «Amnesty International» у звіті, присвяченому етнічним чисткам «Ісламської держави» меншин у північному Іраку, за свідченнями вцілілих у селищі Кочо «ІД» після його захоплення взяла в полон більше 100 чоловіків і хлопців, з яких було вбито близько 90. У селищі Куїніє «Ісламською державою» було затримано близько 300 езидів, коли останні намагалися втекти до гори Синджар. З них близько 85-90 чоловіків та хлопців було масово вбито. Ще близько 50-60 чоловіків – езидів було масово вбито поблизу містечка Куахтанія [24]. І це лише за вересень 2014 року. Мали місце і самогубства жінок – езидів, які боялися бути продані в сексуальне рабство. У практиці МТКЮ, а саме у *справі Крноєлаца*, Трибунал прирівняв самогубство до акту вбивства, якщо «дії чи бездіяльність обвинуваченого спонукали жертву вжити заходів, які призвели до її смерті, і що таке самогубство можна було передбачити» [18]. Оскільки полонені жінки та дівчата з езидівської спільноти потрапляли у рабство до членів «ІД», включаючи сексуальне, де їх гвалтували, продавали на ринках, дітей відбирали, то це говорить про те, що самогубства жінок – езидів є прямим

результатом дій з боку членів «ІД» щодо них і прирівнюються до актів вбивства. Крім свідчень очевидців про вбивства бойовиками «ІД» членів общини езидів, ще одним доказом масових вбивств є безпосередньо масові поховання езидів, що були знайдені після звільнення від «Ісламської держави» захопленої ними території Іраку [25; 32]. Наприклад, у вересні 2014 року було знайдено масове захоронення езидів поблизу Мосула, у якому було поховано 35 вбитих езидів. У листопаді 2015 року в Синджарі було знайдено два масових поховання вбитих езидів: в одному було поховано 80 жінок езидів, в іншому – 50 чоловіків езидів [26; 22]. Загалом, неурядова езидівська організація «Язда» (“Yazda”), яка займається дослідженням вбивств езидів бойовиками «ІД» та наданням гуманітарної та юридичної допомоги постраждалим, у своїй доповіді за 2018 рік, присвяченій безпосередньо документуванню масових захоронень вбитих «Ісламською державою» езидів, зазначила, що за 2018 рік було виявлено 21 таке масове захоронення. У попередній аналогічній доповіді за 2016 рік було вказано про 35 масових захоронень [23; 41]. Таким чином, беручи до уваги свідчення очевидців та масові захоронення, можна прийти до висновку, що «Ісламська держава» здійснювала вбивства членів «захищеної групи» езидів.

До переліку злочинних дій, що у статті II Конвенції про геноцид та статті 6 Римського статуту, належить також заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам групи. Як зазначено у коментарі до статті 6 Римського статуту з посиланнями на відповідну практику МКТР та МТКЮ (справи Крстича, Рутаганди, Акаєсу), сюди включають катування, нелюдське поводження, згвалтування, сексуальне насильство, погрози смертю та примусове переселення [3]. За свідченнями врятованих жінок, члени «ІД» постійно гвалтували жінок та дівчат від 9 років зі спільноти езидів. Після їх захоплення, жінки та дівчата спочатку утримувалися у спеціальних для цього місцях в Іраку та Сирії, де їх було зареєстровано. Процес реєстрації було призначено для визначення їх «номінальної вартості», після чого аукціони з продажу жінок і дівчат езидів членам «ІД» [4; 22]. Продажі організовувалися як на окремих ринках, так і в режимі онлайн. Є відео, де бойовики «ІД» влаштовували бартер захопленими дівчатами з групи езидів. Після продажу вони переходили у рабство до покупця, який міг їх перепродати чи просто подарувати іншому. Жінок і дівчат, які опиралися продажу та гвалтуванню, били, погрожуючи груповими згвалтуваннями, вбивством, або, за наявності, вбивством їхніх дітей. Крім сексуального насильства в рабстві, жінки повинні були обслуговувати їх «нових власників», готуючи їм їжу та прибираючи у домі. Відмова у роботі каралася жорстокими побиттями та погрозами смерті. Єзидівських жінок та дівчат, яких було взято в рабство, бойовики «ІД» та члени їх сімей називали «невірними». З метою унеможливити втечу полонених жінок, їх часто приковували кайданками в домах членів «ІД». Крім того, «ІД» практикувала розділення сімей захоплених езидів. Жінок та дівчат від 9 років і старше, як уже зазначалося, продавали у рабство, а хлопців від 7 років примусово направляли у підготовчі табори бойовиків «ІД», де їх приймали в іслам та тренували з них рядових бійців «Ісламської держави» [4; 23]. Без сумніву, практика розділення сімей, промивання мізків хлопцям, рабство жінок, що включає в себе сексуальне насильство, торгівля жінками і дівчатами, гвалтування жінок на очах у дітей, побиття, погрози смертю, повинні розглядатися як заподіяння серйозних тілесних ушкоджень та розумових розладів захоплених езидів, що підтверджується, зокрема, особами, яким вдалося втекти з полону, незважаючи на ризик бути вбитими за спробу втечі.

Дії бойовиків «ІД» щодо езидів також, на нашу думку, можуть бути кваліфіковані як навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на її повне або часткове фізичне знищення, що передбачено у пункті «с» статті II Конвенції про геноцид та статті 6 Римського статуту. Як було зазначено МКТР у справі Акаєсу, це означає, що винна особа не відразу вбиває членів групи, але, в кінцевому рахунку, прагне їхнього фізичного знищення [12]. В даному випадку слід повернутися до нападу «ІД» на місто Синджар. Під час нападу певна частина езидів зуміла втекти з міста до його повного взяття силами «ІД». Проте їх було оточено, коли вони переправлялися через гору Синджар. Будучи в оточенні, езиди опинилися на території без води та їжі, де температура сягала 50 градусів за Цельсієм.

Оточивши біженців, сили «ІД» не продовжили наступ, а чекали, поки спіймані езиди помруть, добре розуміючи, в якому становищі опинилися останні. Сили міжнародної коаліції, які воювали в Іраку проти «Ісламської держави» намагалися сикнути з повітря оточеним езидам запаси їжі, води, медичні препарати, та врятувати на гелікоптерах тих езидів, які були поранені чи помирили. Сили «ІД» регулярно обстрілювали такі гелікоптери та літаки, які скидали езидам гуманітарну допомогу, значно ускладнюючи надання засобів для виживання останнім [4; 26]. Таким чином, бойовики «ІД» навмисно створювали оточеним в районі гори Синджар езидам такі умови, які були розраховані на їхнє знищення. У рішенні МКТР по справі *Кайшеми* було зазначено, що згвалтування також можна вважати як засіб знищення групи [17], що було також підтверджено у рішенні Міжнародного Суду ООН 2015 року у справі Хорватія проти Сербії. Проте Міжнародний Суд уточнив, що згвалтування повинні вчинятися настільки масштабно, що здатні знищити групу повністю або частково [19]. Всі захоплені жінки та дівчата-езидки без винятку були продані в рабство через відкриті торги. Більшість з них неодноразово перепродавалися з рук в руки та піддавалися неодноразовим, зокрема масовим, згвалтуванням. Доповідь ООН говорить про випадки сотень згвалтувань окремих жінок. Крім того, жінки та дівчата в рабстві не отримували належної кількості їжі та води, а також не отримували жодної медичної допомоги, включаючи після жорстоких побоїв [4; 27]. Все це – і ситуація в районі гори Синджар, і жіноче рабство – говорить про навмисне створення умов, розрахованих на знищення езидів.

Четверта група дій, перелічених у визначенні геноциду – це заходи, розраховані на запобігання дітонародженню всередині групи. Для визначення переліку дій, якими можна запобігти дітонародженню, знову має сенс повернутися до рішення МКТР у справі Акаєсу. У ньому було вказано, що до таких дій можна віднести згвалтування, стерилізацію осіб, регулювання дітонародження, розділення чоловіків і жінок, заборона одружень, запліднення жінок членами іншої групи з метою позбавлення групової ідентичності, та спричинення жінкам психологічної травми, внаслідок чого останні не хочуть в майбутньому народжувати дітей [12]. Коли бойовики «ІД» захопили езидів, вони одразу проводили розділення чоловіків від жінок. Жінки утримувалися в окремих будівлях, після чого були продані на торгах бойовикам «ІД» в рабство, в той час, як чоловіків і хлопців, які відмовилися прийняти іслам, було вбито [4; 27]. Спочатку чоловікам і жінкам, які прийняли іслам, дозволили жити разом в спеціально визначених селищах поблизу іракського міста Таль-Афар, проте виїжджати з них було заборонено. Осіб, які попри заборону намагалися втекти, жорстоко били або вбивали. Однак вже навесні 2015 року члени «ІД» вирішили, що перехід езидів в іслам був фальшивим і що останні продовжували сповідувати езидизм. Наслідком цього стало насильне розділення сімей: жінки з дівчатами були продані в рабство, чоловіків було вбито [4; 9]. Були також випадки, коли члени «ІД» силою примушували жінок або дівчат езидів вийти за них заміж, аби не платити за них [27].

Як зазначалося вище, щоб дитина була езидом, обидва батьки повинні бути езидами, і прийняти езидизм добровільно неможливо. У випадку, якщо на момент захоплення жінки та дівчата вже були вагітними, їм примусово проводили аборти. Для цього лікарі «ІД» проводили огляд жінок езидів, щоб визначити, чи вагітні вони, чи ні. За свідченнями деяких врятованих жінок, яким було проведено аборт, вони чули як члени «ІД» говорили, що це робиться для запобігання дітонародженню езидів. Зокрема, одна жінка говорила, що чула, як один бойовик «ІД» говорив «ми не хочемо, щоб народжувалися нові езиди». За словами іншої, «лікар ІД» регулярно сідав їй на живіт, щоб вбити ненароджену дитину і регулярно гвалтував її протягом двох з половиною місяців, говорячи, що дитина має померти, оскільки є «невірною». Після абортів ці жінки продавалися в рабство. Таким чином, розділяючи сім'ї, вбиваючи масово чоловіків, продаючи жінок езидів в рабство та систематично гвалтуючи їх, проводячи аборти вагітним жінкам, створювалися умови, в яких народження дітей – езидів було неможливим. Крім того, у сотень жінок і дівчат, яких вдалося врятувати з полону членів «ІД», спостерігалася психологічна травма. Всі вони не бажали в майбутньому вступати у

стосунки з будь-якими чоловіками (включаючи езидів), одружуватися та, відповідно, народжувати дітей, оскільки «їх позбавили честі» [4; 25]. Як було вказано у справі Акаєсу, якщо особа внаслідок зґвалтувань відмовляється продовжувати рід в майбутньому, то зґвалтування також можна вважати засобом запобігання народжуваності всередині групи [12].

Остання група дій, що можуть розглядатися як геноцид, є насильницька передача дітей з однієї групи в іншу. Як уже зазначалося, всі дівчата з групи езидів, які досягали дев'ятирічного віку, продавалися у рабство членам «ІД», а хлопці з групи езидів, які досягали семирічного віку, відправлялися у підготовчі табори «Ісламської держави», де насильно переводились в іслам, проходили бойову підготовку та ставали рядовими бійцями з подальшою участю в бойових діях. Таким чином, хлопцям повністю «промивали мізки», внаслідок чого вони ставали жертвами ідеології «ІД». Дівчатам, яких насильно було передано у власність членам «ІД», заборонялося практикувати езидизм, внаслідок чого також втрачалася самоідентичність [4; 28].

Проаналізувавши вищесказане, можна прийти до висновку, що члени «ІД» вчиняли всі дії, які вважаються геноцидом відповідно до статті II Конвенції про геноцид та статті 6 Римського статуту. Проте для кваліфікації цих дій як геноциду необхідним є наявність відповідної суб'єктивної сторони: перелічені у цих статтях злочинні дії повинні вчинятися зі спеціальним наміром (*dolus specialis*) знищити групу повністю або частково. Незважаючи на систематичність і масштабність вчинених злочинів, без такого наміру їх можна кваліфікувати лише як злочини проти людяності, проте не геноцид.

Для відповіді на питання, чи мав місце намір знищити групу езидів як таку потрібно з'ясувати наступне. По-перше, слід згадати ставлення членів «Ісламської держави» до езидів. За свідченням врятованих, до захоплених езидів зверталися «брудні невірні», «брудні езиди», «поганці» [4; 20]. По-друге, і що видається найважливішим, є офіційна позиція «богословів Ісламської держави», опублікована в офіційних засобах пропаганди «ІД». Тут слід згадати четвертий випуск журналу «Дабік» та статтю під назвою «The Revival of Slavery Before the Hour». У даній статті з посиланнями на «релігійних вчених» описано, як члени «ІД» повинні ставитися до групи езидів. Останні описані в статті як проживаюча на території Іраку та Сирії поганська меншина, що не вірить в єдиного Бога, через що мусульманам слід вирішити питання їх існування. Автори статті вказують, що їх жінок можна віддавати у рабство та власність бійців «ІД», а сім'ї езидів слід розділяти. Важливо відмітити, що у статті було проведено відмінність езидів від християн і євреїв. Зокрема зазначено, що християни і євреї мають право на співіснування з мусульманами на території «Ісламської держави» за умови сплати спеціального податку – «джизії» [28; 15]. Були навіть створені спеціальні судові бюро, які займалися питаннями «не-мусульман», до яких відносилися християни та євреї [29]. Це обґрунтовувалося Договором Умара, який, за словами «суддів Ісламської держави» був схвалений «халіфом» Абу Бакром аль-Багдаді [30]. Езиди були позбавлені такої можливості, хоча християни з євреями безсумнівно теж піддавалися масовим злочинам з боку «ІД». Крім того, «релігійними богословами ІД» проводилися тлумачення релігійних текстів таким чином, щоб виправдати поведінку членів «ІД» щодо езидів [28; 14]. Відповідним чином виправдовувалися масові вбивства, примусове навернення езидів в іслам, рабство (зокрема сексуальне) жінок і дівчат, промивання мізків хлопцям-езидам з метою їх використання в бойових операціях, створення спеціальних місць позбавлення волі, де утримувалися виключно члени групи езидів. Також посадовцями «ІД» був опублікований документ, який містив у собі «прайс-лист» на жінок рабів та керівництва, як поводити себе з рабинями. Зокрема, дозволялося гвалтування [31]. Слід згадати і руйнування культурних цінностей езидів: так, під час нападу на Синджар були зруйновані храми і місця поклоніння езидів [4; 30]. Як було зазначено МТКЮ у справі Крстича [16] та Міжнародним Судом ООН у справі 2007 року Боснія і Герцеговина проти Сербії і Чорногорії [19] руйнування культурних цінностей може бути доказом наявності наміру знищити групу. Також слід згадати вибір, який бойовики «ІД» давали захопленим хлопцям езидам: перехід в іслам або

смерть, що також можна прирівняти до наміру знищити групу езидів. Як вказано у Доповіді ООН, за спогадом одного такого хлопця, йому було наказано вбити свого батька при наступній зустрічі, якщо останній залишався езидом, а не прийняв іслам [4; 31]. Останнє, що можна навести як доказ існування наміру знищити групу езидів як таку – масовість, систематичність і жорстокість злочинів, вчинених проти езидів, характеристика групи езидів принизливими словами, вчинення злочинів проти езидів виключно з причини, що останні є езидами. У свій час перераховані дії були визнані доказом наявності наміру у практиці МКТР, зокрема у справах Акаєсу, Каїшеми, Гакумбітсі [20]. Як зазначено вище, до езидів особисто і у засобах масової інформації члени «ІД» зверталися як «брудні невірні», «релігійні богослови» виправдовували всі злочини, вчинені проти езидів, в рабство продавалися всі жінки та дівчата з групи езидів. Також слід згадати примусові аборти вагітним жінкам, які супроводжувалися словами «лікарів» і бійців «ІД», що причиною цього є те, що їх діти будуть невірними (тобто езидами), а цьому слід запобігти. Можливостей співіснувати разом з мусульманами на території «Ісламської держави» без переходу в іслам, навіть формально, не було. Все це є прямим підтвердженням наміру «Ісламської держави» знищити групу езидів в цілому як таку.

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що дії членів «Ісламської держави» проти езидів є геноцидом в розумінні Конвенції про геноцид та Римського статуту. Незважаючи на те, що геноцид є найтяжчим злочином проти міжнародного права, геноцид езидів членами «Ісламської держави» не є наразі об'єктом судового розгляду Міжнародним кримінальним судом чи спеціально створеним кримінальним трибуналом *ad hoc*. Ані Ірак, ані Сирія не є і не бажають бути сторонами Статуту Міжнародного кримінального суду або визнати юрисдикцію МКС. З різних причин не бажають цього і постійні члени Ради Безпеки ООН.

Єдине, чого наразі вдалося досягти, – це прийняти Резолюцію Ради Безпеки ООН 2379 від 21 вересня 2017 року, якою передбачено створення слідчої групи ООН, яка буде співпрацювати з посадовцями та відповідними структурами Іраку в пошуку та зборі доказів злочинів, вчинених членами «ІД» на території Іраку (але яка не стосується Сирії) [5; 2]. До слова, велика заслуга у прийнятті даної Резолюції належить Надії Мурад – езидці з Іраку, яка пережила рабство «ІД». Важливим у Резолюції 2379 є положення, що визнає виключну юрисдикцію національних судових органів Іраку у переслідуванні членів «ІД», а не міжнародних кримінальних трибуналів. Згадка про Міжнародний кримінальний суд була виключена з Резолюції 2379, оскільки офіс Прокурора МКС проводив би розслідування щодо злочинів, вчинених всіма сторонами конфлікту, а до міжнародної коаліції, що воювала в Іраку проти «ІД» входили постійні члени Ради Безпеки ООН – Сполучені Штати, Франція та Великобританія. Практичне розслідування слідчої групи ООН почалося лише на початку 2019 року, до того моменту вирішувалися лише адміністративні та технічні питання. Наразі група займається збором документації, відео матеріалів, доказів, показів свідків та жертв злочинів. Крім того, проводиться ДНК-аналіз жертв на місцях масових поховань [32]. Від ефективності роботи слідчої команди залежатиме, чи буде зібрано достатньо доказів для кваліфікації національними судами Іраку геноциду проти езидів членами «ІД», чи їх дії будуть прирівняні до злочинів проти людяності. Можливо, що в ході зібрання доказів члени комісії ООН та уряд Іраку погодяться на створення спеціального кримінального трибуналу *ad hoc*, наприклад Трибуналу з міжнародних злочинів Бангладешу та Надзвичайних палат у судах Камбоджі, об'єктом якого будуть саме злочини «Ісламської держави».

Список використаних джерел:

1. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього [Електронний ресурс]. – 1948. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155.
2. Римський статут міжнародного кримінального суду [Електронний ресурс]. – 1998. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

3. Коментар до Римського статуту Міжнародного кримінального суду [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.casematrixnetwork.org/cmnn-knowledge-hub/icc-commentary-clicc/commentary-rome-statute/commentary-rome-statute-part-2-articles-5-10/#c1975>.

4. UN Human Rights Council. “They came to destroy”: ISIS Crimes Against the Yazidis* [Електронний ресурс] / UN Human Rights Council. – 15. – para 114. Режим доступу до ресурсу:

https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/CoISyria/A_HRC_32_CRP.2_en.pdf.

5. Resolution 2379 (2017) Adopted by the Security Council at its 8052nd meeting, on 21 September 2017 [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: [https://undocs.org/S/RES/2379\(2017\)](https://undocs.org/S/RES/2379(2017)).

6. William A. Schabas. An Introduction to the International Criminal Court / William A. Schabas. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 495 с.

7. Dominic McGoldrick. The Permanent International Criminal Court / Dominic McGoldrick, Peter Rowe, Eric Donnelly. – Oxford: Oxford and Portland Oregon, 2004. – 516 с.

8. Kai Ambos. Treatise on International Criminal Law / Kai Ambos. – Oxford: Oxford University Press, 2014. – 384 с.

9. René Provost. Confronting Genocide / René Provost, Payam Akhavan. – Canada: Springer, 2011. – 396 с.

10. Adam Jones. Genocide: A Comprehensive Introduction / Adam Jones. – New York: Routledge, 2011. – 680 с.

11. Carola Lingaas. Defining the Protected Groups of Genocide Through the Case Law of International Courts [Електронний ресурс] / Carola Lingaas // International Criminal Database. – 2015. – р. 6. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.internationalcrimesdatabase.org/upload/documents/20151217T122733-Lingaas%20Final%20ICD%20Format.pdf>.

12. The Prosecutor v. Jean Paul Akayesu. ICTR Trial Chamber Judgment, Case No. ICTR-96-4-T, 2 September, 1998, para 513.

13. ICTR, The Prosecutor v. Rutaganda, Case No. ICTR-96-3-T, Judgment (6 December 1999), para. 55.

14. ICTR, The Prosecutor v. Bagilishema, Case No. ICTR-95-1A-T, Trial Judgment (7 June 2001), para. 65.

15. ICTY, The Prosecutor v. Jelisić, Case No. IT-95-10-A, Judgment (14 December 1999), para. 70.

16. ICTY, The Prosecutor v. Krstić, Case No. IT-98-33-T, Judgment (2 August 2001), para. 556.

17. ICTR, The Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana., Case No. ICTR-95-1-T, Trial Judgment (21 May 1999), para. 98.

18. The Prosecutor v. Milorad Krnojelac. ICTY Trial Judgment, Case No. IT-97-25-T, 15 March, 2002, para 329.

19. Republic of Croatia v. Republic of Serbia, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, ICJ Judgment, 3 February 2015, paras. 362-364.

20. The Prosecutor v. Sylvestre Gacumbitsi. ICTR Trial Chamber Judgment, Case No. ICTR-2001-64-T, 17 June, 2004.

21. Human Rights Watch. Flawed Justice: Accountability for ISIS Crimes in Iraq [Електронний ресурс] / Human Rights Watch. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.hrw.org/report/2017/12/05/flawed-justice/accountability-isis-crimes-iraq>.

22. Who, What, Why: Who are the Yazidis? [Електронний ресурс] // BBC News. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.bbc.com/news/blogs-magazine-monitor-28686607>.

23. Yazda, "Mass Graves of Yazidis Killed by the Islamic State Organization or Local Affiliates On or After August 3, 2014", 28 January 2016, ("Yazda Mass Graves Report") p. 10. This report identified 35 mass graves sites in the Sinjar region.
24. Amnesty International. Ethnic Cleansing on a Historic Scale: Islamic State's Systematic Targeting of Minorities in Northern Iraq / Amnesty International. – 2014. – P. 30.
25. UNAMI/OHCHR. "Unearthing Atrocities: Mass Graves in territory formerly controlled by ISIL" / UNAMI/OHCHR. – 2018. – P. 18.
26. Yazda. Documenting Mass Graves of Yazidis Killed by the Islamic State / Yazda. – 2018.
27. Global Justice Center. Daesh's Gender-Based Crimes against Yazidi Women and Girls Include Genocide [Електронний ресурс] / Global Justice Center. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://globaljusticecenter.net/publications/advocacy-resources/284-daesh-s-gender-based-crimes-against-yazidi-women-and-girls-include-genocide>.
28. "ISIS". The Failed Crusade / "ISIS". // Dabiq. – 2014. – №4.
29. VICE News. Christians in the Caliphate: The Islamic State [Електронний ресурс] / VICE News // YouTube. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: https://www.youtube.com/watch?v=cGQwT0sh__0.
30. David J. Wasserstein. ISIS, Christianity, and the Pact of Umar [Електронний ресурс] / David J. Wasserstein // Yale University Press Blog. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://blog.yalebooks.com/2017/08/16/isis-christianity-and-the-pact-of-umar/>.
31. Karen Graham. UN official confirms ISIS 'sex slave' price list is real [Електронний ресурс] / Karen Graham // Digital Journal. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.digitaljournal.com/news/world/un-official-confirms-isis-sex-slave-price-list-is-real/article/440370>.
32. UN. Victims' Testimony Steering United Nations Team Investigating ISIL/Da'esh Atrocity Crimes in Iraq, Special Adviser Tells Security Council [Електронний ресурс] / UN. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.un.org/press/en/2019/sc14035.doc.htm>.

References:

1. Konventsia pro zapobihannia zlochynu henotsydu ta pokarannia za noho (Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide) [Electronic resource]. – 1948. – Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155.
2. Rymskyi statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu (Rome Statute of the International Criminal Court) [Electronic resource]. – 1998. – Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.
3. Komentar do Rymskoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu (Commentary to Rome Statute of the International Criminal Court) [Electronic resource] – Available at: <https://www.casematrixnetwork.org/cmn-knowledge-hub/icc-commentary-clicc/commentary-rome-statute/commentary-rome-statute-part-2-articles-5-10/#c1975>.
4. UN Human Rights Council. "They came to destroy": ISIS Crimes Against the Yazidis* [Electronic resource] / UN Human Rights Council. – 15. – para 114. Available at: https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/CoISyria/A_HRC_32_CRP.2_en.pdf.
5. Resolution 2379 (2017) Adopted by the Security Council at its 8052nd meeting, on 21 September 2017 [Electronic resource]. – 2017. – Available at: [https://undocs.org/S/RES/2379\(2017\)](https://undocs.org/S/RES/2379(2017)).
6. William A. Schabas. An Introduction to the International Criminal Court / William A. Schabas. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 495 c.
7. Dominic McGoldrick. The Permanent International Criminal Court / Dominic McGoldrick, Peter Rowe, Eric Donnelly. – Oxford: Oxford and Portland Oregon, 2004. – 516 c.
8. Kai Ambos. Treatise on International Criminal Law / Kai Ambos. – Oxford: Oxford University Press, 2014. – 384 c.

9. René Provost. *Confronting Genocide* / René Provost, Payam Akhavan. – Canada: Springer, 2011. – 396 с.
10. Adam Jones. *Genocide: A Comprehensive Introduction* / Adam Jones. – New York: Routledge, 2011. – 680 с.
11. Carola Lingaas. *Defining the Protected Groups of Genocide Through the Case Law of International Courts* [Electronic resource] / Carola Lingaas // International Criminal Database. – 2015. – р. 6. – Available at: <http://www.internationalcrimesdatabase.org/upload/documents/20151217T122733-Lingaas%20Final%20ICD%20Format.pdf>.
12. *The Prosecutor v. Jean Paul Akayesu*. ICTR Trial Chamber Judgment, Case No. ICTR-96-4-T, 2 September, 1998, para 513.
13. ICTR, *The Prosecutor v. Rutaganda*, Case No. ICTR-96-3-T, Judgment (6 December 1999), para. 55.
14. ICTR, *The Prosecutor v. Bagilishema*, Case No. ICTR-95-1A-T, Trial Judgment (7 June 2001), para. 65.
15. ICTY, *The Prosecutor v. Jelisić*, Case No. IT-95-10-A, Judgment (14 December 1999), para. 70.
16. ICTY, *The Prosecutor v. Krstić*, Case No. IT-98-33-T, Judgment (2 August 2001), para. 556.
17. ICTR, *The Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana.*, Case No. ICTR-95-1-T, Trial Judgment (21 May 1999), para. 98.
18. *The Prosecutor v. Milorad Krnojelac*. ICTY Trial Judgment, Case No. IT-97-25-T, 15 March, 2002, para 329.
19. *Republic of Croatia v. Republic of Serbia*, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, ICJ Judgment, 3 February 2015, paras. 362-364.
20. *The Prosecutor v. Sylvestre Gacumbitsi*. ICTR Trial Chamber Judgment, Case No. ICTR-2001-64-T, 17 June, 2004.
21. Human Rights Watch. *Flawed Justice: Accountability for ISIS Crimes in Iraq* [Electronic resource] / Human Rights Watch. – 2017. – Available at: <https://www.hrw.org/report/2017/12/05/flawed-justice/accountability-isis-crimes-iraq>.
22. *Who, What, Why: Who are the Yazidis?* [Electronic resource] // BBC News. – 2014. – Available at: <https://www.bbc.com/news/blogs-magazine-monitor-28686607>.
23. Yazda, “*Mass Graves of Yazidis Killed by the Islamic State Organization or Local Affiliates On or After August 3, 2014*”, 28 January 2016, (“*Yazda Mass Graves Report*”) p. 10. This report identified 35 mass graves sites in the Sinjar region.
24. Amnesty International. *Ethnic Cleansing on a Historic Scale: Islamic State’s Systematic Targeting of Minorities in Northern Iraq* / Amnesty International. – 2014. – P. 30.
25. UNAMI/OHCHR. “*Unearthing Atrocities: Mass Graves in territory formerly controlled by ISIL*” / UNAMI/OHCHR. – 2018. – P. 18.
26. Yazda. *Documenting Mass Graves of Yazidis Killed by the Islamic State* / Yazda. – 2018.
27. Global Justice Center. *Daesh’s Gender-Based Crimes against Yazidi Women and Girls Include Genocide* [Electronic resource] / Global Justice Center. – 2016. – Available at: <http://globaljusticecenter.net/publications/advocacy-resources/284-daesh-s-gender-based-crimes-against-yazidi-women-and-girls-include-genocide>.
28. “*ISIS*”. *The Failed Crusade* / “*ISIS*”. // Dabiq. – 2014. – №4.
29. VICE News. *Christians in the Caliphate: The Islamic State* [Electronic resource] / VICE News // YouTube. – 2014. – Available at: https://www.youtube.com/watch?v=cGQwTOsh_0.
30. David J. Wasserstein. *ISIS, Christianity, and the Pact of Umar* [Electronic resource] / David J. Wasserstein // Yale University Press Blog. – 2017. – Available at: <http://blog.yalebooks.com/2017/08/16/isis-christianity-and-the-pact-of-umar/>.

31. Karen Graham. UN official confirms ISIS 'sex slave' price list is real [Electronic resource] / Karen Graham // Digital Journal. – 2015. – Available at: <http://www.digitaljournal.com/news/world/un-official-confirms-isis-sex-slave-price-list-is-real/article/440370>.

32. UN. Victims' Testimony Steering United Nations Team Investigating ISIL/Da'esh Atrocity Crimes in Iraq, Special Adviser Tells Security Council [Electronic resource] / UN. – 2019. – Available at: <https://www.un.org/press/en/2019/sc14035.doc.htm>.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕВ

УДК: 339.56.055

КІЛЬКІСНІ ЕФЕКТИ РЕГІОНАЛЬНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ УГОД

QUANTITATIVE EFFECTS OF REGIONAL TRADE AGREEMENTS

КОЛИЧЕСТВЕННЫЕ ЭФФЕКТЫ РЕГИОНАЛЬНЫХ ТОРГОВЫХ СОГЛАШЕНИЙ

Мазуренко В.І.

Доктор економічних наук, професор, доцент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: conto-c@ukr.net

Поліщук Л.С.

Кандидат економічних наук, доцент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: reidora@gmail.com

Жолос Т.О.

Аспірант кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: taz@q-fu.com

Mazurenko V.I.

Doctor of Economical Science, Professor, Assistant Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: conto-c@ukr.net

Polishuk L.S.

PhD in Economical Science, Assistant Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: reidora@gmail.com

Zholos T.O.

PhD student of the Department of World Economy and International Economic Relations of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: taz@q-fu.com

Мазуренко В.И.

Доктор экономических наук, профессор, доцент кафедры мирового хозяйства и международных экономических отношений Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: conto-c@ukr.net

Полищук Л.С.

Кандидат экономических наук, доцент кафедры мирового хозяйства и международных экономических отношений Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: reidora@gmail.com

Жолос Т.А.

Аспирант кафедры мирового хозяйства и международных экономических отношений Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: taz@q-fu.com

Анотація. *Наразі у світі діє 287 торговельних угод. Вони значно різняться за своїм змістом та сферою охоплення — виникнення так званих «поглиблених та всебічних зон вільної торгівлі» свідчить про те, що учасники міжнародної торгівлі готові вийти поза рамки традиційних форм торговельних угод. Проте залишаються малодослідженими фактичні ефекти різних форм торговельних угод, а особливо порівняння різних форм одна з одною. У цій статті робиться спроба систематично проаналізувати ефекти для торгівлі усіх торговельних угод, що існували протягом останніх 25 років та продовжують існувати і станом на сьогоднішній день, та агрегувати їх у декілька широких категорій відповідно до форм цих угод, і таким чином порівняти, які форми угод більшим чином стимулюють торгівлю — а які меншим. Було виявлено, що найбільш позитивний ефект для торгівлі товарами має укладення угоди про митний союз. Серед угод про економічну інтеграцію, які здебільше мають невеликий негативний ефект на торгівлю товарами, зокрема можна виділити угоди про «поглиблені та всебічні зони вільної торгівлі».*

Ключові слова: *торговельні угоди, економетричний аналіз, модель з фіксованими ефектами, регресійний аналіз, порівняльний аналіз, кількісні ефекти, СОТ.*

Abstract. *There are currently 287 trade agreements in force. Their scopes and provisions differ greatly – what’s more, the emergence of the so-called “deep and comprehensive free trade areas” demonstrates that the participants of international trade are willing to go above and beyond the framework of traditional trade agreements. However, the quantification of the impact of different forms of trade agreements on trade, and in particular their comparative analysis, has received little attention in economic literature. In this article we attempt to undertake a systematic analysis of the trade effects of all trade agreements that have existed in the past 25 years and continue to exist to this day, thereby revealing differences in the extent to which their different forms impact trade. We have discovered that customs unions agreements have the strongest trade-boosting effect. Among economic integration agreements, which predominantly have a slight negative impact on trade in goods, agreements on “deep and comprehensive free trade areas” stand out in particular.*

Key words: *trade agreements, econometric analysis, fixed effects model, regression analysis, comparative analysis, quantitative effects, WTO.*

Аннотация. *Сейчас в мире действует 287 торговых соглашений. Они значительно отличаются по своему содержанию и сфере охвата - возникновение так называемых «углубленных и всесторонних зон свободной торговли» свидетельствует о том, что участники международной торговли готовы выйти за рамки традиционных форм торговых соглашений. Однако остаются малоисследованными фактические эффекты различных форм торговых соглашений на торговлю, особенно сравнения различных форм друг с другом. В этой статье делается попытка систематически проанализировать эффекты для торговли всех торговых соглашений, которые существовали на протяжении последних 25 лет и продолжают существовать и по состоянию на сегодняшний день, и агрегировать их в несколько широких категорий в соответствии с формами этих соглашений, и таким образом сравнить какие формы сделок стимулируют торговлю большим образом - а какие меньшим. Было установлено, что наибольший положительный эффект для торговли товарами имеет заключения соглашения о таможенном союзе. Среди соглашений об экономической интеграции, которые оказывают на торговлю товарами преимущественно небольшой отрицательный эффект, особенно можно выделить соглашения об «углубленных и всесторонних зонах свободной торговли».*

Ключевые слова: *торговые соглашения, эконометрический анализ, модель с фиксированными эффектами, регрессионный анализ, сравнительный анализ, количественные эффекты, WTO.*

Постановка проблеми. Питанню кількісної оцінки ефектів торговельних угод приділяється значна увага в економічній літературі. Для їх аналізу існує широке коло інструментів — від теоретичних на кшталт моделі митного союзу Д. Вайнера [1, с. 51-68] до емпіричних методів регресійного аналізу. Проте, аналіз цього питання є складним через велику кількість таких угод, їх значну гетерогенність та ту обставину, що старі угоди постійно замінюють новими, а членський склад сторін останніх не є постійним. Через це, такі дослідження часто обмежуються лише кількома конкретними угодами або окремими формами угод.

З огляду на це, щоб провести якомога більш всеосяжне дослідження, ми звернулися до бази даних про регіональні торговельні угоди СОТ, в якій, на сьогоднішній день, міститься найбільш повна інформація про діючі та минулі торговельні угоди. Використовуючи запропоновану в цій базі даних класифікацію, ми побудували зручну для аналізу панель даних про три форми угод: угоди про зону вільної торгівлі, угоди про митний союз і угоди про економічну інтеграцію.

Мета статті. Стаття має на меті провести кількісний аналіз того, наскільки різні форми торговельних угод сприяють зростанню торгівлі товарами між їх учасниками. Окрема увага приділяється поглибленим та всебічним зонам вільної торгівлі як одній із новітніх форм торговельних угод.

Зважаючи на те, що в останні роки виникла принципово нова за своїми якісними характеристиками форма торговельних угод, а саме угоди про «поглиблені та всебічні зони вільної торгівлі» [2, с. 2], ці угоди ми виокремили з привласненої ним СОТ категорії угод про економічну інтеграцію як свою власну категорію. Особливий інтерес це складає для України, яка, наразі, є учасником однієї з трьох існуючих угод про поглиблену та всебічну зону вільної торгівлі (ЄС-Україна, ЄС-Молдова і ЄС-Грузія). В контексті євроінтеграційного майбутнього України, виявлення кількісних ефектів для торгівлі поточного рівня інтеграції з ЄС, і розуміння ефектів як більш глибоких, так і більш поверхневих форм інтеграції, має першочергове значення.

Таким чином, спираючись на базу даних СОТ, в цій статті ми маємо змогу проаналізувати як велику кількість торговельних угод, так і окремо зосередити увагу на різниці в їх ефектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання регресійних моделей для аналізу торгівлі набуло поширення після того, як у 1962 р. Я. Тінберген [3] запропонував перші специфікації для оцінки детермінантів міжнародної торгівлі, які потім стали відомі як «гравітаційна модель торгівлі». У 1999 р. Е. Роуз [4, с. 9-10] запропонував ідею використання регресійних моделей для оцінки впливу на торгівлю більш глибоких форм інтеграції ніж зони вільної торгівлі, зокрема об'єктом свого дослідження він обрав Єврозону. Аналогічним чином І. Бурдет у 2010 р. [5, с. 7-9] підійшов до аналізу впливу митних союзів на торгівлю. Найґрунтовніше дослідження впливу різних форм торговельних угод провів Т. Коль у 2013 р. [6, с. 14-22], зробивши аналіз 296 торговельних угод в залежності від різних положень (СОТ+ і СОТ-х), що містилися в них. Серед вітчизняних вчених, слід виділити І.Б. Насадюка, який у 2012 р. [7, с. 95] проаналізував вплив різних форм торговельних угод України на її зовнішню торгівлю. Більш широкий огляд існуючої літератури по цій тематиці викладено в оглядовій статті К. Кепацоглоу 2010 р. [8, с. 4-8]; методологія цього дослідження була побудована спираючись на дослідження науково-дослідного центру SEO Amsterdam Economics [9, с. 25-27].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В економічній літературі кількісні ефекти різних форм торговельних угод зазвичай аналізуються незалежно один від одного. Постає питання того, чи є відмінності в розмірах кількісних ефектів різних форм торговельних угод статистично значущими.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щоб проаналізувати вплив торговельних угод на торгівлю товарами, спочатку нам треба обрати вид аналізу, який допоможе виявити бажаний ефект. Ми використовуємо регресійний аналіз, що дозволяє оцінити вплив однієї змінної (пояснюючої) на іншу (пояснювану) [10, с. 1].

Оскільки торговельні угоди головним чином укладаються для отримання доступу на внутрішні ринки інших країн, на нашу думку найбільш індикативною пояснюваною змінною для виявлення ефекту, що є предметом дослідження, є експорт товарів [11]. Дані про експорт ми отримали з бази даних UN Comtrade, що ведеться Відділом статистики ООН і містить інформацію про потоки експорту і імпорту в грошовому і натуральному виразі в розрізі країн, їх торговельних партнерів, років та класифікації товарів [12].

Для пояснення різниць в обсязі експорту, ми конструємо булеві змінні, що приймають значення 1 якщо між країною та її торговельним партнером існує певна форма торговельної угоди в конкретному році, чи 0 – якщо ні. Зважаючи на те, що ефекти торговельних угод не є постійними у часі, у різні роки така змінна може приймати різні значення. Інформацію про існуючі і минулі торговельні угоди ми отримуємо з бази даних про регіональні торговельні угоди COT (далі – RTA-IS). У RTA-IS в текстовому форматі подається інформація про всі торговельні угоди, що нотифіковані до COT відповідно до статті 24 ГАТТ (якщо угода є зоною вільної торгівлі чи митним союзом) чи статті 5 ГАТС (якщо угода є про економічну інтеграцію) [13]. Зауважимо, що хоча COT відносить угоди про економічну інтеграцію до угоди про торгівлю послугами, зазначені угоди охоплюють не лише торгівлю послугами, а також й інші інтеграційні питання (наприклад, до таких угоди COT відносить розширення ЄС). Отже вони залишаються актуальними для нашого аналізу. В загальному вигляді інформація в RTA-IS включає: назву угоди, форми угоди, дати підписання і входу угоди в силу, поточний членський склад угоди і членський склад угоди на момент її підписання [14, с. 2-5]. У випадках, коли між моментом підписання угоди і теперішнім часом членський склад змінювався без відповідних угод про приєднання нових членів, ми додатково шукали інформацію про це з інших джерел. Зазначимо, що в деяких випадках пара країн може одночасно бути учасниками і митного союзу, і угоди про економічну інтеграцію. В RTA-IS митні союзи вважаються результатом поглиблення зон вільної торгівлі, а економічна інтеграція — окремим процесом. Таким чином, якщо якась угода передбачає одночасно створення митного союзу і економічну інтеграцію (як, наприклад, ЄС), то ефект такої угоди є сумою ефектів її компонентів.

Оскільки торговельні угоди не є єдиним фактором, що впливає на експорт товарів, ми включаємо до регресії інші контрольні пояснюючі змінні, вплив яких на торгівлю був емпірично доведений в економічній літературі: обсяг ВВП, населення і обмінний курс. Ці показники ми отримуємо з бази даних World Economic Outlook Database МВФ [15].

Після обробки вищевказаних даних ми отримуємо панельні дані, в яких для кожної пари країн в нашій вибірці містяться спостереження про експорт, наявність торговельних угод та деякі макроекономічні показники в розрізі років. Пари країн впорядковані, тобто для кожних двох країн ми маємо експорт з першої у другу та навпаки. Оскільки парам країн притаманні гетерогенні характеристики, які в цьому дослідженні є неявними (наприклад відстань між країнами, наявність спільної мови і т.д.), ми обираємо модель з фіксованими ефектами, в якій додаткові булеві змінні для кожної пари країн поглинають всі такі характеристики. Нарешті, ми також додаємо булеву змінну для кожного року спостереження, щоб врахувати унікальні ефекти року. Таким чином, ми отримуємо панельну регресію з двосторонніми фіксованими ефектами [16, с. 359-360].

За період дослідження беремо 1993-2017 р., що, на нашу думку, є достатнім для виявлення довгострокових ефектів. Вибірка для дослідження складає 151 країн; з вибірки виключено ті країни, для яких не існує достатньої кількості даних, а саме принаймні 15 спостережень в базі даних WEO за цей 25-річний період. До панельних даних включено лише ті пари цих країн, для яких є принаймні 15 спостережень в базі даних UN Comtrade.

Таким чином, набір даних складає 287 тис. спостережень щодо торгівлі товарами між 13 тис. впорядкованими парами країн.

Змінні, що використовуються в економетричних моделях, наступні:

- *ex* – експорт першої країни до другої країни, млрд. дол. США (UN Comtrade);
- *y* – ВВП в поточних цінах, млрд. дол. США (змінна NGDPD з WEO);
- *exch* – непрямий курс перерахунку паритету купівельної спроможності, національна валюта до дол. США (змінна PPPEX у WEO);
- *pop* – населення країни, млн. (змінна LP у WEO);
- *FTA* – булева змінна, яка приймає значення 1 коли обидві країни в парі є членами угоди про зону вільної торгівлі (включаючи угоди про поглиблену та всебічну зону вільної торгівлі);
- *CU* – булева змінна, яка приймає значення 1 коли обидві країни в парі є членами угоди про митний союз;
- *EIA* – булева змінна, яка приймає значення 1 коли обидві країни в парі є членами угоди про економічну інтеграцію (включаючи угоди про поглиблену та всебічну зону вільної торгівлі);
- *DCFTA* – булева змінна, яка приймає значення 1 коли обидві країни в парі є членами угоди про поглиблену та всебічну зону вільної торгівлі;
- *i*, *j*, *t* – субіндекси для позначення першої і другої країни у парі та періоду часу, відповідно.

Будуємо дві специфікації панельної регресії:

$$\ln ex_{ijt} = \alpha_0 + \alpha_{ij} + \alpha_t + \beta_1 \ln y_{it} + \beta_2 \ln y_{jt} + \beta_3 \ln exch_{it} + \beta_4 \ln exch_{jt} + \beta_5 \ln pop_{it} + \beta_6 \ln pop_{jt} + \gamma_1 FTA + \gamma_2 CU + \gamma_3 EIA \quad (1)$$

$$\ln ex_{ijt} = \alpha_0 + \alpha_{ij} + \alpha_t + \beta_1 \ln y_{it} + \beta_2 \ln y_{jt} + \beta_3 \ln exch_{it} + \beta_4 \ln exch_{jt} + \beta_5 \ln pop_{it} + \beta_6 \ln pop_{jt} + \gamma_1 FTA(1-DCFTA) + \gamma_2 CU + \gamma_3 EIA(1-DCFTA) + \gamma_4 DCFTA \quad (2)$$

У першій специфікації різні форми торговельних угод розглядаються за класифікацією, поданою у базі даних COT. У другій специфікації з угод про економічну інтеграцію виокремлюються три існуючі угоди про всебічні та поглиблені зони вільної торгівлі: ЄС-Грузія, ЄС-Молдова і ЄС-Україна.

Коефіцієнти α у моделі відповідають зазначеним вище фіксованим ефектам, коефіцієнти β відповідають контрольним змінним, а коефіцієнти γ дозволяють оцінити ефекти торговельних угод.

Результати оцінки двох специфікацій моделі наведено в Таблиці 1.

Оцінки двох специфікацій економетричної моделі

Змінна	(1)		(2)	
	коэф.	s.e	коэф.	s.e
$\ln y_i$	0,715	(0,025)***	0,715	(0,025)***
$\ln y_j$	0,808	(0,021)***	0,808	(0,021)***
$\ln \text{exch}_i$	-0,033	(0,016)**	-0,034	(0,016)**
$\ln \text{exch}_j$	-0,036	(0,012)***	-0,037	(0,012)***
$\ln \text{pop}_i$	0,254	(0,067)***	0,260	(0,067)***
$\ln \text{pop}_j$	0,105	(0,058)*	0,111	(0,058)*
FTA	0,078	(0,022)***		
FTA(1-DCFTA)			0,076	(0,022)***
CU	0,354	(0,037)***	0,359	(0,037)***
EIA	-0,085	(0,027)***		
EIA(1-DCFTA)			-0,094	(0,028)***
DCFTA			0,283	(0,060)***
F-test	(332,15)***		(299,28)***	
d.f.	13045		13046	
n	286611		286611	

Розглянемо специфікацію (1). Результати оцінки коефіцієнтів γ вказують, що країни експортують в середньому на 8,1% більше до своїх партнерів за угодами про зону вільної торгівлі, ніж до третіх країн. Аналогічно, країни експортують в середньому на 42,5% більше до своїх партнерів за угодами про митний союз, ніж до третіх країн. Ці оцінки є статистично значущими, тобто можна зробити висновок, що перелічені форми угод мають позитивний вплив на торгівлю.

Країни експортують в середньому на 8,1% менше до своїх партнерів за угодами про економічну інтеграцію, ніж до третіх країн. Ця оцінка є статистично значущою, тобто економічна інтеграція справляє негативний вплив на торгівлю. Потенційні причини цього несподіваного результату коротко обговорюються у висновках.

Всі коефіцієнти γ є статистично значущими на рівні 99%. Всі коефіцієнти моделі в сукупності також є статистично значущими на рівні 99% згідно з результатом F-тесту.

У специфікації (2) на додаток до вище перелічених форм торговельних угод оцінюється ефект угод про поглиблену та всебічну зону вільної торгівлі. Оцінки коефіцієнтів γ для угод про зону вільної торгівлі, митний союз і економічну інтеграцію (крім поглибленої та всебічної зони вільної торгівлі) є близькими до оцінок в специфікації (1) і складають 7,9%, 43,2% і -9,0% відповідно.

За результати оцінки коефіцієнта γ_4 виявляється, що країни в середньому експортують на 32,7% більше до своїх партнерів за угодами про поглиблену та всебічну зону вільної торгівлі ніж до третіх країн. Ця оцінка є статистично значущою, тобто укладення угоди про поглиблену і всебічну зону вільної торгівлі справляє позитивний вплив на торгівлю. Треба зауважити, що враховуючи стандартну похибку γ_4 , ефект поглибленої та всебічної зони вільної торгівлі з вірогідністю у 95% знаходиться в інтервалі [18,0%; 49,2%]. Оскільки ефект

стандартної зони вільної торгівлі з вірогідністю у 95% знаходиться у інтервалі [3,4%; 12,6%], можна зробити висновок, що поглиблені та всебічні зони вільної торгівлі стимулюють торгівлю між їх учасниками більшим чином, ніж стандартні зони вільної торгівлі. Такий висновок не є несподіваним, оскільки поглиблені та всебічні зони вільної торгівлі охоплюють більш широке коло пов'язаних з торгівлею питань, ніж стандартні зони вільної торгівлі.

Всі коефіцієнти γ є статистично значущими на рівні 99%. Всі коефіцієнти моделі в сукупності також є статистично значущими на рівні 99% згідно з результатом F-тесту.

Всі вищезазначені ефекти інтерпретуються використовуючи методику інтерпретації коефіцієнтів в логарифмічно-лінійних моделях [17, с. 14].

Висновки. У ході виконання цього дослідження ми побудували панельну регресію для аналізу кількісних ефектів торговельних угод на торгівлю товарами між їх учасниками, у порівнянні з торгівлею між країнами, які не мають відповідних угод. Основною гіпотезою, що перевірялася, було те, що різні форми торговельних угод мають різні за своїм масштабом кількісні ефекти.

Було виявлено, що найбільш позитивний ефект для торгівлі товарами має укладення угоди про митний союз. Це передбачає не тільки взаємну лібералізацію доступу на свої внутрішні ринки її учасниками, а також і скасування інших митних процедур у взаємній торгівлі, наприклад застосування правил визначення походження товарів.

При аналізі ефекту угод про економічну інтеграцію було несподівано виявлено, що вони мають невеликий, але негативний вплив на торгівлю товарами між їх учасниками. Це можна пояснити тим, що, такі угоди передбачають лібералізацію не лише руху товарів, а також послуг, капіталу і робочої сили. Як писав Р. Манделл у 1957 р. [18] стосовно мобільності факторів виробництва, рух капіталу та робочої сили може заміщувати торгівлю. З цієї логіки слідує, що більш глибока економічна інтеграція не завжди буде стимулювати торгівлю. Крім цього варто знову зауважити, що в базі даних про регіональні торговельні угоди СОТ угоди про економічну інтеграцію відносяться не до угод про торгівлю товарами, а до угод про торгівлю послугами.

Навпаки, угоди про поглиблену та всебічну зону вільної торгівлі більшим чином стимулюють торгівлю між їх учасниками, ніж стандартні угоди про вільну торгівлю, та майже на рівні угод про митний союз. Це демонструє позитивний вплив більш широкої сфери пов'язаних з торгівлею питань, що охоплюються такими угодами. Такий висновок складає особливий інтерес для України, оскільки вона є учасником поглибленої і всебічної зони вільної торгівлі з ЄС. Порівняння ефекту участі в поглибленій і всебічній зоні вільної торгівлі з ефектом повного членства в ЄС, який за СОТ є одночасно митним союзом та угодою про економічну інтеграцію, виявляє, що членство в угодах, подібних до ЄС не обов'язково має додатковий позитивний ефект для експорту товарів. Це свідчить про те, що принаймні в плані торгівлі товарами, Україна є глибоко інтегрованою з ЄС і повинна прагнути до повного виконання угоди про асоціацію. Проте як зазначає сам Ж.-К. Юнкер, президент Європейської Комісії, ЄС — це не лише торгівля і ринки [19]. Тому угода про поглиблену і всебічну зону вільної торгівлі жодним чином не може замінити повноцінне членство; позитивні ефекти членства ЄС є набагато більш широкими, ніж лише вільний рух товарів [20].

Треба зауважити, що в цій статті використовувалася модель з фіксованими ефектами. Альтернативним підходом є введення булевих змінних для кожної окремої країни замість фіксованих ефектів пар країн. Це зменшує загальну кількість оцінюваних змінних, що підвищує пояснювальну силу моделі, та дозволяє включити до моделі додаткові змінні, такі як, наприклад, відстань між країнами. Такий аналіз може стати предметом подальшого дослідження.

Список використаних джерел

5. Viner J. The Customs Union Issue / J. Viner // Oxford University Press, New York. - 2014. - 256 pp. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://EconPapers.repec.org/RePEc:oxp:obooks:9780199756124>
6. EU-Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area: European Commission. - 2013. - 9 pp. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/april/tradoc_150981.pdf
7. Tinbergen J. Shaping the world economy: Suggestions for an international economic policy / J. Tinbergen // Twentieth Century Fund, New York. - 1962. - 311 pp. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://repub.eur.nl/pub/16826>
8. Rose A.K. One money, one market: Estimating the effect of common currencies on trade / A.K. Rose // National Bureau of Economic Research; Working Paper 7432. - December 1999. - 47 pp. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nber.org/papers/w7432>
9. Bourdet Y. Completing the EU customs union. The effects of trade procedure harmonization / Y. Bourdet, M. Persson // Research Institute of Industrial Economics; Working Paper 848. - August 2010. - 17 pp. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ifn.se/wfiles/wp/wp848.pdf>
10. Kohl T. Do trade agreements stimulate international trade differently? Evidence from 296 Trade Agreements / T. Kohl, S. Brakman, H. Garretsen // CESifo Group Munich; Working Paper 4243. - May 2013. - 50 pp. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://EconPapers.repec.org/RePEc:ces:ceswps:_4243
11. Насадюк І.Б. Гравітаційна модель міжнародних економічних відносин України / І.Б. Насадюк // Вісник соціально-економічних досліджень. - 2012. - вип. 1. - С. 94-99. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2012_1_16
12. Keraptsoglou K. The gravity model specification for modeling international trade flows and free trade agreement effects: A 10-year review of empirical studies / K. Keraptsoglou, M.G. Karlaftis, D. Tsamboulas // The Open Economics Journal. - 2010. - Vol. 3. - pp. 1-13. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://benthamopen.com/DOWNLOAD-PDF/TOECONSJ-3-1/>
13. Oomes N. Impact of the EU-Ukraine free trade agreement on the Dutch economy / N. Oomes, R. Appelman, J. Witteman // SEO Amsterdam Economics. - 20 February 2017. - 40 pp. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.seo.nl/uploads/media/2017-08_Impact_of_the_EU-Ukraine_Free_Trade_Agreement_on_the_Dutch....pdf
14. Golberg M. A. Introduction to regression analysis / M.A. Golberg, H.A. Cho // Wessex Institute of Technology, WIT Press, Ashurst. - 2010. - 436 pp. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.researchgate.net/publication/264700780>
15. Щодо угод про вільну торгівлю (ВБТ) / Міністерство закордонних справ України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/economic-cooperation/trade-agreements>
16. United Nations Commodity Trade Statistics Database: [база даних] // United Nations. - 2018. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://comtrade.un.org>
17. Regional Trade Agreements Information System (RTA-IS): [база даних] // World Trade Organization. - 2018. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://rtais.wto.org>
18. Regional Trade Agreements Information System (RTA-IS). User Guide // World Trade Organization. - 2018. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://rtais.wto.org/UserGuide/User%20Guide_Eng.pdf
19. World Economic Outlook Database : [база даних] // International Monetary Fund. - липень 2018. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/01/weodata/index.aspx>

20. Greene W.H. *Econometric analysis*, 7th Edition / W.H. Greene // Pearson Education Limited, Harlow. – 2012. – 1238 pp.
21. Benoit K. *Linear regression models with logarithmic transformations* / K. Benoit // Methodology Institute, London School of Economics. – 17 березня 2011. – 8 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://kenbenoit.net/assets/courses/ME104/logmodels2.pdf>
22. Mundell R.A. *International trade and factor mobility* / R.A. Mundell // *The American Economic Review*. – 1957. - Vol. 47, №. 3. - P. 321-335 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.jstor.org/stable/1811242>
23. President Jean-Claude Juncker's State of the Union Address 2017 // European Commission. – September 2017. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-17-3165_en.htm
24. Factsheet 2 - Benefits of EU membership outweigh costs // Confederation of British Industry [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.cbi.org.uk/insight-and-analysis/our-global-future/factsheets/factsheet-2-benefits-of-eu-membership-outweigh-costs>

References

23. Viner J. (2014). 'The Customs Union Issue', *Oxford University Press, New York*, 256 pp. Available at: <<https://EconPapers.repec.org/RePEc:oxp:obooks:9780199756124>>
24. *EU-Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area: European Commission (2013)*, 9 pp. Available at: <https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/april/tradoc_150981.pdf>
25. Tinbergen J. (1962) 'Shaping the world economy: Suggestions for an international economic policy', *Twentieth Century Fund, New York*, 311 pp. Available at: <<https://repub.eur.nl/pub/16826>>
26. Rose A.K. (1999) 'One money, one market: Estimating the effect of common currencies on trade', *National Bureau of Economic Research; Working Paper 7432 (December 1999)*, 47 pp. Available at: <<http://www.nber.org/papers/w7432>>
27. Bourdet Y., Persson M. (2010) 'Completing the EU customs union. The effects of trade procedure harmonization', *Research Institute of Industrial Economics; Working Paper 848 (August 2010)*, 17 pp. Available at: <<http://www.ifn.se/wfiles/wp/wp848.pdf>>
28. Kohl T., Brakman S., Garretsen H. (2013) 'Do trade agreements stimulate international trade differently? Evidence from 296 Trade Agreements', *CESifo Group Munich; Working Paper 4243 (May 2013)*, 50 pp. Available at: <https://EconPapers.repec.org/RePEc:ces:ceswps:_4243>
29. Nasadnyuk I.B. (2012) 'Hravitatsiina model vszhnarodnych ekonomichnyh vidnosyn Ukrainy' [Gravity model of international economic relations of Ukraine], *Visnyk sozialno-ekonomichnyh doslidzhen* 1, pp. 94-99. Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2012_1_16>
30. Kεaptsoglou K., Karlaftis M.G, Tsamboulas D. (2010) 'The gravity model specification for modeling international trade flows and free trade agreement effects: A 10-year review of empirical studies', *The Open Economics Journal*, Vol. 3, pp. 1-13. Available at: <<https://benthamopen.com/DOWNLOAD-PDF/TOECONSJ-3-1/>>
31. Oomes N., Appelman R., Witteman J. (2017) 'Impact of the EU-Ukraine free trade agreement on the Dutch economy', *Amsterdam Economics* (20 February 2017), 40 pp. Available at: <http://www.seo.nl/uploads/media/2017-08_Impact_of_the_EU-Ukraine_Free_Trade_Agreement_on_the_Dutch...pdf>
32. Golberg M. A., Cho H.A. (2010) 'Introduction to regression analysis', *Wessex Institute of Technology, WIT Press, Ashurst*, 436 pp. Available at: <<https://www.researchgate.net/publication/264700780>>

33. *Shchodo uhod pro vilnu torgivlyu* [About free trade agreements], *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*. Available at: <<https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/economic-cooperation/trade-agreements>>
34. *United Nations Commodity Trade Statistics Database* [Database], *United Nations* (2018). Available at: <<http://comtrade.un.org>>
35. *Regional Trade Agreements Information System (RTA-IS)* [Database], *World Trade Organization* (2018). Available at: <<https://rtais.wto.org>>
36. *Regional Trade Agreements Information System (RTA-IS). User Guide*, *World Trade Organization* (2018). Available at: <https://rtais.wto.org/UserGuide/User%20Guide_Eng.pdf>
37. *World Economic Outlook Database* [Database], *International Monetary Fund* (July 2018). Available at: <<https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/01/weodata/index.aspx>>
38. *Greene W.H.* (2012) 'Econometric analysis', 7th Edition, *Pearson Education Limited*, Harlow, 1238 pp.
39. *Benoit K.* (2011) 'Linear regression models with logarithmic transformations', *Methodology Institute, London School of Economics* (17 March 2011), 8 pp. Available at: <<http://kenbenoit.net/assets/courses/ME104/logmodels2.pdf>>
40. *Mundell R.A.* (1957) 'International trade and factor mobility', *The American Economic Review*, Vol. 47, No. 3, pp. 321-335. Available at: <<https://www.jstor.org/stable/1811242>>
41. *President Jean-Claude Juncker's State of the Union Address 2017*, *European Commission* (September 2017). Available at: <http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-17-3165_en.htm>
42. *Factsheet 2 - Benefits of EU membership outweigh costs*, *Confederation of British Industry*. Available at: <<http://www.cbi.org.uk/insight-and-analysis/our-global-future/factsheets/factsheet-2-benefits-of-eu-membership-outweigh-costs>>

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Копійка В. В. , Маковський С. О Регіональна політика ЄС: становлення, розвиток, результати.....	104
Миронова М. А Перспективи «європеїзації» Західних Балкан: виклики для Європейського Союзу.....	117
Семчинський К.В. Гібридна війна як фактор нестабільності міжнародної системи.....	131

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Черняк Ю. В. Застосування правила про негайне повернення дитини на підставі Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року крізь призму практики Європейського Суду з прав людини та Верховного Суду України.....	141
Гнатівський М. М., Неділько Б. І. Геноцид езидів «Ісламською державою» у світлі норм міжнародного кримінального права.....	151

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕВ

Мазуренко В.І. , Поліщук Л. С., Жолос Т.О. Кількісні ефекти регіональних торговельних угод.....	163
---	-----

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Збірник наукових праць

**ВИПУСК 141
частина II**

Заснований в 1996 році.

Засновник : Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 №292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: **Дорошко М. С.**, доктор історичних наук, професор.

**Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол № 5 від 19 грудня 2019 року.**

Підписано до друку 27.12.2019 року.
Наклад 100 примірників

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 044-481-44-68
Сайт: <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/>